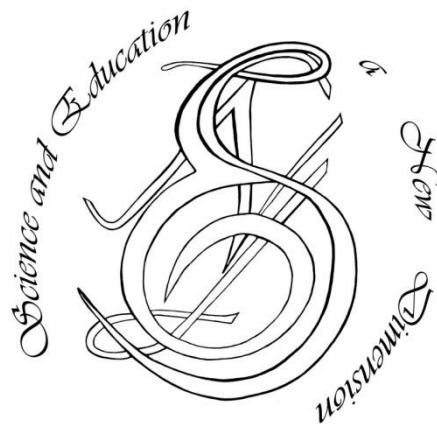

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

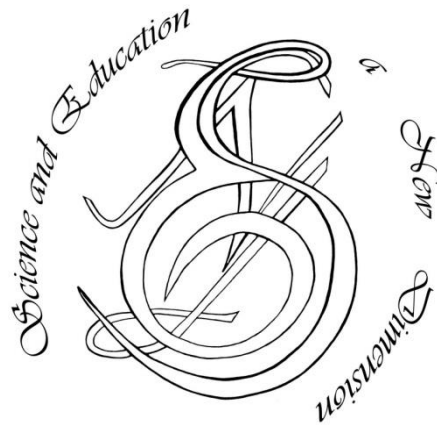
e-ISSN 2308-1996

VIII(40), Issue 232, 2020 June.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40>

Humanities and Social Sciences

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25;
ICV 2019: 89.50

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ART HISTORY	7
Сценічні виміри образної презентації інформації у сучасній культурі <i>Я. Ю. Бабченко</i>	7
Олександр Слободяник: аспекти творчої діяльності видатного українського піаніста-віртуоза <i>Ю. О. Осмачко</i>	11
Бальна хореографія у КНР як соціокультурна практика <i>Т. С. Павлюк</i>	15
Сценічні трансформації моди в культурі XX століття: від побутової реальності до віртуального кіберпанку <i>М. В. Сорока</i>	20
CULTUROLOGY	23
Вербально-візуальна комунікація в культурі пострадянського суспільства <i>С. В. Коблюк</i>	23
CINEMATOGRAPHY	28
Звуко-зорова формула екранного образу у документальному кіно на прикладі робіт сучасних українських документалістів <i>І. В. Калініна</i>	28
ECONOMICS	32
State management of construction financial system in Ukraine <i>V. V. Karpenko, O. S. Petrykiva</i>	32
Risk management method for construction projects using a value-based approach <i>Seek Ali Mohamed Abdulsalam</i>	36
LEGAL SCIENCES	41
The Amount of Non-Pecuniary Damage: Actual Problems of Determination (the European Court of Human Rights Practice) <i>V. Sherstiuk</i>	41
MANAGEMENT	46
A method for managing the risk balances of stakeholders in wind power projects <i>A. V. Sevostianova</i>	46
MUSICOLOGY	50
Мистецька палітра творчості Романа Сов'яка (До 80-річчя від дня народження) <i>Л. П. Філоненко, О. М. Німилович</i>	50

PHILOSOPHY	54
Исследование любви как основы права на примере Прав Человека <i>М. Г. Фидровская</i>	54
Комунікативний дискурс у становленні деліберативного суспільства <i>В. І. Кудлач</i>	58
POLITICAL SCIENCE	61
Breach of Contractual Obligations by Subjects of Binding Legal Relations: Case Law and Prospects for Solution <i>V. N. Aliyeva-Baranovskaya</i>	61
Особливості регіональних клівіджів України та їх вплив на партійну систему <i>В. В. Гудзь</i>	66
The options for coordinating NGOs' efforts with other international actors: the security dimension <i>O. Khar</i>	70
Позитивна та перспективна відповідальність – критерій виміру суспільно-політичного контролю у публічному просторі <i>П. М. Печерський</i>	74
PSYCHOLOGY	78
Динамика проявления дисфункциональных схем учителей с разными уровнями трудоголизма <i>И. Онощенко</i>	78
Типологічна модель навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці <i>Ю. М. Швалб, Л. А. Опанасенко</i>	82

ART HISTORY

Сценічні виміри образної презентації інформації у сучасній культурі

Я. Ю. Бабченко

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: yanina.bambinos@gmail.com

Paper received 20.02.20; Accepted for publication 15.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-01>

Анотація. Наголошено на актуальності образної презентації інформації у сучасному комунікативному просторі, що поєднує у собі глобальний вимір функціонування мистецтва загалом і локальний вимір сценізму (предметному, екранному, віртуальному), де культурні практики набувають своїх специфічних вимірів у тих чи інших реаліях сценічного, імагінативного арт-простору.

Ключові слова: інформаційно-комунікативний простір культури, сцена, образна презентація інформації, імагінація.

Постановка проблеми. Сучасний аудіовізуальний простір комунікації потребує як глобальних, так і локальних образних презентацій для гуманізації неструктурованої та інколи деструктивної інформації. Шляхом імагінації відбувається конструювання реальності, здійснюється певна неоміфологічна комунікація – ейдетизація, ритуалізація інформаційних повідомлень, презентується циклічність подій. Міфологізована арт-комунікація як перформансна комунікація – це різномановна реальність, яка, з одного боку, актуалізує надцинність ритуалу, зокрема, це щоденний вихід на екрани ТБ тих чи інших форматів передавання інформації: інформаційного, політичного, соціального, розважального тощо; з іншого – виносить на поверхню образну доміную, непомітну, нефіксовану, але чуттєву, естетичну настанову, розставляє акценти в інформативному просторі, набуває рис протагоніста-комуніканта цінностей культури в акті споглядання. Образна презентація інформації завжди проблематизує простір комунікації як певний тип персоніфікації дії та події, що відбуваються на комунікативній сцені. Персоніфікація та імагінація неможливі без презентації, тобто без ідеалу, який існує тут і зараз на правах образу як системи самовизначення абсолютних витоків культури, цілісності існування людини.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема мистецтвознавчих, естетичних, психологічних експлікацій сценічної інтерпретації комунікації як образного консенсусу інформації досліджувалася І. Андрєєвою у праці “Театральність в культурі”, де презентовано феномен театральності у культурі як певний сценічний синтез (Ростов Н/Д, 2002), у доробку відомого театрального художника М. Акімова, зокрема у збірнику “Театральна спадщина” (Ленінград, 1974), де описаний досвід формування сценічного простору в театрі, у роботі Р. Арнхейма “Мистецтво та візуальне сприйняття” (Москва, 1974), який на підставі гештальтпсихології опрацював певні гешталти “психічної сцени” візуального образу, в дослідженні Дж. Бартлетт “Fashion East: примара, що мандрувала Східною Європою” (Москва, 2011), у якій здійснено культурно-історичну розвідку моди радянської та пострадянської культури як певного сценічного синтезу мистецтв, у праці І. Безгіна, О. Семашко, В. Ковтуненко “Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності” (Київ, 2002), де визнача-

ються соціокультурні виміри сценічної комунікації, у статті К. Гібсона, Р. Паган “Рейв-культура в Сідней: картографування молодіжних просторів у дискурсі засобів масової інформації” (Москва, 2005), де характеризується молодіжна рейв-сцена як феномен комунікації у сучасній масовій культурі, у знаковому дослідженні Гі Дебора “Суспільство спектаклю” (Москва, 1999), який інтерпретує сучасне суспільство як “суспільство спектаклю”, у розвідці А. Новікової “Сучасні телевізійні видовища: витоки, форми і методи впливу” (Санкт-Петербург, 2008), присвяченій особливостям арт-сцени ТБ, у статті К. Падмор “Виразна плоть: косметична хірургія, фізіогноміка та стирання візуальних відмінностей” (Москва, 2005), у якій визначаються особливості візуальних артефактів віртуального простору, фундаментальному дослідженні Г. Почепцова “Теорія комунікації” (Київ, 2006), в якому системно проаналізовано комунікації як реальності сучасної культури, в актуальній статті Д. Уїллока “Реальність як предмет перемовин: хаотичні атрактори нашого розуміння” (Москва, 2005), присвяченій проблемі атракції – пошуку гармонійних зон у сучасному хаосогенному середовищі, в статті Д. Якобсона “Формування образу в кіберпросторі: online-очікування та online-реальність у «текстових» віртуальних спільнотах” (Москва, 2005), який аналізує феномен мінімізації віртуальної сцени в online-просторі. Втім, мало визначені комунікативно-сценічні виміри проблеми образної презентації інформації в сучасному просторі культуротворення.

Мета статті – визначити системні ознаки полімодального сценічного образу як відображення синтетичної цілісності сучасного комунікативного простору.

Методологію дослідження становлять теоретико-інтерпретаційні моделі аналізу сценічної реальності культури, зокрема застосування компаративного та системного підходів.

Виклад проблеми. Імагінація (перетворення реальності в образ) корелює з ідеацією (здійсненням цілепокладання в авторському арт-проекті) як певна персоніфікація інформації, яка здійснюється як акт її презентації. Д. Уїллок пише про систему атракторів. Він зазначає: «Розглядаючи будь-який дискурс, ми зустрічаємо явища, які в теорії хаосу називаються атракторами. Атрактори – це пункти можливих станів і, по суті справи, є точками спокою або комфорту. Як маятник, що

хитається і намагається змінити положення, так і хід розвитку подій рухається до атрактора. У межах дискурсу ці атрактори дозволяють нам знайти звичні відсилки, точки комфорту, дають можливість знайти свій голос» [12, с. 21]. Рекреаційність, визначення зон спокою, на відміну від хаотичної дії і взаємовпливу нескінченних промов, діалогів, полілогів, де панує тиша, самозанурення і логіка ідентифікації, на відміну від логіки інтеракції і інтенсивного впливу на іншого – це бажаний ідеал, який намагаються експлікувати всі теоретики масової культури. Так, можна стверджувати, що, власне, стиль і новий метод створення дискурсу за Д. Уїллоком – це засіб, який нагадує кінематограф. Кінематика руху від однієї точки до іншої, кінематика (сприйняття предмета в русі) та кінесика (імагінація цього руху) свідчить про виникнення “задоволення від задоволення” із передумовою “послугою послуг”, а ще більш ґрунтовною передумовою – “споглядання споглядання”. Тобто, самозанурення і споглядання в іншого – авторефлексія, саморефлексія і рефлексія над об’єктом (імагінативний об’єкт є імагінативним ідеалом або абсолютом) – це та реальність, яка спонукає до осмислення і до самовизначення ідеційного предмета як реальності, дискурсу, як реальності комунікативної системи або акту.

Д. Уїллок говорить про маскування і перверсію образу, тобто, про його трансформативні реалії, які дають можливість симуляції і, водночас, самопрезентації. За такими реаліями ховається перетворення дискурсу в наратив, тобто у наддискурс. Наратив – це той дискурс, який несе в собі ідеал абсолюту. Так, великі нарації, які в тоталітарному суспільстві були максимумом політичного життя, ідеологічного життя, починають відновлюватися в образах мистецтва, в системі арт-презентації, коли культура осягає наратив, дискурсивну реальність як абсолюту, як імагінативно завершений простір комунікації. К. Падмор пише про візуальну косметичну хірургію, фізіогноміку візуального як кіберпростір, де утворюється своєрідна косметична практика трансформації обличчя. Ці технології використовуються у політичних перегонах, у створенні флеш-іміджу. Так, створюється презентативна імагінативна сцена для виникнення флеш-іміджу. К. Падмор зазначає: «Коли символістська логіка пристосовується до плоті, плоть стає текстом, який прочитується за допомогою певних стратегій. Як у будь-якому лінгвістичному знаку, відносини між означуваним і означальним є довільними. Цей текст, не зважаючи на сильні соціальні впливи, відкриває можливості для змін і жодне його прочитання не є абсолютним і остаточним. Це активний процес» [10, с. 107]. К. Падмор зауважує, що потрібно трансформувати образи, які конструюють медіа-ландшафт. А для цього потрібна зміна тих життєвих умов, які породжують ці ландшафти. Отже, косметична плоть як екранна реальність істот, які не мають смертних форм існування, стає надзвичайно трансформативною та транспортабельною. Презентація інформації орієнтовна не на те, щоб створити правдиву інформацію, а на те, щоб створити міф про об’єкт і суб’єкт презентації. Відтак, імагінативна презентація – це ідеальне уявлення абсолюту. Утім, вона позбавлена найголовнішого – констатувального принципу ідей. Це спричиняє таку міфологізацію, яка презентує бажане,

презентує лише бажання, ідеал як очікувану реальність, яка потребує не стільки ідентичності (бо вона вже ідентифікується у комунікативному просторі), а легітимації. Легітимації потребує тому, що створюється потік нових презентацій, реальність набуває рис супернової імагінативної системи, де знаки існують у новому тезаурусі, доносяться новою мовою. Мовою незвичною, бо якщо це буде звична мова, то її ніхто не почує і не захоче чути, бо звикли до неї.

Отже, щоб людина ідентифікувала себе з бажаним ідеалом, що презентується як арт-реальність, сценою цієї арт-реальності виступає локальний простір взаємодії. Якщо говорити про сценічний простір такого комунікативного презентативного акту, то він є суто декоративним, суто косметичним, – коли на кістяк будь-якої структури накладається бажана обгортка, яка заміщує цю структуру і презентує її як надцінність. Цей тип імагінації ближчий до прикладного декоративного мистецтва, але він прикладається до будь-якої речі, до будь-якого обличчя, створює косметичну хірургію обличчя світу. Але шви не помічаються, а помічається демонстративний фасад, який дає імаго або образ бажаного абсолюту, бажаного ідеалу.

Д. Якобсон, який описує формування образів в кіберпросторі і текстові віртуальні спільноти, стверджує, що зараз виникає безліч спільнот, так званих віртуальних груп для спілкування, але вони презентують себе зовсім не такими, якими вони є. Д. Якобсон пише: «Для більшості випадків “текстового” спілкування в кіберпросторі – як в асинхронному розміщенні повідомлень, так і у синхронній “говорильні в чаті” (переписці у системі реального часу) – притаманне викривлення уявлення обличчя співрозмовника, й інколи – навіть значною мірою» [13, с. 177]. Виникає важливе питання: спілкування в контексті дефіциту візуальних, вербальних та інших означень стає агресивним атрактором артизації реальності. Якщо інтонації відсутні, якщо візуальний образ відсутній, є лише чистий текст, а за цим текстом кожен із респондентів уявляє свого продуцента у дискурсі, то, звичайно, він спілкується із бажаним адресатом, а цей адресат, зазвичай, виглядає як ідеал його комунікативної діяльності. Дуже важливо, що тут арт-презентація і потрібна, і непотрібна. Вона потрібна для створення імагінативного абсолюту, який часто-густо стає симулякром, а непотрібна – після появи розчарування і переривання комунікації.

Можна виділити три стадії комунікації у мінімізованій формі сценічного комунікативного простору, позбавленої повноцінного візуального, вербального, тактильного, інтонаційного та інших контекстів, де щоразу реконструюється нова уявна сцена бачення комуніканта: 1) переддія, коли превалує перебільшений ефект мотивації, бажання вступити у контакт, діалог, комунікацію; 2) власне дія, коли автори комунікації реалізують свою симультантну сутність і часто ви-переджають власні очікування, видають бажане за реальність; 3) післядія, коли ідентифікація вже відбувається, комунікація або переривається, або здійснюється вже в іншому регістрі. Тобто, перешкодою комунікації є нестача інформації. Діють міфологізовні співрозмовники, відбувається нескінченна реляція суб’єктно-об’єктних відносин, а сам мінімізм інформації свідчить про те, що існує ще один мотив, ще одна реаль-

ність презентації інформації, яка і потребує, і не потребує арт-презентації. Імагінативний абсолют тут є, власне, тим ініціатором дії, який задіяний комунікативною системою. Отже, сучасна функціональна система комунікації – це міфологізований простір уяви в дискурсі, який визначається як онлайн-ігри, онлайн-комунікації і таке інше.

Д. Якобсон пише про ігровий характер спілкування віртуальних спільнот і стверджує, що текстуальні і паралінгвістичні ключі до самоздійснення, саморозкриття цих спільнот відкриваються в імагінативному просторі, просторі ідеації, а інколи – у просторі, який не потребує натуралізації комунікантів, а лише має ігровий характер і повністю задовольняє сам процес комунікації на рівні онлайн, на рівні комунікативних цифрових технологій. “У межах “текстових” віртуальних спільнот, – пише Д. Якобсон, – ті єдині підказки, що допомагають відтворити образ співрозмовника, зводяться до ігрових імен учасників, їхнього самоопису і їхнього дискурсу. П. Кетріс наголосив, що імена, загалом, беруться “з міфів” – фентезі або іншої літератури, будуються на основі загальноживаних слів, назв тварин і об’єктів повсякденного життя, що мають репрезентативні конотації. Інші дослідники підкреслюють важливу роль лінгвістичного стилю з характерними ознаками: мовна інтенсивність, вербальна безпосередність і лексичне різноманіття” [13, с. 183]. Так, утворюється свій стереотип мовлення, своя метамова і свій тезаурус віртуального театру, де образ формується у достатньо вузькому коридорі ідентичності. Коридор ідентичності завжди є уявним та імагінативно презентативним. Презентація тут перебуває завжди під сумнівом. Наскільки мистецтво може допомогти у цій сфері комунікації? Вважається, що сфера редукованої онлайн-комунікації – це певне негативне мистецтво або негативна поетика з її сленгом, з її аморалізмом, з її деструктивністю образів, які є міфотворчо нав’язаними і відразу ж депресивно деконструктивними. Сприймаючи цю гру, ви відразу вступаєте в неї не як цілісний суб’єкт, а як частина ігрового цілого, де до вас звертаються як до маніпулятивного елемента дискурсу онлайн. Реципієнт потрапляє у хаотичний атрактор, яким стає онлайн-дискурс, потрапляє у контекст нелінійного простору спілкування і неупереджених або, навпаки, – упереджених бажань, які завжди під сумнівом, які завжди у кризовому стані. Ця модель суспільства презентує ще один вимір комунікації, ще один вимір презентації і персоналізації співрозмовника, того, хто вступає у діалог. Арт-презентація цієї сцени (мінімалізованої, надзвичайно стислих форматів і, будемо казати, редукованого простору перформансу) компенсується тим очікуванням, яке людина покладає на той вербальний конструкт онлайн, який вона сформувала у своїй уяві.

Г. Почепцов описує феномен презентації як певну ритуалізацію, яка утворюється на підставі своєрідного сценарію за допомогою перформансу або театралізації. Дослідник констатує: “Ритуали, які направлені на ефективність в одному контексті, можуть стати розвагою в іншому. Всі нові, в тому числі і політичні ритуали, конструюються, щоб стати розвагою і, можливо, мистецтвом” [11, с. 334]. Розваги за допомогою театру – ритуал – це та низка реалій подій, які формують презентацію інформації. Віктор Тернер називає “соціальни-

ми драмами” ті процеси, які виникають у конфліктних ситуаціях: 1. Порушення нормативних відносин; 2. Криза, під час якої зростає порушення; 3. Повернення – регенеративна дія, що може копіювати і критикувати причини кризи; 4. Реінтеграція – (об’єднання розподільної соціальної групи, а також визнання або легітимізація розколу)” [11, с. 335].

Мультимедіа як синтез систем комунікації і водночас їх віртуалізації дає можливість говорити, що відбувається своєрідне зростання віртуальної реальності з цифровими технологіями, які переводять креативність системи у простір співтворчості, синкретизму, який пов’язує реципієнтів та продуцентів комунікації з однією реальністю, одним суб’єктом дискурсу. Суб’єкт дискурсу *virtus* візуалізується і стає складовою віртуальної спільноти. Так, можна стверджувати, що віртуалізація комунікативного простору мультимедіа – це певний чинник, який вписується у простір новітнього віртуального синкретизму, здійснюється цифровими технологіями. Адже віртуальна реальність спричиняє не лише кризу референції, а й кризу ідентичності, суб’єкт розгублюється у можливостях вибору за умови тотальності комунікативного пресингу.

О. Ліпков надає систематику атракціонів як певних жанрів образної презентації інформації на ТВ: атракціон-несподіванка (тобто атракціони з ефектом непередбачуваності, непередбачуваності того, хто сприймає інформацію, і свідком або учасником чого стане); атракціон-рекорд (в основі атракціону – перебільшення норми, відхилення від неї, перебільшення звичних меж, що дає можливість осмислити відносність цих меж); атракціон-краса (привабливість краси очевидна, хоча вона також є відхиленням від норми у бік прекрасного і сприяє осмисленню норми); атракціон-потворність (відхилення від норми у бік потворного, механізм впливу потворного укорінені у людській психіці також, як і механізм впливу прекрасного); атракціон-дивина (цей тип атракціонів поєднує всі можливі види курйозів, раритетів, аномалій); атракціон-чудо (якщо “дивина” перебуває на межі можливого, то “чудо” цю межу переступає, це те, що не може трапитися ніколи); атракціон-казус (дивина – це матеріальний об’єкт, а казус – це випадок, подія, те що виходить із ряду звичного і життєвого буття); атракціон-таємниця (те, що перебуває за межами нашого знання, загадка, яку потрібно розгадати); атракціон-заборона (цей атракціон пов’язаний з порушенням норм суспільної моралі); атракціон-скандал (скандал є логічним продовженням атракціону-заборони, будь-яке порушення заборони може набути форми скандалу, сварки або її неприйняття); атракціон-ризик (пов’язаний з межевою ситуацією, вихід з якої – загроза програшу чи втрати); атракціон-смерть (тяжіння до цього видовища укорінене в глибинах людської психіки); атракціон-жорстокість (випробування людських сил на межі і за межами можливого, значна привабливість і відразу видовища насильства); атракціон-катастрофа (події пов’язані з раптовими бідами, катастрофами, масовими жертвами)” [9, с. 10].

Отже, ця класифікація є достатньо схематичною, автор психологізує феномен атракціону, адже атракціон, за визначенням С. Ейзенштейна, має певну системну, нормативну базу – тотальний дискурс презентації інформації, який в умовах віртуалізації є дисциплінар-

ною практикою, якщо використати поняттєвий інструментарій М. Фуко.

Висновки. Соціокультурні виміри естетизації комунікативного простору завжди пов'язані з предметно-речовинною легітимацією образних інсталяцій середовища. Предметний світ як річ стає товаром або презентує ту чи іншу послугу. Образна презентація інформації як фактор комунікативного середовища відбувається як на макрорівні, так і на мікрорівні. На макрорівні вона орієнтована на широкі агломерації споживачів, використовує загальнодоступний простий дискурс,

орієнтований передусім на органічні потреби. На мікрорівні – специфікує аудиторію і визначає образний контент як спонукання до дії, споживання як певний жест волевиявлення, де суб'єкт комунікації водночас стає суб'єктом ідентичності свого "Я" і соціуму. Сценічні виміри сучасної комунікації переважно концентруються у сфері кіберпростору, online-ігор, систем редукованої образності, де потрібне певне перетворення подачі інформації та її імагінація в контексті сучасних міфів, фантазії та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимов Н. П. Театральное наследие: [сб. в 2 кн.]. [сост. Миронова В. М.]. Ленинград: Искусство. Кн. 1. 1974. 294 с.
2. Андреева И. М. Театральность в культуре. Ростов Н/Д: Южно-Русский гуманитарный институт, 2002. 185 с.
3. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / пер. с англ. В.Н.Самохина. Москва: Прогресс, 1974. 392 с.
4. Бартлетт Дж. Fashion East: призрак, бродивший по Восточной Европе / пер. с англ. Е. Кардаш. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 360 с.
5. Безгін І. Д., Семашко О.М., Ковтуненко В.І. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності. Київ: Наука, 2002. Ч. 1: Соціально-художній вимір українського театру: ретроспектива, стан, тенденції. 336 с.
6. Вериківська І. М. Становлення української радянської сценографії. Київ: Наук. думка, 1981. 208 с.
7. Гибсон К., Ребекка П. Рейв-культура в Сиднее: картографирование молодежных пространств в дискурсе средств массовой информации // Массовая культура: современные западные исследования: пер. с англ. Москва: „Прагматика культуры”, 2005. С. 244–268.
8. Ги Дебор. Общество спектакля. Москва: Логос, 1999. 224 с.
9. Новикова А. Современные телевизионные зрелища: истоки, формы и методы воздействия. Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. 208 с.
10. Падмор К. Выразительная плоть: косметическая хирургия, физиогномика и стирание визуальных различий // Массовая культура: современные западные исследования: пер. с англ. Москва: „Прагматика культуры”, 2005. С. 97–114.
11. Почепцов Г. Теория коммуникации. Київ: „Рефл-бук”, 2006. 656 с.
12. Уиллок Д.Э. Реальность как предмет переговоров: хаотические аттракторы нашего понимания / пер. с англ. Т. Вартанова // Массовая культура: современные западные исследования: пер. с англ. Москва: «Прагматика культуры», 2005. С. 20–42.
13. Якобсон Д. Формирование образа в киберпространстве: online-ожидание и online-реальность в «текстовых» виртуальных сообществах // Массовая культура: современные западные исследования: пер. с англ. Москва: «Прагматика культуры», 2005. С. 177–204.

REFERENCES

1. Akimov, N. P. (1974). Theater heritage: [collection of books. in 2 books. [comp. Mironova V. M.]. Leningrad: Art. Prince 1 [in Russian].
2. Andreeva, I. M. (2002). The staginess in culture. Rostov N/D: South Russian Humanitarian Institute [in Russian].
3. Arnheim, R. (1974). Art and visual perception / trans. from English V.N. Samokhin. Moscow: Progress [in Russian].
4. Bartlett, J. (2011). Fashion East: a ghost wandering around Eastern Europe / trans. from English E. Kardash. Moscow: New Literary Review [in Russian].
5. Bezgin, I. D., Semashko, O.M., Kovtunencko, V.I. (2002) Theater and glances in the current social and cultural reality. Kyiv: Science. Part 1: Socio-artistic Dimensions of Ukrainian Theater: Retrospective, State, Trends [in Ukrainian].
6. Verikivska, I. M. (1981). Formation of Ukrainian Soviet set design. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].
7. Gibson, K., Pagan, R. (2005) Rave culture in Sydney: mapping of youth spaces in the discourse of the media // Mass Culture: Modern Western Studies: translate from English and afterword V.V. Zvereva. Moscow: Foundation for Scientific Research "Pragmatics of Culture". P. 244–268. [in Russian].
8. Guy, Debord (1999). Performance Society. Moscow: Logos [in Russian].
9. Novikova, A. (2008). Modern television spectacles: the origins, forms and methods of exposure. St. Petersburg: Aletheia [in Russian].
10. Padmore, K. (2005). Expressive flesh: cosmetic surgery, physiognomy and blurring of visual differences // Mass culture: modern Western studies / trans. from English; open ed. and afterword V.V. Zvereva. Moscow: Foundation for Scientific Research "Pragmatics of Culture". P. 97–114 [in Russian].
11. Pocheptsov, G. (2006). Theory of communication. Kyiv: Refl book [in Russian].
12. Willock, D.E. (2005). Reality as a subject of negotiations: chaotic attractors of our understanding / trans. from English T. Vartanova // Mass Culture: Modern Western Studies // trans. from English and afterword V.V. Zvereva. Moscow: Foundation for Scientific Research "Pragmatics of Culture". P. 20–42 [in Russian].
13. Jacobson, D. (2005). Image Formation in Cyberspace: Online-Expectation and Online-Reality in "Textual" Virtual Communities // Mass Culture: Modern Western Studies / trans. from English; open ed. and afterword V.V. Zvereva. Moscow: Foundation for Scientific Research "Pragmatics of Culture". P. 177–204 [in Russian].

Stage dimensions of figurative presentation of information in contemporary culture

Y. Y. Babchenko

The relevance of the figurative presentation of information in the modern communicative space, combining the global dimension of the functioning of art in general and local dimensions of scenism (subject, screen, virtual), where all cultural practices acquire their specific dimensions in various realities of the stage, imaginative art space, is noted.

Keywords: information and communication space of culture, stage, figurative presentation of information, imagination.

Олександр Слободяник: аспекти творчої діяльності видатного українського піаніста-віртуоза

Ю. О. Осмачко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна
Corresponding author. E-mail: yuliaosmachko94@i.ua

Paper received 23.05.20; Accepted for publication 15.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-02>

Анотація. У статті висвітлюється мистецька діяльність представника української діаспори у США, сповідника традицій провідних педагогів-музикантів – Лідії Голембо, Генріха Нейгауза і Віри Горностаєвої, видатного піаніста-віртуоза та талановитого педагога – Олександра Слободяника. Здійснено спробу висвітлити основні віхи творчого життя митця його здобутки у виконавській та педагогічній сфері. Особлива увага надається аналізу професійних рис виконавського стилю піаніста, а також висвітленню географії концертних виступів та багатогранності виконуваного репертуару.

Ключові слова: Олександр Слободяник, концерти, репертуар, фортепіанне виконавство, музична педагогіка.

Вступ. У скарбниці українського фортепіанного мистецтва вирізняються постаті митців, діяльність яких, безумовно, заслуговує світового визнання. До цієї когорти належить й творча постать Олександра Слободяника – видатного українського піаніста-віртуоза і педагога, представника четвертої хвилі еміграції, творча праця якого сприяла значному піднесенню вітчизняного виконавського мистецтва на світовий рівень. Ім'я піаніста з індивідуальним концертним виконавським стилем широко відоме за рубежем, проте в історії української піаністики залишається малознаним, тому дослідження його діяльності актуальне з точки зору відродження й примноження національної музичної культури.

Мета статті полягає у висвітленні мистецької діяльності яскравого представника української діаспори у США, видатного піаніста-віртуоза, педагога, вихованця Лідії Голембо, Генріха Нейгауза і Віри Горностаєвої – Олександра Слободяника.

Короткий огляд публікацій по темі. Дослідженню мистецької спадщини української діаспори у США присвячена доволі незначна кількість праць авторства: Р. Савицького-мол., Л. Обух, Д. Гординської-Каранович, Т. Богданської, Л. Коленської, О. Кузьмович, монографічному дослідженні Г. Карась. Вивченням творчого шляху О. Слободяника займалися О. Глазунова, Л. Григорян, Г. Колесса, Г. Ципін, А. Сайко, В. Лабунський, та ін. Усі ці матеріали публікувалися переважно за кордоном, зокрема у США та Росії, тому дослідження Г. Блаккевич, Т. Старух присвячені розкриттю окремих віх творчості митця і Н. Кашкадамової про особливості виконання окремих творів піаністом, залишаються чи не єдиними в Україні. У зв'язку з цим, сьогодні важливим є детальне дослідження та аналіз доробку піаніста, особливо у час еміграції й з'ясування його ролі у розвитку українського фортепіанного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. «Майстер фортепіанного туше і нюансування», «піаніст приголомшливого і вулканічного темпераменту», «глибокий, поетичний музикант» – так відгукувалася про гру Олександра Слободяника західна преса [6]. Народився Олександр Слободяник 5 вересня 1941 року в Києві в інтелігентній родині, в якій усі захоплювалися музикою: батько, знайний лікар-психіатр, певний час був першою скрипкою у симфонічному оркестрі, мати – доволі добре володіла грою на фортепіано. Після війни, родина Слободяників переїхала до Львова, де й пройшло дитинство Олександра.

Тут розпочалися його перші музичні заняття під наглядом матері [3], яка розгледіла величезний потенціал сина та ввела його в світ музики, ставши його першою вчителькою.

Вже з шести років Олександр виступав на львівському радіо. Згодом юного піаніста віддали на навчання до Львівської спеціалізованої музичної школи-інтернату для обдарованих дітей у клас знаної піаністки-педагога, випускниці Харківської консерваторії (клас професора О. Кобилянського) – Лідії Голембо (1904-1985) [2]. Як талановитий педагог вона навчала своїх учнів гри на фортепіано і прагнула розвинути у них здатність глибоко розуміти музику, вміти читати нотний текст, чути інструмент, стати професійно відданим своїй справі музикантом [13]. У школі, разом із О. Слободяником, одночасно в двох паралельних класах навчалися майбутні славні особистості: піаністи Віктор Єресько й Олександр Муравський, скрипалі Олег Криса, Богодар Которович і Матіас Вайцнер, віолончелістка Харитина Колесса, композитор Богдан Янівський [14]. Талановитий юнак швидко звернув на себе увагу, виступаючи у масштабних концертних програмах, дебютуючи у чотирнадцятирічному віці з великим успіхом в залі Львівської філармонії з виконанням Третього концерту Л. Бетговена для фортепіано з оркестром.

Згодом, коли Олександрові виповнилося 15 років, батьки вирішили перевести його в Московську центральну музичну школу-десятирічку, де він навчався спочатку в класі органіста та клавесиніста, випускника Московської консерваторії, одного з вихованців «нейгаузівської школи» – Сергія Діжура (1924-2000). Згодом був прийнятий до класу Генріха Нейгауза. Заняття з професором Г. Нейгаузом у Слободяника не склалися, хоча він і навчався у педагога біля шести років. «Не вийшли, зрозуміло, виключно з моєї вини, – згадував піаніст, – про що я не перестаю шкодувати і до нині» [16]. Заняття музикою О. Слободяника в молоді роки не вирізнялися наполегливістю та систематичністю, а перші успіхи переважно були пов'язані з природною обдарованістю, аніж із плідною, цілеспрямованою працею. Проте, Г. Нейгауза не можна було здивувати лише одним талантом. Згодом Олександр, після закінчення музичної школи, навчався в Московській консерваторії також у класі професора, проте з часом був переведений до класу учениці Г. Нейгауза – професора Віри Горностаєвої (1964).

Педагог завжди дуже позитивно відгукувалася про

свого студента, наголошуючи, що зауважувала, як він «прокидався» на сцені. Часто В. Горностаєва згадувала той час, коли вони готували його славнозвісну програму з 24-х етюдів Ф. Шопена, вона влаштовувала обігравання в різних музичних школах, записуючи зауваження в зошиті. Після концерту вони обговорювали всі нюанси його виконання [3]. В. Горностаєва часто звертала увагу на те, що Слободяника не потрібно було вчити грати, а достатньо було всього лише змусити його займатися. Педагогу вдалося максимально мобілізувати учня і під її керівництвом молодий піаніст успішно закінчив магістратуру (1964) та виконавську аспірантуру (1967), після чого й почалося самостійне концертне життя [3]. У віці 18 років Олександр став лауреатом VII премії Міжнародного конкурсу ім. Ф. Шопена у Варшаві (1960), а згодом виборов IV премію на III Міжнародному конкурсі імені П. Чайковського в Москві (1967).

Регулярна концертна діяльність О. Слободяника почалась ще від 1963 року, тоді, у 1960-70-ті роки, важко було знайти поціновувача музики, котрий не знав би його імені й на виступи піаніста неможливо було дістати квитки. Гру О. Слободяника записували фірми Angel, «Мелодія», Eurodisc і MCA [2]. Саме в 60-70-х роках XX ст. фірма «Мелодія» ледь встигала тиражувати платівки з записами О. Слободяника, які миттєво розходилися поміж меломанами. Особливим подарунком для слухачів став запис його концерту, де звучали всі етюди, Фантазія фа-мінор та Скерцо № 3 відомого польського композитора Фридерика Шопена. Й сьогодні ці твори у виконанні О. Слободяника вважаються класикою фортепіанної інтерпретації. Варто зазначити, що більшість колег по сцені помічали у творчій постаті Слободяника, щось «шопенівське». Такі порівняння з'являлися завдяки особливостям характеру О. Слободяника, в якому душевна вразливість поєднувалася з артистичним напоном, а незвичайна ліричність мистецької природи з неабияким запалом [6].

У світовому мистецькому просторі виконавське мистецтво Слободяника було оцінено достойно. Він регулярно виступав в країнах Східної та Західної Європи, Північній і Південній Америці, Південній Африці, Австралії та навіть на Далекому Сході. Східна та Західна Європа прекрасно знали цього музиканта і часто називали його «ною зіркою», котра засяяла поряд з такими визнаними світом виконавцями як Святослав Ріхтер, Володимир Горюнов та Артур Рубінштейн.

У 1968 році О. Слободяник увірвався на американську сцену з дебютним концертом у Карнегі-холл, після якого піаністи-класики Артур Рубінштейн та Володимир Горюнов із захопленням вигукнули: «Це – геній!», який змусив провідних музичних критиків назвати його «лідером свого покоління» [2]. Зокрема, у часописі «The New York Times» писали: «Це унікальний піаніст, в якого унікальне майбутнє». Критики газети «The Washington Post» зауважували: «В особі Олександра Слободяника музичний світ знайшов одного з найталановитіших піаністів», а в «Los Angeles Times» зазначали: «Слободяник грає не просто віртуозно, він виконує давно відомі речі, але по-своєму прочитуючи їх, додаючи до безсмертних творів ледь вловиме нове, безкінечно талановите й самобутнє» [11]. Тоді, у його виконанні публіка мала нагоду почути сонати В. А. Моцарта і С. Прокоф'єва, «Шосту рапсодію» Ф. Ліста та «Карнавал»

Р. Шумана [1]. Після блискучого дебюту з великим успіхом пройшли виступи Слободяника у майже всіх містах США, Канади, Японії та багатьох країнах Латинської Америки. Концертуючи на американському континенті, піаніст з часом зрозумів, що важливу роль на його шляху до успіху відіграв менеджер Сол Юрок, зробивши все, щоб Америка почула унікальний талант Олександра Слободяника. У 1979 році, в зв'язку з низкою подій (війна в Афганістані, розрив культурних зв'язків, відсутність можливості виступати не лише у США, але й у Британії, Австралії, Канаді) гастролі закінчилися. Трохи згодом, у 1988 році, Слободяник все ж повернувся на західну сцену, і це повернення преса назвала тріумфальним [2].

У виконавській практиці кожного артиста бувають ординарні, цілком звичайні виступи, а бувають концерти-події, пам'ять про які зберігається довгий час. Серед таких у московський період творчості піаніста варто згадати: у 1985 році виконання зі скрипалем В. Третьяковим і Квартетом імені О. Бородіна Концерту для скрипки, фортепіано та струнного квартету Ернеста Шоссона; в 1986 і 1988 роках грандіозно прозвучав фортепіанний концерт Альфреда Шнітке (в супроводі Державного камерного оркестру); 1986 – у дуєті зі скрипалем В. Третьяковим прозвучав Концерт для скрипки, фортепіано та струнного оркестру Ф. Мендельсона за участі Державного камерного оркестру Союзу РСР [16]. У 1980-х роках піаніст часто виступав разом з Ліанюю Ісакадзе, знайомлячи публіку з творами для скрипки і фортепіано Л. Бетговена, М. Равеля, І. Стравінського, А. Шнітке.

У 1989 році О. Слободяник остаточно переїхав на постійне проживання до США, де продовжив свою концертну діяльність. Саме там, доля звела митця з піаністкою Ларисою Крупою, яка згодом стала його дружиною. Від цього моменту концертне життя Олександра продовжує набирати обертів. Він гастролував у країнах Європи, Північній і Південній Америці, Південній Африці, в Австралії і на Далекому Сході. Його приязно вітали в залах Карнегі-холл, Avery Fisher Hall, Кеннеді-Центру, Барбікан в Лондоні, Ла Скала в Мілані, театрі на Єлисейських полях у Парижі і в Hollywood Bowl. Митець виступав як соліст із симфонічними оркестрами Чикаго, Лондона, Піттсбурга, Монреалю і Сан-Франциско, Нью-Йорка, Лос-Анджелеса, Королівської філармонії та філармонії Санкт-Петербурга; з Філадельфійським, Клівлендським і Кіровським симфонічними оркестрами; «Солістами Москви», Національним оркестром Франції і Gewandhaus оркестром Ляйпціга, під керівництвом Леонарда Бернстайна, Курта Мазура, Джона Барбіролі, Крістофа фон Донаньї, Валерія Гергієва, Маріса Янсона, Неєме Ярві, Дмитра Китаєнка, Кирила Кондрашина, Мстислава Ростроповича, Геннадія Рождественського, Томаса Зандерлінга, Максима Шостаковича, Юрія Темірканова та Юрія Башмета [2]. Американська публіка з великим захопленням слухала гру О. Слободяника, називаючи його великим романтиком фортепіано, неперевершеним інтерпретатором музичного мистецтва композиторів-імпресіоністів. Окрім цього він давав безліч інтерв'ю, виступав з концертами на ювілеях та різноманітних заходах у найпрестижніших компаніях Америки [11].

Варто наголосити, що піаніст був першим виконав-

цем багатьох нових творів. У 1990 році вперше виконав написані спеціально для нього «Афоризми» А. Шнітке на тексти Й. Бродського, які на прем'єрі читав сам поет. Через два місяці в Бруклінській академії музики з оркестром під керівництвом Максима Шостаковича він виконав соло у Фортепіанному концерті Шнітке, а в травні 1991 року, разом з Клівлендським симфонічним оркестром, взяв участь у прем'єрному виконанні Concerto grosso № 5 Гідона Кремера [2]. Попри надзвичайно багатий та різноманітний концертний репертуар, не забував О. Слободяник і про українських композиторів, з творами яких він активно знайомив американську публіку в концертних програмах та, як зазначив у монографії С. Максимюк, і в записах окремих творів, які здійснив на американському континенті [12, с. 212].

Серед масштабних концертних програм за участі Слободяника в еміграції слід виокремити його значущі виступи у переповнених залах. У 1991 році в залі Ейвері Фішер Голл Лінкольн Центру піаніст разом з оркестром нью-йоркської філармонії (керівник Юрій Темірканов) виконав Концерт для лівої руки Моріса Равеля. Проникаючи в авторський задум твору, Олександр Слободяник продемонстрував високий професіоналізм, вміло поєднуючи його з виконавським артистизмом, що відобразилося в захопленні публіки та у схвальних відгуках провідних музичних критиків [10, с. 2; 3].

1991 року під час святкування сторіччя Карнегі-холл Олександр Слободяник у дуєті зі скрипалем Гідонем Кремером виконали світову прем'єру Concerto grosso № 5 А. Шнітке в супроводі Клівлендського симфонічного оркестру [2]. У вересні 1994 року під час відкриття Міжнародного фестивалю мистецтв у Моррістауні, засновником якого був Олександр Слободяник, відбувся гала-концерт, в якому піаніст виступив як соліст у супроводі оркестру з Санк-Петербурга під керівництвом Валерія Гергієва [2]. 1996 року відбувся заключний концерт чергового музичного фестивалю у Моррістауні, в якому О. Слободяник у дуєті з трубачем В. Кафельниковим та струнним оркестром «Московські солісти» під керівництвом Юрія Башмета, виконав Концерт для фортепіано, труби і струнних інструментів Д. Шостаковича [5, с. 1].

Ще однією визначною подією в творчому житті піаніста став виступ у 2004 році на гала-концерті до 10-річного ювілею місцевого «Комюніті-театру», де прозвучали твори Петра Чайковського і Олександра Чайковського. Учасниками цього симфонічного оркестру стали музиканти «The Colonial Symphony of Morristown» та «The New Philharmonic of New Jersey». У виконанні Лариси Крупи та Олександра Слободяника слухачі мали нагоду почути Концерт для двох фортепіано з оркестром Олександра Чайковського (1946), а також піаніст загрив фінал Першого концерту Петра Чайковського [15, с. 22]. Характеризуючи гру видатного майстра професор Н. Кашкадамова зазначила: «Як артистові високого міжнародного класу, йому притаманний великий концертний стиль виконання. Технічний бік його гри завжди бездоганний: все, що задумано, він втілює точно і яскраво» [9].

Окрім розмаїтої концертної діяльності, яскраво проявилася й інша сторінка творчості О. Слободяника – фортепіанна педагогіка. Свою викладацьку діяльність митець провадив, працюючи в Українському музичному інституті в Нью-Йорку [4, с. 204], державному універси-

теті в Монклер (Нью-Джерсі). Також приїжджав як запрошений професор в Санкт-Петербурзьку консерваторію, часто проводив майстер-класи та значну увагу приділяв праці у створеній ним музичній студії для талановитих студентів [6]. Серед його вихованців було чимало талановитих музикантів, проте до найулюбленішого свого учня Данила Шлесенкова, талановитого молодого піаніста з Білорусі, митець ставився як до рідного сина. Вихованець деякий час жив разом з Олександром, його дружиною Ларисою та її батьками. Олександр Слободяник також був безмежно щасливий, адже влеченими кроками виходив на сцену його син – також піаніст Олександр, і теж Слободяник. Слухаючи гру сина, батько заплещував очі та згадував свою юність. Йому так хотілося, щоб у сина все склалося краще, ніж у нього. А ще, він щиро бажав, щоб син не став «метеоритом на музичному небосхилі, який так яскраво світиться, але так швидко згасає» [3].

Згодом Слободяник почав менше концертувати, суттєво скоротив свій репертуар, виступаючи в школах та музичних училищах. Був переконаний в тому, що найстрашніше для виконавця – це байдужість публіки, а в музичних навчальних закладах немає байдужих, тому грати там завжди радісно і приємно. Серед великих творчих задумів митця: здійснення фортепіанної інтерпретації творів Ф. Шопена, в оригіналі написаних для скрипки; мрія повернути Україні Гоголя, розробивши цілий проект під назвою «Гоголіада», щоб довести світові що Микола Гоголь, все ж український письменник; бажання про яке не хотів говорити вголос – «попри вік, невдачі, американську епопею, він хотів взяти з собою Ларису й ноти, повернутися в Україну й почати все спочатку, але не встиг...» [11]. Життя славнозвісного українського піаніста-віртуоза Олександра Слободяника обірвалося на 67-му році 10 серпня 2008 року. Після відходу видатного піаніста його справа продовжує жити у творчості сучасних виконавців. Було проведено чимало вечорів пам'яті виконавця і педагога: 28 жовтня 2008 році в Москві, в залі Бібліотеки української культури [6]; 31 січня 2009 року в Кауфман-центрі пам'ятний концерт розпочався відеоматеріалами гри О. Слободяника, після чого виступили відомі піаністи Олександр Торадзе, Олександр Корсантія, Сюзан Стар, Етері Анджапарідзе, Володимир Фельцман, Сергій Бабаян, дружина Слободяника Лариса Крупа та син Олександр Слободяник [8, с. 19]. 21 січня 2012 року з ініціативи Лариси Крупи-Слободяник відбувся концерт пам'яті Олександра Слободяника у Львові, в якому виступили скрипаль Віктор Третяков, альтист Юрій Башмет, композитор і диригент Мирослав Скорик, диригент Ігор Пилатюк, піаністи Оксана Рапіта та Йозеф Ерміль в супроводі Молодіжного академічного симфонічного оркестру «INSO-Львів» і камерного оркестру «Академія» [15].

Висновки. Постать О. Слободяника вражає душевною чистотою та щирістю, природженою лірикою. Його гра повна душевної відкритості з моментами величезного емоційного напруження. Широта поетичної натури схилила піаніста-виконавця до масштабних фортепіанних полотен. У його програмах найчастіше були присутні твори великих форм, зокрема Л. Бетговена, Ф. Шуберта, Ф. Ліста, Й. Брамса, С. Прокоф'єва, Б. Бартока та багатьох інших композиторів.

Він ніколи не страждав манією величчя, але відчував,

що з утратою можливості грати на кращих концертних майданчиках планети, втрачається щось дуже суттєве, що не можна описати одним словом. Емоційна відкритість Слободяника перш за все сприяла встановленню контакту зі слухачами. Аналізуючи професійні особливості виконавського стилю піаніста зазначимо, що О. Слободяник – музикант з особливим внутрішнім благородством, з рельєфним виконавським «я» в інтерпретаціях різноманітних творів, піаніст з виконавським поче-

рком, притаманним лише йому одному. Йому аплодували стоячи кращі концертні зали Європи та Америки, його називали «новою зіркою» у фортепіанному виконавстві, його запрошували у якості соліста для оркестрів титани світової музики, але де б він не був і для якої публіки б не грав, подумки він завжди переносився до рідного Львова – міста його дитинства, міста, яке першим почуло чарівні звуки його музики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bruce Weber Alexander Slobodyanik, Pianist, Is Dead at 65 [Е. ресурс]. Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2008/08/13/arts/music/13slobodyanik.html?partner=rssnyt&emc=rss/>
2. In memoriam – пам'яті Олександра Слободяника [Е. ресурс]. Режим доступу: <http://www.mr.co.ua/mr/mr.nsf/0/4F8D951A9E61F78DC2257981003AC932?OpenDocument>
3. Александр Слободяник: стихийность вдохновения [Е. ресурс]. Режим доступу: <https://propiano.ru/aleksandr-slobodyanik-stixijnost-vдохoveniya>
4. Блажкевич Г., Старух Т. Олександр Слободяник (1941-2008). *Правда і міфи про львівських піаністів – основоположників фортепіанної школи.* – Львів: Сполом, 2002. – С. 188-206.
5. Відбудеться заключний концерт музичного фестивалю в Моррістаун. *Свобода.* 1996. Ч. 217. С. 1.
6. Глазунова О. Романтик роаяля: от Киева до Нью-Джерси [Е. ресурс]. Режим доступу: https://www.2000.ua/v-nomere/aspekty/art/romantik-rojalja-ot-kieva-do-nju-dzhersi_arhiv_art.htm
7. Григорьев Л., Платек Я. «Современные пианисты». Москва: «Советский композитор». 1990. 416 с.
8. Григорян Л. Вечір пам'яті піаніста Олександра Слободяника. *Свобода.* 2009. Ч. 7. С. 19.
9. Кашкадамова Н. Традиції і сучасність у фортеп'яному мистецтві Олександра Слободяника. Кашкадамова Н. *Фортеп'яне мистецтво у Львові: Статті. Рецензії. Матеріали.* Тернопіль: СМП «Астон», 2001. С. 222-293.
10. Колесса Г. О. Слободяник покорає ньюйоркську публіку. *Свобода.* 1991. Ч. 226. С. 2; 3.
11. Лабунський В. Талант в еміграції [Е. ресурс]. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2008/10/30/9705/>
12. Максимюк С. *З історії українського звукозапису та дискографії.* Львів – Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету. 2003. С. 212.
13. Нестайко М. З історії однієї львівської вулички і її мешканців. Вулиця Миколи Устияновича [Е. ресурс]. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/z-istoriji-odnijeji-lvivskoj-i-vulychky-i-jiji-meshkantsiv-vulytsya-mykoly-ustyuanovycha/>
14. Сайко А. Ми пам'ятаємо. Піаніст Олександр Слободяник [Е. ресурс]. Режим доступу: https://zaxid.net/mi_pamyatayemo_pianist_oleksandr_slobodyanik_n1104851
15. Хмельковський Л. Концерт українських артистів на 10-ліття театру. *Свобода.* 2004. Ч. 41. С. 22.
16. Ципин Г. Александр Александрович Слободяник [Е. ресурс]. Режим доступу: <https://www.belcanto.ru/slobodyanik.html>

REFERENCES

3. Alexander Slobodyanik: spontaneity of inspiration. Access mode: <https://propiano.ru/aleksandr-slobodyanik-stixijnost-vдохoveniya> [In Russia]
4. Blazhkevich G., Starukh T. Alexander Slobodyanik (1941-2008). *Truth and myths about Lviv pianists - the founders of the piano school.* - Lviv: Spolom, 2002. - P. 188-206. [In Ukraine]
5. The final concert of the Morristown Music Festival will take place. *Svoboda.* 1996. vol. 217. p. 1. [In Ukraine]
6. Glazunova O. Romantic of piano: from Kiev to New Jersey. Access mode: https://www.2000.ua/v-nomere/aspekty/art/romantik-rojalja-ot-kieva-do-nju-dzhersi_arhiv_art.htm [In Russia]
7. Grigoriev L., Platek J. "Modern pianists". Moscow: Soviet composer. 1990. 416 p. [In Russia]
8. Grigoryan L. Evening in memory of pianist Oleksandr Slobodyanyk. *Svoboda.* 2009. vol. 7. p. 19. [In Ukraine]
9. Kashkadamova N. Traditions and modernity in the piano art of Alexander Slobodyanyk. Kashkadamova N. *Piano art in Lviv: Articles. Reviews. Materials.* Ternopil: SMP "Aston", 2001. p. 222-293. [In Ukraine]
10. Kolessa G. Slobodyanik conquers the New York public. *Svoboda.* 1991. vol. 226. p. 2; 3. [In Ukraine]
11. Labunsky V. Talent in emigration. Access mode: <https://life.pravda.com.ua/society/2008/10/30/9705/> [In Ukraine]
12. Maksymyuk S. *From the history of Ukrainian sound recording and discography.* Lviv – Washington: Ukrainian Catholic University Publish House. 2003. P. 212. [In Ukraine]
13. Nestayko M. From the history of one Lviv street and its inhabitants. Mykola Ustianovych Street. Access mode: <https://photo-lviv.in.ua/z-istoriji-odnijeji-lvivskoj-i-vulychky-i-jiji-meshkantsiv-vulytsya-mykoly-ustyuanovycha/> [In Ukraine]
14. Saiko A. We remember. Pianist Oleksandr Slobodyanyk. Access mode: https://zaxid.net/mi_pamyatayemo_pianist_oleksandr_slobodyanik_n1104851 [In Ukraine]
15. Khmelkovsky L. Concert of Ukrainian artists on the 10th anniversary of the theater. *Svoboda.* 2004. vol. 41. p. 22. [In Ukraine]
16. Tsy-pin G. Alexander Alexandrovich Slobodyanyk. Access mode: <https://www.belcanto.ru/slobodyanik.html> [In Russian]

Oleksandr Slobodyanyk: aspects of the creative activity of an outstanding Ukrainian pianist-virtuoso

J. Osmachko

Abstract. The article reveals the characteristic features of the artistic activity of Oleksandr Slobodyanyk, the outstanding pianist-virtuoso and a talented teacher. Oleksandr Slobodyanyk is the representative of Ukrainian diaspora in the USA and confessor of the traditions of leading music teachers such as Lidia Golembo, Heinrich Gustaw Neuhaus and Vera Gornostayeva. In addition, the article reveals the major milestones of his creative life and his achievements in the performing and pedagogical spheres. Particular attention is paid to the analysis of professional features of performing style of the pianist. The article highlights the geography of concert performances and the versatility of the performed repertoire.

Keywords: *Oleksandr Slobodyanyk, concerts, repertoire, piano performance, music pedagogy.*

Бальна хореографія у КНР як соціокультурна практика

Т. С. Павлюк

Київський національний університет культури і мистецтв, Україна, Київ
Corresponding author. E-mail: 24caratsofart@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3940-9159>

Paper received 09.06.20; Accepted for publication 25.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-03>

Анотація. Стаття присвячена розвитку бальної хореографії в Китаї. Виявлено, що засвоєння бальних танців китайською культурою відбувалося непросто. У першій половині ХХ ст. вони були популярні в припортових ареалах країни як частина розважальної індустрії. Після приходу до влади комуністів у 1949 р. бальна хореографія розвивалася за радянською моделлю, яка передбачала обмежений, ідеологічно витриманий репертуар. Лише з початком реформ у КНР (з кінця 1970-х рр.) цей вид мистецтва поступово отримує широке визнання. Сьогодні бальна хореографія у Китаї постає як популярна соціокультурна практика, що має державну підтримку та швидко розвивається як у професійній, так і в аматорській сфері.

Ключові слова: бальна хореографія, танцювальне мистецтво сучасного Китаю, історія китайської культури.

Вступ. Хореографічне мистецтво сучасного Китаю відрізняється своєю самобутністю та різноманітністю. Воно охоплює велику кількість традиційних і сучасних танцювальних жанрів, приваблюючи професіоналів і любителів різного віку та соціального статусу. Бурхлива новітня історія Китаю продемонструвала суперечливе ставлення китайців до хореографії західного походження. Бальні танці, які нині є одним з визнаних видів мистецтв у КНР, також не одразу були прийняті керівниками країни та вихованому на конфуціанській, а згодом на комуністичній моралі народом. Попри те, можна сміливо констатувати, що сьогодні бальна хореографія у Китаї є загально-популярною практикою – у цьому беззаперечно переконує наявність потужної системи підготовки фахівців з бальної хореографії у сучасній КНР та високі досягнення китайських танцюристів на всіх міжнародних конкурсах високого рівня.

Огляд публікацій по темі дослідження. Специфічна історія бальних танців в країні, на жаль, недостатньо висвітлена в західній науковій літературі. Бальна хореографія побіжно згадана в дослідженнях, присвячених питанню розповсюдження класичних танців в Китаї (наприклад, статті Т. Чжана [11], Т. Дринкіної та Л. Жуй [7]). Досліджуючи появу балету в Піднебесній, автори цих текстів аналізують процес засвоєння естетики, техніки та методики навчання західної хореографії. Опис роботи танцювальних закладів у припортових районах Китаю періоду від початку ХХ ст. до другої світової війни містять статті про синтез західної та східної традицій у шанхайській культурі цієї доби (Ю. Селіверстова [10], Ю. Купріянова [9]). Важливі ідеї щодо естетики, історії розвитку та сучасного побутування хореографії в КНР присутні у оглядових виданнях про китайське мистецтво та культуру (наприклад, монографії А. Вац [6] та Л. Канга [4]). Багато корисної інформації містить дисертаційне дослідження П. Чена [1]. Предметом цієї розвідки є школа бальної хореографії у Гонконзі та її співробітництво з материковим Китаєм у період від початку реформ (кінець 1970-х рр.) до наших днів. Таким чином, оскільки у західній науковій літературі присутні лише мозаїчні відомості з історії розвитку та ролі бальних танців у сучасному соціокультурному житті китайців, це обумовлює актуальність детального вивчення еволюції бальної хореографії у КНР.

Мета публікації полягає у системному дослідженні шляхів розвитку бальної хореографії в Китаї як соціокультурної практики та виду мистецтва.

Методологія дослідження. Методологічна основа роботи має комплексний характер, поєднуючи наступні методи: історичний (розглядаються соціокультурні процеси в Китаї періоду від початку ХХ ст. по сьогоднішній день); системно-аналітичний (вивчення, аналіз та систематизація ідей і фактів, отриманих із джерельної бази дослідження); контекстуальний (розвиток бальної хореографії в Китаї розглядається у широкому соціокультурному контексті); компаративістський (виявлення і порівняння головних характеристик розвитку бальної хореографії з урахуванням регіональної специфіки та загально-світових тенденцій).

Результати дослідження. Уперше бальні танці на територію Піднебесної потрапляють наприкінці ХІХ ст., коли після поразки в опіумних війнах імператорська влада пристала на умови західних країн, відкривши дипломатичні представництва та спеціальні квартали (*сетлменти*) для вихідців із Європи. Своєрідними воротами, через які заходила до Китаю іноземна культура, стали великі міста та особливо припортові ареали (Гонконг, Шанхай, Шеньчжень, Гуанчжоу тощо). Масовий потік приїжджиків (бізнесменів, моряків, дипломатів, місіонерів, мандрівників та ін.) став причиною появи закладів розважальної індустрії західного типу – ресторанів, клубів, дансінгів, театральних-концертних залів, – де серед інших видовищ і забав виконувалися популярні в Європі та Америці танці. Хореографічні та музичні номери поставали й обов'язковою складовою прийомів та зустрічей у посольствах. Саме тоді розпочали роботу перші данс-студії, де місцеві мешканці поруч з переселенцями з Європи вивчали відомі на той час бальні танці.

Через радикальні відмінності китайської та західної хореографії перші педагоги-танцюристи долали значні труднощі у навчанні звиклих до традиційної пластики учнів. До цього часу виконавство у Піднебесній відштовхувалось від базових понять конфуціанства, буддизму та даосизму, зокрема *цзин* (концентрація), *шень* (дух) та *ци* (енергія). До того ж і в сценічних, і в народних китайських танцях виконавці рухаються по спіралі або по колу, адже саме такі траєкторії вважаються гармонійними й не суперечать потокам енергій *инь* та *ян*. Натомість європейська хореографія, у тому числі й переважна більшість бальних танців, тяжіє до лінійних переміщень та видовжених проходок. Окрім того, китайським танцям притаманні специфічне підкреслення дрібної моторики рухів та фіксація положень пальців, а також

обов'язкова координованість очей та рук. Натомість бальна хореографія характеризується довгими траєкторіями, широкими кроками та близькими контактами [6, с. 26]. Нова для китайців пластика західноєвропейських бальних танців нашоувувалася також на певні ментальні перепони етичного та естетичного характеру, які долалися виключно через характерні для цієї нації працелюбність та наполегливість.

Незабаром, на зламі XIX-XX ст. ст., китайці знайомляться і з класичною західною хореографією. Після відкриття кордонів місцеві митці почали виїжджати в європейські та інші закордонні країни. Наприклад, талановита танцівниця Юй Жунлін (1882-1973 рр.) була першою китаянкою, яка пройшла навчання не лише в Китаї та Японії, а й у Франції, де відвідувала хореографічні класи Айседори Дункан. Після повернення на батьківщину в 1903 р. дівчина познайомила імператорський двір та широку публіку з актуальними на той час трендами західної хореографії [7, с. 258-259]. Творча діяльність Юй Жунлін стимулювала виникнення та розвиток так званого «новітнього танцю», що за своєю художньо-естетичною природою та технікою виконавства став своєрідним синтезом китайських та західних хореографічних традицій.

З 1900-х рр. у Китаї починаються гастролі зарубіжних музичних театрів та танцювальних труп. Після революції 1917 р. хореографи та викладачі танців Російської імперії, подеколи разом зі своїми трупами, були вимушені емігрувати через Далекий Схід у Харбін, Шанхай та інші міста Піднебесної. Там вони продовжили свою творчу діяльність, формуючи попит на екзотичні для китайців європейські танці [10, с. 150]. Так, у 1920-х рр. популярності набуло мистецтво балету – китайська публіка не лише із зацікавленістю дивилася гастрольні вистави, а й почала відвідувати перші місцеві балетні школи та танцювальні студії класичного танцю [7, с. 260].

Взірцем своєрідного синтезу китайських і європейських цивілізаційних форм стало середовище припортового міста Шанхай: тут сформувався особливий тип культури, який серед китайських істориків отримав назву *хайнай*. Його характерними рисами було наслідування західного стилю життя, комерціалізація культурних явищ (створення розважальної індустрії, складовими якої були не лише нічні клуби, дансинги та кабаре, а й театри та концертні зали), а також поширення декадентського духу в місцевому поліетнічному осередку [10, с. 17-18].

Після повалення імператорської династії Цинь у 1911 р. і початку боротьби за незалежність Китаю (з 1919 р.) відбувся поворот у поглядах прогресивної частини суспільства країни. Історики доводять, що у цей період спостерігається «масова переорієнтація з традиційної культури на вестернізацію. Цей рух торкнувся усіх сторін інтелектуального життя Китаю, зумовивши поширення розмовної мови, перегляд конфуціанських етичних норм, критику традиційної історіографії, нові вимоги до освіти...» [8]. На цьому історико-культурному фоні іноземна хореографія поступово входить у життя певного прошарку китайського народу як соціальні танці. Відкритість до західної цивілізації й політика реформ спричинила радикальний поворот у способі життя місцевих городян. Змінюється навіть зовнішній

вигляд міського населення: серед чоловіків все більш популярним стає костюм-трійка, жінки починають носити європейський одяг та нарешті припиняють практику бинтування ніг для стримування розвитку стопи, яку прогресивно налаштовані мешканці Китаю намагалися відмінити ще наприкінці XIX ст. Згодом жінки змогли вільно рухатися та навіть почати носити туфлі на підборах. Заборона на бинтування ніг дозволила китаянкам перестати з заздністю дивитися на танцюючих в дансингах європейок, адже попереднє покоління жінок з деформованими нижніми кінцівками не могли навіть самостійно ходити вулицями. До середини 1920-х рр. у Шанхаї з'явилася нова генерація молодих дівчат, фізично здатних танцювати. Вони не тільки отримали можливість плавно, без зусиль пересуватися по паркету, але й змогли навчитися танцювати на досить високому рівні. Як правило, ці дівчата були студентками приватних жіночих шкіл або навчальних закладів при католицьких місіях.

У період 1930-х рр. заклади освіти європейського типу (ліцеї, денні та вечірні школи, пансіони та ін.) набувають великої популярності та розпочинають роботу у різних містечках Китаю. Оскільки всі вони мали бально-хореографічний клас, сюди приймали дівчат лише з природною формою стопи. Також було відкрито велику кількість приватних шкіл, гуртків, центрів дозвілля, де вчили грі на західних музичних інструментах і викладали бальні танці. Але в тих родинях, де батьки були налаштовані патріархально, дівчатам забороняли відвідувати дансинги і виходити з партнером на паркет. Ставлення до парних танців в суспільстві не було терпимим і схвальним протягом усього існування Китайської Республіки, а після приходу до влади комуністів у 1949 р. будь-які близькі контакти з партнером іншої статі під час хореографічного виконавства взагалі були заборонені.

Дівчата, яким було дозволено ходити до танцювальних салонів, значно відрізнялись від решти жінок. Шанхайський стиль «сучасної жінки» (*моден ньюсін*) передбачав спортивне, міцне тіло, коротке волосся, простий крій монохромного костюма [9, с. 98-99]. Водночас навмисна демонстрація краси, бажання сподобатися чоловікові з метою набути покровителя або вийти заміж сприймалися як духовна відсталість, повернення до застарілої конфуціанської моралі. Виглядати привабливо в цей період прагнули лише ті дівчата, що були змушені заробляти на життя через уміння бути спокусливими. Тому танцівниці й співачки своєю зовнішністю помітно контрастували з добре освіченими *моден ньюсін*. Вони першими стали відпускати чубок, носити імпортні панчохи та сукні західного крою, які на той час передбачали мінімум білизни [10, с. 17].

У 1930-х рр. у міському середовищі Китаю стає популярним західний кінематограф. Наприклад, у Шанхаї демонстрували до 400 фільмів на рік. Танцювальна музика, хореографічні номери, одяг і зачіски західних акторів вплинули не тільки на розвиток місцевої кінематографії, а й на смаки кіноманів [9, с. 96]. Тепер професійні танцівниці й любительки бальних танців прагнули виглядати як голлівудські зірки, запозичуючи не лише зачіски, а й відповідну пластику.

Наприкінці 1930-х – початку 1940-х рр. хореографі-

чне мистецтво в Китаї майже не розвивалося, адже країна переживала дуже важкі часи (громадянська війна, обумовлена боротьбою між комуністами та гомінданівцями, зовнішній тиск від західних держав та СРСР, на решті, японська окупація та участь у другій світовій війні).

У 1940-х рр. керівники Компартії Китаю, у тому числі Мао Цзедун та Чжоу Еньлай, прихильно ставилися до бальних танців у «радянському» стилі (так, у місті Яньань, тодішній локації комуністів, виконувалися вальси, кадрили та ін. дозволені за сталінських часів хореографічні композиції). Бальна хореографія латиноамериканського походження (наприклад, танго) через «сексуальність», «розпущеність», домінування партнера над партнеркою була неприпустима [4, с. 87-88].

Після приходу до влади комуністів та проголошення Китайської народної республіки в 1949 р. почався період стрімкого «будівництва соціалізму». Липнева резолюція 1949 р. Першої національної конференції діячів культури і мистецтва в Пекіні проголошувала, що рівень хореографічної освіти та виконавства треба терміново поліпшувати. Проте, як і в стратегії культурного розвитку СРСР 1930-50-х рр., гідними для «нового» суспільства поставали лише класичний балет й окремі типи народної та бальної хореографії. Всі види танців поза «радянською» стилістикою були визнані буржуазним пережитком та підлягали нищівній критиці. Натомість ідеологічно схвалені бальні танці поширювалися серед робочої молоді та студентів коледжів. Великі танцювальні вечірки організовувалися на загально-китайських зборах Молодіжного Союзу протягом 1950-х рр. аж до часів культурної революції [4, с. 88].

Резолюція 1949 р. також розцінювала умови попереднього функціонування професійних танцювальних коледжів як абсолютно неприйнятні. Тому була розроблена для впровадження програма розвитку національної хореографічної освіти. 15 березня 1951 р. під безпосереднім керівництвом Міністерства культури КНР та Центральної академії драми був створений «Навчальний курс з танцювальних рухів». Це була освітня програма, за якою викладали танець в Театральному педагогічному коледжі. Згідно з нею учні повинні були засвоїти 12 танцювальних дисциплін (у тому числі класичний європейський танець, китайські народні і сценічні танці). Також студенти займалися вивченням записи танцю за системою Р. Лабана, теорією танцю, музичними дисциплінами, вивчали історію хореографії і сценічне мистецтво, й обов'язково підвищували політичну грамотність. Для викладання зарубіжного народного танцю запрошували радянських учителів або емігрантів з Росії, які навчали пластиці та робили постановки російських, українських, польських, чеських, іспанських та інших танців [11, с. 152]. У часи проголошеної керівником КПК Мао Цзедун «Великої пролетарської культурної революції» (1966-1976 рр.) [8], коли молоді активісти винищували будь-які прояви західної культури, виконання бального танцю навіть у приватному житті могло призвести до моментального смертного покарання без суду та слідства. На той час були дозволені лише «ляльські» соціальні танці, наприклад селянський танець *янгі*, що імітував збір урожаю рису [4, с. 88].

Єдиним центром розвитку бальної хореографії в регі-

оні був Гонконг, який з 1945 р. перебував під протекторатом Великобританії. Цей анклав тривалий час залишався унікальним каналом, через який здійснювалися контакти КНР із західною культурою.

У 1960-х рр. декілька гонконгських студентів, які серйозно захопилися бальною хореографією під час навчання в Європі та США, після повернення додому створили власні танцювальні школи та студії. На той момент бальний танець став частиною індустрії розваг, яка процвітала ще з часів першої англійської колонізації XIX ст. У 1961 р. було відкрито декілька нічних клубів, де відвідувачі могли дивитися номери сценічної бальної хореографії та самі танцювати під модну музику зі спеціально підготовленими дівчатами [1, с. 2]. До хореографів з-за кордону, які приїжджали, щоб вчити місцевих танцівниць, долучилися й випускники місцевих танцкласів. Таким чином, бальна хореографія у Гонконзі почала розвиватися як бізнес-складова процесу поширення соціальних танців. Численні невеликі дансинги працювали цілодобово, запрошуючи любителів відвідати заклад за помірну платню.

З середини 1965 р. бальні танці стали популяризуватися через телевізійні програми (наприклад, «Давайте потанцюємо» – «Let's Dance»), що виходили в ефір з метою просування танцювальної освіти в Гонконзі. Телеведучі розповідали деякі відомості про історію вальсів, фокстротів, квікстепів і танго, а місцеві викладачі демонстрували основні прийоми їх виконання [1, с. 2]. Поширення бальної хореографії як соціальної практики серед широких верств населення призвело до того, що на початку 1980-х рр. почався вихід місцевої бальної школи на професійний рівень світового стандарту. З 1985 р. у Гонконзі почали проводити не лише щорічні місцеві конкурси, а й міжнародні змагання [1, с. 2]. Натомість у КНР бальна хореографія західного типу залишалася «персоною нон грата».

У 1987 р. відбулася знакова подія для регіонального розвитку хореографічного мистецтва, яка цілком вписувалась у картину змін тогочасної внутрішньої та зовнішньої політики Китайської народної республіки. Запропонована наприкінці 1970-х рр. політиком Ден Сяопіном ідеологія реформ у соціалістичному Китаї полягала «у відмові від ідей класової боротьби і переключала увагу з політичних кампаній на економічні перетворення ринкового типу» [8]. Відносно інших держав була впроваджена «політика відкритих дверей», що стало початком інтенсивного культурного обміну між КНР і заходом. Тисячі студентів-китайців вирушили на навчання за кордон, а в колись закритій країні з'явилися іноземні дипломати, інженери, вчителі та артисти. Отже, у 1987 р., коли реформи набирали оберти, в Гуанчжоу відбувся перший в історії Китаю міжнародний бальний конкурс. Подія була представлена. Міжнародною асоціацією культурного обміну в Гуанчжоу, гала-концерт відбувся в готелі «Білий лебідь», а два інші змагання відбулися в залі пам'яті Сун Чжун Сан [1, с. 3]. Змагання з бальних танців у Гуанчжоу стали важливими етапом для розвитку всієї хореографічної культури в Китаї. За свідченням очевидців, бальна хореографія європейської програми отримали гарячі оплески залу, проте після виконання ча-ча-ча настала мертва тиша, оскільки ніхто з глядачів не наважився схвально відреагувати на це видовище. Проте віце-голова Комітету з

підготовки урядових законів Лей Цзеціонг, яка була послидовницею політики демократичних реформ у Китаї, підтримала виконавців латиноамериканської програми оплесками [1, с. 3].

Пекінський Міжнародний бал (Beijing International Ballroom event), проведений у 1988 р., став переламним моментом в історії розвитку бальних танців у Китаї. Цей захід був організований з метою збору коштів для Асоціації інвалідів КНР. Міжнародний бал відзначився своєю масовістю та помпезністю: подія відбулася на пекінському стадіоні в присутності 100 тис. глядачів, а виступи танцюристів транслювалися центральним каналом CCTV по всій країні. У цей день західна бальна хореографія загалом і латиноамериканська програма зокрема офіційно отримали схвалення китайського уряду. Відтоді вони стали визнаною законною формою культурно-рекреаційної діяльності [1, с. 4].

З початку 1990-х рр. проведення конкурсів з бальної хореографії набуло регулярності та періодичності, щороку вони відбуваються у різних великих містах Китаю, наприклад, Шанхаї. З цього часу бальні танці навіть латиноамериканського походження вже не були «продуктом негідної західної моралі», вони популяризувалися як ефективний засіб соціальної комунікації. Китайською мовою їх стали називати *цзяоййіу* (буквально означає «танці обміну дружбою») та розцінювати як культурне явище, що виражає товариський дух, доброзичливі стосунки, класову та гендерну рівність [4, с. 87].

З 1990-х китайські танцюристи почали активно брати участь у міжнародних бально-хореографічних заходах. Спілкування з іноземними колегами, обмін досвідом, доступ до інформації – все це значно підвищило їх професійний рівень. Бажання китайського уряду продемонструвати свої досягнення у галузі культури та спорту стимулювало не тільки ідеологічно-інформаційну підтримку бальної хореографії, але й просунуло питання фінансування спеціальної освіти та міжнародних виступів. У 1991 р. була створена Китайська асоціація спортивних танців (CDSF, Chinese DanceSport Federation), де, після реорганізації у серпні 2000 р. та поєднання з Китайською асоціацією аматорів спортивного танцю, працює Департамент професійного бального танцю як окремий структурний підрозділ. Китайська асоціація спортивних танців – некомерційна національна суспільна організація, що представляє Китай в міжнародних професійних та аматорських хореографічно-спортивних конкурсах. CDSF функціонує в режимі сталого співробітництва з Міністерством культури Китаю, оскільки танці розглядаються як важлива частина культурного життя країни. 16 липня 2008 р. Китайська асоціація спортивних танців стала визнаним членом Всесвітньої Федерації Танцювального Спорту (WDSF) [2].

З початку 2000-х рр. бальні танці стають все більш популярними в КНР. Специфікою побутування сучасної бальної хореографії в Китаї є не тільки її масовість, але й вихід за межі театральних шкіл, студій, конкурсів і зібрань. Китайці, звиклі до фізичних вправ на відкритому просторі (цигун, тайці-цюань, легка атлетика та ін.), танцюють у публічних місцях (майданах, скверах, парках,

набережних), застосовуючи портативні джерела музичного акомпанементу. Віковий діапазон танцюрів-любителів різниться від малят від 4 років до літніх осіб за 80. Заняття бальними танцями заохочуються з боку уряду сучасної КНР: хореографія взагалі є одним з провідних видів активності, що органічно входить у національну програму пропаганди фітнесу та здорового способу життя [3].

Бальні танці присутні на більшості святкових церемоній, які організовує китайський уряд. Шкільні вальси входять в обов'язкову програму випускних балів. Бальна хореографія у вигляді сценічних номерів, а також як популярний вид танцювання практикується на корпоративних вечірках і приватних зустрічах [4, с. 87]. Згідно зі спостереженнями фахівців, бальною хореографією захоплюються здебільшого люди середнього та старшого віку. Це пов'язано з нестачею вільного часу у молоді, а також з недоліками системи освіти. Тому провідні викладачі бальних танців спрямовують свої зусилля на роботу з молоддю. Визнаючи потенціал бальної хореографії як методу підвищення соціальної активності, а також їх рекреаційні можливості, університети та коледжі заохочують захоплення бальними танцями серед своїх студентів. Для цього влаштовуються спеціальні міжвузівські конкурси, факультативні заняття з танго та вальсу, випускні бали та «вечірки у смокінгах» тощо [3].

У КНР сформована ефективна система професійної хореографічної освіти. Одним із взірцевих закладів, де можна отримати вузівський диплом зі спеціалізації «бальна хореографія» є Пекінська академія танців (Beijing Dance Academy). Вона налічує майже 3 тисячі студентів денного відділення, ще понад 5 тисяч осіб відвідують заняття за програмою безперервної освіти. На кафедрі бальних танців навчається близько 100 студентів, які щорічно виграють нагороди у великих міжнародних та вітчизняних конкурсах. Багато з них отримують стипендію від держави. Метою роботи викладачів кафедри є створення такої творчо-виховної системи навчання бальним танцям, яка була б ідеальною для китайських студентів з урахуванням їх психофізіологічних та анатомічних особливостей [5].

Висновки. Сьогодні бальна хореографія в Китаї є загальноприйнятою соціокультурною практикою, що пройшла непростий шлях адаптації до місцевих традицій та історичних реалій. Після проведення демократичних реформ наприкінці ХХ ст. в країні сформувалася ефективна система спеціальної хореографічної підготовки, здатна виховувати виконавців високого класу. Нинішній уряд КНР підтримує бальну хореографію як важливу складову сучасного мистецтва і культурного дозвілля громадян, як один із методів здорового способу життя та як соціальний ресурс пропаганди товариського духу, доброзичливості та рівності. Бальна хореографія органічно вписується в національну систему освіти, культури та спорту. Подальше дослідження історії та специфіки сучасного побутування бальних танців в КНР є перспективним з погляду міжнародної культурної взаємодії та обміну досвідом у галузі хореографічного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chan, P. P. C. Hong Kong, Macau, China ballroom and Latin American dance development / Dance and dance education: developing dance education in Hong Kong and in mainland China. [Doctorate by Public Works]. Middlesex University, 2011, 13 p. Available at: <https://eprints.mdx.ac.uk/9670/1/9670_index.htm>
2. Chinese DanceSport Federation: official sight. Available at: <<http://www.cdsf.org.cn/xhome/association>>
3. Feng, Shu (2002). Ballroom Dancing in China. Available at: <<http://www.china.org.cn/english/Life/35933.htm>>
4. Kang, L. Globalization and Cultural Trends in China. University of Hawaii Press, 2003. 208 p.
5. The Department of Ballroom Dance / Beijing Dance Academy: official sight. Available at: <<https://en.bda.edu.cn/schoolsdepartments/10408.htm>>
6. Вац А. Б. Танцевальное искусство Китая. История и современность. СПб.: Лань; Планета музыки, 2011. 224 с.
7. Дрынкина Т. И., Жуй Л. Истоки становления нового китайского классического танца // Царскосельские чтения. 2017. С. 257-261.
8. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної Партії Китаю: від революції до реформ. Україна–Китай N4(10). 2017. Режим доступу: <<https://sinologist.com.ua/kiktenko-v-o-ideologiya-komunistychnoyi-partiyi-kytayu-vid-revolutsiyi-reform/>>
9. Куприянова Ю. А. От бинтования стоп к туфлям на каблук: трансформация внешнего облика жительниц Шанхая в первой половине XX в // Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история, 2014, №2, С. 89-102.
10. Селиверстова, Ю. А. Образ и стиль жизни китайской женщины в шанхайской культуре: 1920-30-е гг.: автореф. дис. кандидата исторических наук: 07.00.03; [Ин-т востоковедения РАН]. Москва, 2013, 24 с.
11. Чжан Т. Влияние Н. М. Сокольского на ранний китайский балет // Манускрипт. 2020. №4. С. 149-155.

REFERENCES

6. Vac, A. B. Dance Art of China. History and modernity. SPb.: Lan; Planeta muzyki, 2011. 224 p.
7. Drynkin, T. I., Zhui L. Origins of the formation of a new Chinese classical dance // Tsarskosel'skiye chteniya. 2017. P. 257-261.
8. Kiktenko, V. O. Ideology of the Communist Party of China: from revolution to reform. Ukraine – China N4 (10). 2017. Available at: <<https://sinologist.com.ua/kiktenko-v-o-ideologiya-komunistychnoyi-partiyi-kytayu-vid-revolutsiyi-reform/>>
9. Kupriyanova, Yu. A. From bandaging of the feet to high-heeled shoes: the transformation of the appearance of Shanghai women in the first half of the 20th century // Vestnik RUDN. Series: General History, 2014, No. 2, P. 89-102.
10. Seliverstova, Yu. A. The image and lifestyle of a Chinese woman in Shanghai culture: 1920-30th: author. dis. candidate of Historical Sciences: 07.00.03; [Institute of Oriental Studies, RAS]. Moscow, 2013, 24 p.
11. Zhang, T. Influence of N. M. Sokolsky on the Early Chinese Ballet // Manuscript. 2020. 4. P. 149-155.

Ballroom choreography in the People's Republic of China as a socio-cultural practice

T. S. Pavlyuk

Abstract. The article explores development of ballroom choreography in China. It was found that the assimilation of ballroom dancing by Chinese culture was not easy. In the first half of the XX century they were popular in port areas as part of the entertainment industry. After the Communists came to power in 1949, ballroom choreography developed according to the Soviet model, which provided for a limited, ideologically sound repertoire. Only with the beginning of reforms in China (since the late 1970's) this art is gradually gaining widespread recognition. Today, ballroom choreography in China appears as a popular socio-cultural practice with state support. It is developing rapidly in the professional and amateur fields.

Keywords: ballroom choreography, dance art of modern China, history of Chinese culture.

Сценічні трансформації моди в культурі ХХ століття: від побутової реальності до віртуального кіберпанку

М. В. Сорока

Київський національний університет культури і мистецтв
Corresponding author. E-mail: marysya-@ukr.net

Paper received 20.03.20; Accepted for publication 15.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-04>

Анотація. Модні інновації у культурі ХХ століття визначаються в контексті сценічного синтезу мистецтв. Українська мода розглядається у ретроспективі і перспективі формування новітніх дизайнерських шкіл із дизайну одягу та адекватних засобів презентації образних варіацій в контексті візуальних та віртуальних інновацій.

Ключові слова: культура, мода, сценічний синтез мистецтв, дизайн, кіберпанк.

Постановка проблеми. У 60-70-ті роки відбувався складний пошук легітимності образного устрою національної культури в Україні. Пильна увага була прикута до таких майстрів авангарду, як М. Бойчук, А. Петрицький, В. Кричевський, О. Пчілка, О. Сластін та ін. Саме у цей період відбувається переосмислення народного мистецтва вже не на правах запозичення, а на правах генеалогії українського орнаменту. Народно-мистецький феномен трансформується досить своєрідно: за кадром модних інновацій особливо непомітний, позбавлений гострого діалогу культур, навіть виставок за кордоном, адже в Україні тогочасна мода перебувала у стадії пошуків і самовизначень. Мода пострадянського простору адаптувала традиції етнодизайну національних культур та інтенції постмодерних інновацій.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Мода як вид мистецтва у контексті метахудожнього синтезу досліджувалася у естетичних, мистецтвознавчих, психологічних вимірах її сценічних презентацій. Так, у монографії Н. Барної „Дизайн у контексті художньої культури ХХ – ХХІ століть” (Київ, 2015) надається естетичний аналіз проектної культури, де чільне місце посідає мода, у роботі Дж. Бартлетт „Fashion East: примара, що мандрувала Східною Європою” (Москва, 2011) здійснений культурологічний аналіз моди радянського та пострадянського суспільства, в культурно-історичному огляді Д. Єрмілової „Історія будинків моди” (Москва, 2003), в інтерв'ю та статтях історика моди З. Звизняцьківської „Хіпстери вічні”, „Ми були людьми з СРСР, „совками”, а зараз стали тими, ким є” (інтернет-видання) презентується власний погляд на формування сценічного простору моди в незалежній Україні, робота, присвячена детальному аналізу моди ХХ століття, Ш. Зелінг „Мода: століття модельєрів: 1900 – 1999” (Кельн, 2000) формує уявлення про тенденції формотворних інтенцій у моді ХХ століття, актуальна також розвідка про моду в Галичині З. Ткачко та О. Коровицького „Моделювання костюма в Україні ХХ століття” (Львів, 2000), та не менш актуальна стаття М. Ярошевського „Охлотелесугестія” (Москва, 2001), у якій визначаються психологічні механізми впливу віртуальної реальності на людину. Однак, малодослідженими залишаються сценічні ознаки візуального світу модних інновацій у просторі культури ХХ століття.

Мета статті – визначити візуальні константи формування сценічного простору модних інновацій протягом її еволюції у культурі ХХ століття.

Методологічні засади дослідження визначаються методом компаративного та системного аналізу в контексті культурно-історичної реконструкції формування образного інструментарію модних інновацій.

Виклад проблеми. У модній еволюції пострадянського простору налагоджуються контакти зі школами модного дизайну Східної Європи. Мода виходить за межі диктату диспозиції Схід–Захід, диспозиції буржуазна – соціалістична мода, виникає пом'якшена диспозиція стильових інтроверсій, яка свідчить про те, що продукт соціалістичної моди, тобто радянські модні видання і книги, присвячені правилам гарного тону, адаптували західні інтенції без ідеологічного риторичного протиставлення. Польща швидко почала адаптувати винаходи Пако Рабанна, Габріель Шанель та ін. Польський центральний модний інститут Мода польська під творчим керівництвом Ядвіги Грабовської і раніше зберігав вірність класичній естетиці Габріель Шанель. У 1966 році у його стінах створили молодіжну колекцію за мотивами і під впливом робіт французького модельєра Андре Курреже. У 70-ті роки стали знаковими такі імена, як В'ячеслав Зайцев, Тамара Макеєва, Тетяна Осьмьоркіна, Олена Гагаріна, Аліна Телегіна, які активно творили у Будинках моделей та публікували власні витвори у журналах мод. Фактично модельєри цієї епохи стрімко адаптували модний універсум, який на Заході формувався у рамках прет-а-порте. Прет-а-порте став новим імпульсом функціональної моди як масового виробництва, а образність майстрів набула своєрідності та оригінальності. Навіть В. Зайцев отримав прізвисько „Червоний Діор”. Звичайно, цього матеріалу недостатньо, щоб осмислити сценічно-комунікативний простір занепаду соціалістичної моди.

Важливо те, що майстри перехідного періоду адаптували інтенції Заходу, стали виступати на західній сцені і частково внесли зміни в образ Радянського Союзу, який сприймався достатньо негативно. Покази етновбрання В'ячеслава Зайцева отримали схвальні відгуки, хоча абсолютно відповідали офіційній ідеології, але на Заході здійснили певний переворот. Народні мотиви фігурують не просто острівними вкрапленнями, а суцільним образом яскравого простору моделі. Зайцев продемонстрував свою серію у таких країнах, як Канада, Японія, Франція, Італія, Югосла-

вія. Сцена моди вийшла на Захід, виник той необхідний і достатній діалог для плідної провокації нових запозичень і нових презентацій. Утім, легітимність власного модного пошуку виборювалась одиницями. Інші дизайнери залишались конформістами в рутинному полі стандартного мислення, а стандарт був досить простий. Апроксимація платонових тіл у спрощеній зоні уніформи, унісекс стають вже не модними. З одного боку, тотальна ювенальність і залежність від міні-спідниць у моді 60-х років свідчить про те, що жінка як підліток (це фактично звернення до 20-х років ХХ століття) мусить відстоювати себе поряд із чоловіком, і після отримання такої можливості плідно її використовує, а з іншого – мода більше орієнтується на арт-дизайн та етнотрадиції.

Мода хіпі презентує відомі вставки з бісеру, підв'язки, светри, джинси. Хіпі, які спали босоніж на галявинах, насолоджувалися безтурботним життям, вели вільний спосіб життя, бо за ними стояли батьки з капіталом. Коли зараз говорять, що хіпі закінчилися тому, що вони всі підросли, перетворилися на людей, які вже почали будувати вілли на Маямі, перейняли від батьків капітали і увійшли у спадкові права, то це так, і не так. Змінився час, протестні хвилі почали втомлювати. Мода на Бітлз і мода на елегантні костюми високої якості, з вузькими краватками і шогольськими чоботами з вузькими носами, шкірянки із блискавками, а також стильні зачіски, які нагадували зачіски групи Бітлз, – все це та, будемо казати, мода повсякдення, яка не мала впливу на вуличну моду, а лише Будинків моди. Якраз творчість М. Квант частково поєднала ідею лондонської вулиці революційно довжиною спідниці, яку уже носили молоді дівчата, частково зробила вже легальним бунт вулиці, який переходить на поміст і стає елементом презентаційної моди, яка має вигляд витвору мистецтва.

Міні-мода вписується в молодіжні бунти, в тотальний простір ювеналізації моди 60-х років. Європейський модний простір, який приходить за грати СРСР, формує свою особливу ювенальність, яка свідчить про те, що молодь у гуртожитку слухала Висоцького, Бітлз, носила міні-спідниці, адже не мала грошей, залежала від випадкового заробітку, не могла собі дозволити от такий нескінченний рай на землі, як хіпі. Отже, можна стверджувати, що спочатку міні-спідниця мала політичний та ідеологічний підтекст століття, символізувала протест проти буржуазної моди і розкряпання сучасної жінки, а потім була адаптована всіма і втратила свою ідеологічну квазіреальність. Тобто легітимація міні-моди відбулась вже поза межами ідеологічних, протестних конструкцій.

Отже, в ці часи на Заході виникає багато модельєрів, які так чи інакше відкривають світ власне ювенальної, «планетарної лабораторії», що претендувала на омолодження людей, тобто на вічні претензії моди. В українській культурі хронометраж сценічних трансформацій дещо інший, ніж на Заході, тут мода як цикл формотворення охоплює два-три десятиліття, протягом яких визріває, виникає формотворчий епіцентр, адже інколи від створення робіт до їх виставки минає тривалий час. У цьому і складність цієї модельно-виставкової діяльності, яка створюється досить повільно. У Мистецькому арсеналі у 2017 році відбулася

fashion-виставка “IN PROGRESS. Дрес-код України доби Незалежності” – масштабна подія, яка вперше протягом місяця продемонструвала твори двохсот моделей одягу сорока українських дизайнерів. Отже, пунктирно намічено маршрут модних трансформацій, презентованих на виставковій сцені Мистецького Арсеналу, – «божевільний пострадянський авангард 1990-х», «важкий гламур 2000», «еко-тренди нульових». Легко помітити, що така диференціація модного простору має поетико-журналістський характер. Насправді, у Будинках моди визрівав модний андеграунд з його специфічною сценою, зокрема слід згадати праці Г. Забашти, Л. Семікіної, О. Коровицького, З. Тканко та інших.

У мистецтвознавстві ХХ століття фактично втрачається тотальність інтерпретації, приходить поліцентризм, пов'язаний зі східними культурами, із феноменом свідомості, що не лише констатує реальність, а і є самою реальністю. Так, утворюються міфологічні конструкції оптичного світу. Тобто кіно, фото, відео конструюють гештальти, патерни подібно до підсвідомого у психоаналізі, що дає можливість створювати ту охлосугестію, за Г. Ярошевським, коли людина сідає перед телевізором та переноситься на певну мегасцену впливу натовпу, охлосу [8]. Комунікація перетворюється на розсіяну дистант-реальність, де екстероцепція корелює із інтероцепцією, зануренням у підсвідоме.

В умовах візуального повороту змінюється статус мистецтва, моди зокрема. А. Усманова вказує, що в рамках цієї парадигми мистецтво більше не привілейована форма візуальних практик (до яких, поряд з мистецтвом, ми зараховуємо фотографію, рекламу, кіно, моду), мистецтвознавство вже не розглядається як домінанта дискурсу [7]. Сучасні дослідники визначають, що сутність повороту полягає у трансформації самої соціокультурної реальності, не лише прогресивної імагінації соціальної сфери, а зростанні ролі зображення у виробництві і трансляції знання, а насамперед те, що образ перестає сприйматися окремо від реальності як її «презентації», сам проникає в реальність, поєднується з нею, «виробляє» її.

Як **висновок**, можемо стверджувати, що образи як провідники вербальних сенсів за умов синтезу зображення і слова формують симбіоз мистецтв, сценічних мистецтв, зокрема моди, якщо ми говоримо про тотальну сцену ХХ століття. Функціонування образів, візуальної свідомості в пам'яті, уяві, фантазії є невід'ємною рисою їх існування. Візуальний поворот в моді все більше намагається віднайти адекватне вербальне поле або адекватну вербальну прамову оптичному як феномена буття людини. Все це свідчить про те, що вербальне і візуальне, сцена і людина ідентифікуються в одному просторі, де сцена закінчується і починається у залі з глядачем.

Мода тримається на вертикалі оптичного світу, який широко презентується в рекламі, кіберверсіях, доходить до кожного ока. Мода регіоналізується, сцена розбивається на сектори, маргіналізується. Культура і мистецтво виробляють той простір, в якому створюються власне технології артизації культури повсякдення. Ця сфера дає можливість презентувати моду в контексті візуальної культури. Мода в просто-

рі міста, в ландшафті, мода як така – це та мода, яка дає можливість жити і людині, і тварині. Так, тварин теж одягають, і достатньо екстравагантно. Сама соці-

альність мистецтва стає очевидною: соціум прямує до візуального конформізму.

REFERENCES

1. Bartlett, J. (2011). Fashion East: A Ghost Wandering Eastern Europe / Tran. from English E. Kardash. Moscow: New Literary Review [in Russian]
2. Ermilova, D. Yu. (2003). History of fashion houses. Moscow: ACADEMA [in Russian]
3. Kostina, E.M. (2002). Artists of the stage of the Russian theater of the twentieth century. Moscow: Russian Word [in Russian]
4. Selling, S. (2000). Fashion: The Age of Fashion Designers: 1900 – 1999. Cologne: Keneman [in Russian]
5. Strizhenova, T. (1972). From the history of the Soviet costume. Moscow: Sov. artist [in Russian]
6. Tkanko, Z., Korovitsky, O. (2000). Costume Model in Ukraine of the XXth Century. Lviv: Brothers Siritsinsky i K [in Ukrainian]
7. Usmanova, A. Visual research as a research paradigm. URL: viscult.ehu.lt/article.php?id=108[in Russian]
8. Yaroshevsky, M.G. (2001). Ochlotelesuggestion // Advertising, suggestion and manipulation. Moscow: BAHRA-M [in Russian]
9. Zvynyatkovska, Z. (2015). Hipsters are eternal. URL: zbruc.eu/node/37904 [in Ukrainian]
10. Zvynyatkovska, Z. (2017). We were people from the USSR, "scoops", and now we are who we are. URL: <https://elle.ua/ludi/interview/mi-buli-lyudmi...> [in Ukrainian]

Stage Transformations of Fashion in Twentieth-Century Culture: From Home Reality to Virtual Cyberpunk

M. V. Soroka

Fashion innovations in the culture of the twentieth century are defined in the context of stage synthesis of the arts. Ukrainian fashion is considered both in retrospect and in the perspective of the formation of the latest design schools for clothing design and adequate means of presentation of imaginative innovations in the context of visual and virtual innovations.

Keywords: culture, fashion, stage synthesis of the arts, design, cyberpunk.

CULTUROLOGY

Вербально-візуальна комунікація в культурі пострадянського суспільства

С. В. Кобюк

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна,
Corresponding author. E-mail: svetlana_kob@ukr.net

Paper received 19.02.20; Accepted for publication 18.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-05>

Наголошено на актуальності визначення вербально-візуальної комунікації як вихідного гомогенізуючого фактору культуротворчості в контексті глобалізаційних інтенцій пострадянського простору. Визначаються вербально-візуальні чинники культуротворення як певні інституції формування пострадянського простору. Надається аналіз специфіки комунікації в контексті ідеологічних та політичних регулятивів глобалізаційних процесів.

Ключові слова: культура, глобалізація, комунікація, вербальна інформація, візуальний образ.

Постановка проблеми. Комунікативні виміри презентації інформації є синтетичними, орієнтовані на всі канали її презентації: аудіальні, вербальні, зображувальні, пов'язані зі всіма синтезами мистецтва, зокрема з музикою та ін. Еволюція комунікативних відносин, яка здійснюється у пострадянському просторі, визначає логіку заперечення вербально-комунікативної осі, яка була домінуючою в тоталітарному суспільстві, та орієнтацію на віртуалізацію екранної інформації.

Завдяки радіо, гучномовцям, а також візуальному простору газетної інформації, який здійснює легітимізацію будь-якої промови, носії влади як суб'єкти політичної реальності тоталітарного суспільства були недосяжними, існували як певні абстракції. Політичні лідери виголошували сакральні тексти, які тут же упаковувалися в обкладинки багатотомних видань власних творів. Можна сказати, що радіо було єдиним каналом, який доносив їх промови до мас.

Недарма говорять, що Гітлер прийшов завдяки радіо, а Брежнев втратив свою владу завдяки телебаченню. Чому? Тому, що всі побачили зблизька його обличчя, не впевнену артикуляцію, розгубленість перед відеокамерою і т. д. Тобто, візуальна і вербальна комунікація, доповнюючи одна іншу, стають вихідними стратегіями презентації інформації. Традиційно вербальний код комунікацій пов'язують з лівою напівкулею людського мозку, а праву півкулю пов'язують з візуальним каналом комунікації. Ліва півкуля відповідає за цілераціональний комплекс донесення інформації, а права півкуля – за емоційний, експресивний. Інформаційний простір як єдність вербального та візуального кодів сприйняття спирається на культурно-історичний тип єдності чуттєвого та раціонального.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема культурологічних визначень аудіо-візуальної комунікації у пострадянському просторі досліджувалася переважно у роботах: Х. Кепплінгер „Вплив насильства у мас-медіа” (Київ, 2007), де визначаються експресивно-сугестивні аспекти медіа, К. Курманаєвської „Графічні ілюзії Шигео Фукуди” (Харків, 2011), яка вказує на візуальні можливості презентації інформації, А. Новикові „Сучасні телевізійні видовища: витоки, форми та методи впливу” (Санкт-Петербург, 2008), де надається аналіз ТБ жанрів, форматів та визначається інструментарій візуальної поетики телебачення, О. Овруцького „Співвідношення візуального та вербального

у рекламному образі” (Харків, 2011), який актуалізує значення візуальної домінування у інформаційному просторі реклами, Г. Почепцова „Семіотика” (Київ, 2002), яке присвячене детальному аналізу феномена вербальної та візуальної комунікації, Д. Сергєєва „Вони в ефірі. Як робиться телебачення” (Москва, 2008), який надає культурно-історичний нарис систем презентації інформації у персоналіях, М. Хренова „Видовища за доби повстання мас” (Москва, 2006), присвячене соціокультурному феномену видовища в контексті засобів масової комунікації, М. Ярошевського „Охлотелесугестія” (Москва, 2001), який здійснює аналіз сугестивного впливу ТБ інформації.

Адже мало визначені виміри соціокультурних трансформацій комунікації як певного синтезу вербального та візуального.

Мета статті – визначити культурологічні виміри проблеми трансформації аудіо-візуальної комунікації у пострадянському просторі.

Методологію дослідження дослідження становлять теоретико-інтерпретаційні моделі аналізу механізмів культуротворення в контексті пострадянського простору, зокрема системний та компаративний підходи.

Виклад проблеми. Іntenції логоцентризму, особливо у випадку вербальної комунікації поєднуються водночас з метою презентації комунікатора, з впливом на уяву отримувача. Комунікатор створює конкретне повідомлення для конкретного отримувача інформації, розрахованого на даний конкретний момент, конкретне місце, контекст. Центральним у цьому ланцюгу стає почуття релевантності впливу на конкретного індивіда. Релевантність – це своєрідна еквівалентність образних засобів презентації інформації, що є результатом перекодування інформації з одного канала реєстрації на інший. Отже, вербальна комунікація має домінуючий характер, а сам засіб артикуляції дає можливість визначити пріоритети донесення інформації.

Дослідник єдності візуального і вербального в рекламній комунікації. О. Овруцький пише: «До сих пір механізми зорового сприйняття не достатньо описані. В психології існують різні теорії зорового сприйняття, котрі носять часто-густо взаємовиключний характер, а багаточислівні візуальні ефекти залишаються за рамками пояснювального потенціалу цих теорій. До класичних концепцій, що фіксуються як пояснюючий принцип у гештальт-психології, відносять конгнітивну

концепцію К. Левіна. В першому випадку мається на увазі, що сенс або значення речі сприймаються також безпосередньо, як, наприклад, її колір» [4, с.174].

Головний принцип у комунікативних відносинах – персоніфікація повідомлень. Ті повідомлення, що не персоніфікуються комунікантом, залишається на рівні абстрактної інформації. Абстракція не впевнює і не несе і собі тих механізмів, які потрібні для її активного впливу на аудиторію.

О. Курманаєвська, аналізуючи деякі види плакатів, пише: «В плакатах Фукуди зображення завжди домінує над текстом. Він не використовує слогани, адже дрібні і дуже дрібні тексти застосовує часто. Зображення настільки виразні і завжди несуть в собі загадку, що зокрема примушує глядача підійти ближче і прочитати текст з надією цю загадку розгадати. Це дуже тонкий і психологічний хід, і Фукуда дуже часто його використовує. Дивно для нашого часу, що Шигео Фукуда принципово не користується комп'ютером. Всі свої роботи він робить руками та навіть свої гігантські ілюзії „Сто посмішок Мони Лізи”, котрі він робив з Манокото Накамураю, виклеївав вручну. В колажі „Японська Джоконда” він використовував декілька японських марок, варіюючи їх в потрібній йому послідовності» [2, с.273].

Ми спеціально використали цей текст з надією показати інструментарій технологій здійснення повідомлень. Йдеться лише про плакат або рекламне повідомлення, але вже цього достатньо щоб зрозуміти, що вони є релевантними іншим культурним повідомленням, які формуються як єдність візуальної і вербальної інформації. Отже, ситуація з комунікативним простором не є суто технологічною, вона залежить від політичної волі і від тих реалій, які потребують тих, чи інших засобів презентації. Г. Почетцов відмічає: «Горбачов починає дуже важливу семіотичну процедуру: він знімає заборон з критики радянських реалій. Якщо раніше зона критики і зона вихвалення були строго розділені, то тепер вони змістилися. Можна критикувати те, що раніше вважалося святим. Згадаємо шокуючі виступи на першому з'їзді народних депутатів СРСР, де вперше виникли такі об'єкти для критики в публічному дискурсі, як „КГБ”, „Ленін”, „КПРС”.

Такими своїми діями Горбачов одночасно рятує себе, стаючи на сторону нової політики. Точно також Л. Кравчук із критика Руху переходить в ряди одного з ним політичного напрямку. Політик такого рівня – це текстопороджуючий механізм, він сам створює оцінки. Масова людина – лише споживач цих текстів, яка їх ніколи не створює.

В пострадянському суспільстві настає момент, коли масова людина перетворюється в автора тексту: це мітінг. Мітінг був незвичайним явищем радянської публічної сфери, оскільки виступав в опозиційній ролі по відношенню до влади» [5, с.368]. Йдеться про те, що селекція інформації та її розподіл по коридорам влади, а також розподіл по коридорам презентації в комунікативному просторі був завжди табуованим і визначався як певні системи, які майже не керували одна з одною. В пострадянському просторі відбувається зрушення в бік релевантності, еквівалентності тих чи інших комунікативних систем.

Раній етап легітимації комунікативного простору для всіх країн СРСР полягає у тому, що виникають нові пріоритети, які зараз виглядають як симулякри, але тоді вони були двигунами і активним інструментарієм формування комунікативного простору. Це концепти: „ринок”, „реформи”, „свобода слова”. Таким чином, цей достатньо простий і ясний набір регулятивів і водночас симулякрів створював бажану ідентифікацію суб'єкта інформації, споживача дискурсів комунікативних повідомлень з тим же самим суб'єктом інформації на Заході.

Ідентифікація була ілюзорною, бажаною, нав'язаною, але вона здійснювалася всіма засобами інформації. Зокрема журналу «Вогник», який мав тираж п'ять мільйонів екземплярів, створював надзвичайно романтичний образ ідентичності Сходу і Заходу, яка поєднувала дві протилежні процедури. З одного боку, жорстку критику та знищення всіх попередніх образів історії, коррі зневажали майже всіх теоретиків і практиків, володарів думок тоталітарного суспільства. А, з іншого – просувалися прості і ясні концепти, такі як „ринок”, „реформи”, потреба перейти від жорстокої економіки до більш легалізованої, вільної, дати кожному здібність і здатність визначити свою волю в просторі економічних коридорів та ін.

Звичайно, свобода слова, яка раптом стала ніби всеосяжною, виглядає певним симулякром. Свобода слова полягає лише в тому, що можна вільно ляяти будь-кого і не нести за це ніякої відповідальності, але всі промови легітимної „Свободи слова” Савіка Шустера заграють з владою і утворюють ще один коридор влади. Всім зрозуміло, що свобода слова не впливає на культурні відносини. Тобто слово знаходяться в позиції досить складної ситуації. Східні країни бувшого СРСР реставрують вербальні реалії тоталітарного минулого. Їх політичні лідери перетворюються майже на міфологічних вождів власної країни. Ті країни, які ближче до півночі потребують легітимації лідера, який уже не буде називатися вождем, але виконує саме ці функції завдяки регуляції економічних, політичних, ідеологічних відносин в середині країни.

Згодом акценти змінюються, розвінчання ринку, свободи слова, яка стає нікому непотрібною і реформ, які проводять нові і нові лідери не відомо з якою метою і не відомо для чого, призводить до зневіри в самі принципи демократії. Важливою також є внутрішня диспозиція політичного лідера держави і оточуючого середовища, тобто тих конкурентів, соратників, які є його ближчими політичними акторами. Х. Аренд зазначає, що вождь без публіки ніщо, він потребує, щоб його бачили, щоб він був задіяний. Вождь розглядається як харизматичний лідер, той, хто спокушає, той хто заграє, той хто навіює ті чи інші ідеали та іміджі. Г. Почетцов зазначає, що ані Сталіну, ані Гітлеру були непотрібні ніякі охоронці, бо люди, які в бесіді на площі на вулиці зустрічались з ним, розірвали б будь-якого на шматки, хто навіть наблизився з неадекватним наміром до вождя.

Вже наступний етап потребує охоронців, що імідж Брежнева швидко деградував в близькому розгляді, імідж Єльцина нагадував імідж Брежнева в останній період, але не згасав, бо його опоненти – Зюганов, Жи-

риновський давали президенту РФ ауру політично-демократичного лідера, яку він не втратив до останніх днів свого перебування на посаді. Важливу роль в процесі комунікації мають комуніканти. Зокрема ведуча на ТБ О. Романова на питання інтерв'юера відповідає: «Зовнішність на телебаченні вирішує все. В більшості випадків вибір падає на користь глянцевого ляльок, а не живих цікавих людей.

- Я і в житті бачу все менше живих людей. Телебачення – це природне продовження життя. Ми стаємо більш обережними, більш консервативними, більш закомплексованими. Зрештою я звертаюсь не лише до ровесників, але й до людей, що є за мене молодшими. Я бачу, що по-справжньому цікавих людей мало займає робота на телебаченні. Яскраві люди, як правило, індивідуалісти. А на телебаченні майже немає простору для індивідуальної творчості. Намагання залишитись в кадрі – це колосальний стимул працювати над собою в області дикції, форми носа і параметрів фігури. Але це намагання має передумову, що ти живеш чимось ще. Щоб потрапити в кадр, потрібно докласти багато зусиль і постійно працювати над собою» [Цит. за: 6, с.39 – 40].

Отже, ми бачимо справді відверту, живу відповідь на питання. Оформленість схем, типів презентації інформації настільки є домінантною, що людина згодом намагається пристосуватись до цієї домінантності в житті, і вже втрачає самодостатність своєї людської цілісності. Найголовнішим є та напруга у системі передачі інформації, коли коментатори, або ті люди, які виступають коментаторами, повинні витримати усе. О. Романова пише: «Коли дивишся на ленту і вишукуєш, чи не відбулось щось інше прямо зараз, поки ти сидиш перед камерою. Це цінна робота, бо всеї час говориш про біди і поступово до них звикаєш, але не можна звикнути до стану, що ще вчора, ще годину тому все було відносно добре, ці люди були живі, а зараз ти говориш про їх смерть. Коли вранці першого вересня 2004 року стала поступати повідомлення із Беслана, я будучи невірячою людиною, відразу почала молитися, як вміла. Просити всі на світі сили, залишити дітей живих. А далі найголовніше було не розридатися в прямому ефірі, в мене самої троє дітей, сама не знаю якби я це винесла. Можна звикнути до катастроф, повідомлень про тисячі жертв. Не можна звикнути до думки про смерть однієї незнайомої дитини» [6, с.48].

Комунікація не є просто тип буденності і тип презентації повідомлення. Це безкінечні перенапруги, це безкінечний експеримент з людиною, з людяністю як такою. І це безкінечне занурення в стан людини, яка є комунікантом. Будь-то звичайний носій інформації у вигляді персоніфікатора, яким виступає телеведучий, будь-то той анонімний суб'єкт дискурсу, за яким ховається та чи інша політична сила.

Важливо показати не лише диспозицію політичних сил, а й той гармонійний засіб, який цю диспозицію має привезти до певного чинника, людини нормальної, яка існує в просторі ТБ. Але не кожен використовує ту екологічну нішу гармонізації, відведenu тією чи іншою програмою, в якій вони презентують той чи інший фрагмент реальності. Саме фрагмент, а не всю реальність як таку. Раніше програми, а особливо новини все-таки

були цілісними потоком, який ніс в собі узагальнюючий образ або ідею, будь-то ідея незалежності країни або її цілісності, зараз такого ми не побачимо. В середині 90-х років почали працювати такі телевізійні політичні програми, які зараз можна визначити в форматі політичної сатири. Отже, політичний дискус підмінюється цифрами, а гра стає настільки тотальною і універсальною, що починає використовувати всі можливі і неможливі засоби, трансвестії, магію.

Іронія, а також своєрідне висміювання, пародія стають не справжніми, а симулятивними. В Україні саме таким симулякром-трансвестістом виступає Данилко у вигляді телевізійної зірки – Сердючки. Його успіх почався з програми, де підкреслено вульгарна жінка з величезним бюстом починає вирішувати світові проблеми. Успіх був приреченим. Потік грошей був достатнім для розкрутки зірки, а згодом вже творчий успіх зірки став достатньо релевантним з позиції буденної свідомості. Отже, чомусь Сердючку більше полюбують в Росії і в малому порубіжі, ніж в Україні. Чому? Феномен українофобії є прозорим. Тобто фальсифікація спрацьовує, але спрацьовує на низькому рівні співвідношення акторів культурного простору комунікації. Змінюється система презентативів або соціальних масок людей пострадянського простору.

А. Новікова пише: «Чоловіки в цей період стереотипу соціальних масок також були застібнені на всі гудзики, вони мали вигляд чиновників з людськими обличчями, чиновників з академії наук, міністерства іноземних справ, культури, на відміну від жінок, котрим було дозволено добавляти в одяг або манери неформальні елементи. Всі чоловіки повинні були бути максимально однаковими. Вони старались, як могли виконувати розпорядження керівника С Лапіна, котрий стверджував, що радянському телебаченню зірки не потрібні, а індивідуальності також не потрібні, оскільки лідер-коментатор – це не більше, ніж транслятор керівних рішень високих посад. Ця констатація активно реалізовувалась на практиці. Коментаторів просили збрить бороду, змінити зачіску, з'являтися на екрані лише в віденському піджаку з краваткою і тому подібне» [3, с.60].

Звичайно, уніформа (в даному випадку посттоталітарного суспільства), яка працює на громадськість, є маскою, ідентифікатором. Звичайно, ці ідентифікації були розповсюджені і, більше того, були типовими. Проте виникали і інші, нехаризматичні комуніканти, зокрема таким був Юрій Синкевич, вчений і водночас неабиякий ведучий, співрозмовник, який одягався не в парадний одяг, а давав можливість неформального спілкування. Також більш релевантним з точки зору неформальних відносин були програми, які велися поза межами великої політики: «В світі тварин», «Очевидне – неймовірне» та ін.

Згодом наступила інша ситуація – зірки стали потрібними, щоб відігравати роль володаря дискусу. Це час перебудови і весь той шквал новин, який буквально змінив територію СРСР, перетворивши її в СНД. З'являються лідери, зірки, професійно досвідчені люди, зокрема це ведучі програми «Погляд», В. Листьєв, О. Любимов, Д. Захаров та ін. Вони створили могутній колектив, який буквально заворожував погляди всіх, вечір біля екрану ТБ перетворювався на видиво складних

і водночас розтлумачених коментаторами проблем, які оточували людей як в районних, обласних центрах, так і в центрі. Молоді журналісти «Погляду» перетворилися з велетнів ефіру на бізнесменів, а потім у провідних менеджерів телебачення. Можна стверджувати, що саме цей період був часом зростання професіоналізму, а водночас і комунікативних потенцій телебачення, але як відомо, він швидко закінчився.

Не можна сказати, що затребуваними стали ведучі, застібнуті на всі гудзики. Зірки були потрібні, але зірки не герменевти, а продуценти волі володаря дискурсу. Якщо комунікант не використовував цю рамку, або формат виявлення володаря дискурсу, то його швидко замінювали на іншого. Усуніті герої екрану в свій час шукали собі притулку в інших програмах, пересувалися по горизонталі, а інколи уходили з телебачення. Актор, який професійно займається проблемами презентативності інформації в телебаченні, показує зміни, як з локусу самостійного герменевтичного кола людина переходить в коло, яке можна визнати як емпатію, відчуження, тобто модус уже не герменевтичний, а естетичний.

Естетика в політиці, естетика відчуження як ідентифікація, а водночас створення всезагального поля ідентифікації, стає провідним мотивом презентації події. А. Новікова відмічає, що спокійний виклад новин змінюється агресією, коли вона є затребуваною. Агресія стає єдиним механізмом, який використовується скрізь. А. Варганов писав про зміни, які відбулися з однієї з улюблених тележурналістів С. Сорокіною: «Я помітив, що приваблива, мила Сорокіна стала не терплячою до чужих думок, різкою і категоричною. М'якість, неповторне очарування – все кудись поділось, начебто його ніколи і не було. Риси обличчя загострилися, погляд став сухішим, злішим і відчуженішим» [3, с. 67]. Стає цікавою проблема зла, насильства і презентація низу культури в комунікативних реаліях телебачення і, взагалі, комунікації культури як сфери широких відносин, публіцистики, яка пов'язана з газетами, журналами, мас-медіа. Так, Х. Кепплінгер відмічає, якщо звернутися до зображення насильства в мас медіа, то вимальовується така картина: «Публічно-правові телерадіо станції представляють насильство насамперед у своїх випусках новин та політичних, інформаційних передачах, приватні телестанції, навпаки, – у реаліті-шоу, художніх фільмах, телесеріалах. Це стосується не лише повідомлень про насильство, а й реалістичного зображення злочинців та їх жертв. Найчастіше показують заподіяння легких телесних ушкоджень (39%), застосування фізичної сили (32%), псування чужого майна (24%), вбивство (15%) та побиття (14%). Частота зображення насильства на телебаченні Федеративної Республіки Німеччини значно зросла. Частка телепередач про насильські злочини серед усіх актуальних телепередач у період з 1988 по 1994 р. в середньому збільшилась з 21 до 38 відсотків. Проте цю тенденцію зображення насильства на телебаченні ні в жодному разі

не можна переносити на інші мас-медіа. Так у межрегіональних передплатних газетах кількість статей про насильські злочини порівняно з дійсною кількістю їх значно зменшилась з початку 1970 років. Зображення насильства у розважальних передачах на телебаченні в Європі, Німеччині та США має типові ознаки. Воно значно відрізняється від зображення насильства в Японії. На американському та європейському телебаченні насильниками в більшості виступають неодружені чоловіки, злочинці та жертви не знають один одного і належать до різних соціальних верств» [1, с.106]. В ТБ посткомуністичного простору відсотків з сценами насильства значно більше.

Тобто, насильством маніпулюють, насильство стає одним із жорстоких ідентифікаторів, яке поєднує всіх – і багатих, і бідних, бізнесменів, вчених і художників. Але насильники відзначаються як певні типи і як певні соціальні маски, які в кожній окремій країні діють по-різному. У США – це декласовані елементи поза нормою соціальних ознак, в інших країнах ця норма розвивається і визначається саме як той тип, який вже не є відхиленням від норми, мімікрує поза будь-якими нормами. Типажи проведення серійних насильств буквально переходять з одної ознаки в іншу. Ця серіалізація і водночас безкінечне застосування злочину, насильства як індефікаційних механізмів стає важливим принципом, який вже не шокує, не вражає, але досягає тієї мети яку пропонує ті чи інші повідомлення.

Отже, світ стає більш жорстоким і більш непередбачуваним, що можна почути і побачити зі всіх каналів ТБ, зі всієї преси, яку отримує людина країн СНД. Проте, чи можна визначити цей діагноз тотальним, який не піддається лікуванню. Звичайно, що ні, цей діагноз в більшій мірі є симулятивним. Якщо вимиваються такі чинники, як жаль, сором, любов, співчуття, то, звичайно, афект насильства є дієвим, але до певної межі. Наступає той період, коли перебільшення дози виглядає антисистемою і не веде до інтенсифікації інформаційного повідомлення, більше того, не спрацьовує як механізм ідентифікації. Деідентифікація свідчить про небажання бачити телевизор, або читати будь-яку газету.

Тобто агресія стає одним із мотивованих та немотивованих факторів ідентифікації. Чим більша агресія, тим ширша ця ідентифікація. По це варто говорити, бо вона впливає саме на міжкультурний діалог, який в більшості здійснюється з позиції сили, якщо не агресивного дискурсу однієї країни. Ідентифікуючим властивостям насильства протиставляється диспозиція гламур і треш культури. Гламур – це своєрідна казка, віртуально наміряний світ, який формується у вигляді програмних комплексів, де розвивається соціальне тло. Адже привабливість гламур-акторів стає універсальною та настільки типово-ідентифікуючою, що гламур в більшій мірі ототожнюється не з бажаним життям, а з реальним життям, в яке людина потрапляє безпосередньо як в крашу реальність (віртуальну реальність).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кепплінгер Х.М. Вплив насильства у мас-медіа // Публіцистика. Масова комунікація: Медіа-енциклопедія. Київ: Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2007. 780 с.
2. Курманаевская Е.М. Графические иллюзии Шигео Фукуды // Визуальные коммуникации в рекламе и дизайне. Харків: Гуманитарний центр, 2011. С. 265 – 278.

3. Новикова А. Современные телевизионные зрелища: мстоки, формы и методы воздействия. Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. 208 с.
4. Овруцкий А.В. Соотношение визуального и вербального в рекламном образе // Визуальные коммуникации в рекламе и дизайне. Харків: Гуманитарний центр, 2011. С. 170 – 195.
5. Почепцов Г. Г. Семиотика. Київ: Рефл – бук, 2002. 432 с.
6. Сергеев Д. Они в эфире. Как делается телевидение. Москва: АСТ- МОСКВА, 2008. 318 с.
7. Хренов Н.А. Зрелища в эпоху восстания масс. Москва: Наука, 2006. 646 с.
8. Яковець А.В. Телевізійна журналістика. Київ: Києво – Могилянська академія, 2007. 240 с.
9. Ярошевский М.Г. Охлотелесуггестия // Реклама, внушение и манипуляция. Москва: БАХРА-М, 2001. С. 286 – 294.

REFERENCES

1. Keppliner K.M. Vplyv nasyt'stva u mas-media//Publitsystyka. Masova komunikatsiya: Media-entsiklopediya. Kyiv: Akademiya Ukrayins'koyi Presy, Tsentr Vil'noyi Presy, 2007. 780 s.
2. Kurmanayevskaya Ye.M. Graficheskiye illyuzii Shigeo Fukudy // Vizual'nyye kommunikatsii v reklame i dizayne. Kharkiv: Gumanitarnyy tsentr, 2011. S. 265 – 278.
3. Novikova A. Sovremennyye televizionnyye zrelishcha: mstoki, formy i metody vozdeystviya. Sankt-Peterburg: Aleteyya, 2008. 208 s.
4. Ovrutskiy A.V. Sootnosheniye vizual'nogo i verbal'nogo v reklamnom obraze // Vizual'nyye kommunikatsii v reklame i dizayne. Kharkiv: Gumanitarnyy tsentr, 2011. S. 170 – 195.
5. Pocheptsov G. G. Semiotika. Kiiv: Refl – buk, 2002. 432 s.
6. Sergeev D. Oni v efire. Kak delayetsya televideniye. Moskva: AST- MOSKVA, 2008. 318 s.
7. Khrenov N.A. Zrelishcha v epokhu vosstaniya mass. Moskva: Nauka, 2006. 646 s. 8. Yakovets' A.V. Televiziyna zhurnalistika. Kiiv: Kiivo – Mogilyans'ka akademiya, 2007. 240 s.
9. Yaroshevskiy M.G. Okhlotelesuggestiya // Reklama, vnusheniye i manipulyatsiya. Moskva: BAKHRA-M, 2001. S. 286 – 294.

Verbal-visual communication in the culture of post-Soviet society

S. V. Kobiuk

The relevance of defining verbal-visual communication as the initial homogenizing factor of cultural creation in the context of globalization intentions of the post-Soviet space is emphasized. The verbal-visual factors of cultural formation are defined as certain institutions of formation of the post-Soviet space. The analysis of communication specificity in the context of ideological and political regulations of globalization processes is provided.

Keywords: culture, globalization, communication, verbal information, visual image.

CINEMATOGRAPHY

Звуко-зорова формула екранного образу у документальному кіно на прикладі робіт сучасних українських документалістів

I. В. Калініна

Київський національний університет театру, кіно і ТБ імені І. Карпенка-Карого (м. Київ) Україна
Corresponding author. E-mail: kalinkainka12@gmail.com

Paper received 05.05.20; Accepted for publication 25.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-06>

Анотація: Стаття присвячена аналізу сутності художнього образу на документальному екрані, відстеженню діалектичної взаємодії елементів традиційної образності і публіцистичних принципів аргументації та доказу думки на прикладах стрічок сучасних документалістів України.

Ключові слова: документальне кіно, художній образ, зображальні засоби екрану, монтаж, Вертов, Буковський, Шклярєвський.

Одне з головних питань у вивченні анатомії документального фільму: чи може бути порушений та деформований факт заради мистецтва? Складність відповіді – в площині естетичної феноменальності документалістики - в її балансуванні між життям та мистецтвом, в сплетінні образу і прообразу. У зв'язку з цим виникла необхідність у всебічному розгляді документальних фільмів, дослідженні специфіки природи художнього образу на документальному екрані, зокрема в стрічках сучасних українських документалістів.

«Спостерегаючи життя, документаліст, з одного боку, має справу з справжніми життєвими фактами і по позиції своєї професії зобов'язаний фіксувати ці факти на плівку з максимальною достовірністю. З іншого боку, документальне кіно, або, як воно справедливо називається, мистецтво образної публіцистики, - перш за все - видовище, що зобов'язане бути максимально виразним, художнім». [5, с. 8] – ці слова видатного документаліста Герца Франка яскраво підкреслюють роль художнього переосмислення реальності, що потрапляє в об'єктив режисера, та неодмінну присутність художнього образу в кінострічці – якщо вона претендує належати до витворів мистецтва. Проте художній образ на документальному екрані має свою специфіку утворення. Спробуємо розібратися в цьому детальніше на прикладах робіт українських документалістів.

Структурне різноманіття видів художнього образу зводиться до двох основ - до принципу метонімії (частина чи ознака замість цілого) і принципу метафори (асоціативне сполучення різних об'єктів); на ідейно-смысловому рівні цим двом структурним принципам відповідають два різновиди художнього узагальнення (метафорі - символ, метонімії – тип). Порівняння характеристик того й іншого можна знайти у О. Потебні в його збірці «Естетика і поетика». До метонімії тяжіє художній образ в образотворчих мистецтвах, тому що будь-яке відтворення зовнішнього буття - це реконструкція з наголосом на основні, з точки зору художника, і допустимі природою матеріалу лінії, форми, деталі, які показують його від імені цілого і заміщають його. Метафоричне перенесення, опосередкованість художнього образу виявляються переважно у зображальних мистецтвах - ліричній поезії («поет здалеку заводить мову»), музиці; естетичний об'єкт народжується тут як

би з «перетину» образних даних. «Обидва ці принципи організації естетичного об'єкта - не понятійно-аналітичні, а органічні, бо вони не відволікаються від чуттєвої стихії образу». [3, с. 356]

Кращі фільми українського документального кіно завжди були насичені художніми образами. Та поетика, що притаманна усьому українському кінематографу не могла не проникнути і на документальний екран. Починаючи з Вертова та Довженка, стрічки українських документалістів - яскравий приклад використання усього потенціалу документального кіно – де йдеться далі фактів та думок, де за допомогою художніх образів здійснюється сильний емоційний вплив на глядача. «Я приходжу не з пензлем, а з кіноапаратом, з приладом, більш досконалим, і хочу проникнути в природу з художньою метою, з метою зробити подібні відкриття, добути дорогоцінну правду не на папері, а на плівці - шляхом спостережень, досвідченим шляхом. Це смичка хроніки, науки і мистецтва» [1, с. 186]

В цих словах Дзиги Вертова закладена вся мудрість документального кіно.

Аналізуючи українську документалістику кінця ХХ – початку ХХІ століття можна прийти до висновку, що перед нами - потужний згусток яскравих кінометафор Олександра Ковалю, Сергія Буковського, Георгія Шклярєвського, Мурата Мамедова та інших яскравих режисерів.

Спробуємо проаналізувати деякі їхні стрічки.

До скарбниць документального кіномистецтва України без сумніву можна віднести фільми Сергія Буковського. Одна з головних рис його фільмів - яскрава образність. Сухі документи, свідчення героїв, жакливі цифри на папері - це завжди вибудовано у чітку драматургію, різнофактурні шматки з'єднані між собою метафорами, начебто міцними стійками. Навіть найболючіші теми, найтрагічніші сторінки української історії у роботах режисера пронизані незвичайною, часто трагічною поезією, завдяки якій кожен кадр має значну естетичну та емоційну силу. («Живі», 2008 р., «Назви своє ім'я...», 2006 р. та інші)

В цьому контексті не можливо обійти і стрічку «Дах» 1989 року. У цій документальній драмі Буковський метафорично передає систему цінностей при соціалізмі. Фільм, знятий у притулку для людей з

обмеженими можливостями, що розташований у волинському монастирі, – один із найжорстокіших документів занепаду радянської соціальної сфери наприкінці «перебудови». «Дах» Сергія Буковського балансує між двома оповідями про життя цього притулку для людей, виключених із «нормального» радянського життя: опікунки, що пишається своїми щоденними «добрими ділами», та підопічної закладу, яка демонструє знімальній групі нелюдські умови життя місцевих мешканців. Завдяки винятковій точності спостережень та цілковитому зануренню кінокамери в життя притулку Буковському вдалося перетворити свій фільм на узагальнений образ руйнування соціальної держави, котре лише посилюється після занепаду СРСР. Здається, автори лише фіксують буденне життя, спостерігаючи за його повільним плином. А перед нами – метафора системи цінностей соціалізму, заявленої у відвертості місцевої завідувачки – чи то Ельзи Кох, чи то «Берії у спідниці»: «Соціалізм – это учет! Сделал доброе дело – запиши!» І, як завжди у Буковського, жодного зайвого кадру. Наприклад, лелека на даху... кадр з цим птахом йде одразу після зізнання героїні, що листи від дітей до пристарілих мешканців притулку писала саме вона... тому що діти про своїх батьків зовсім не згадують. «Ти говорив, що не напише... А ні! Синок обов'язково напише!» – каже вона і віддає листа. Ця авантюра ніяк не коментується автором фільму. Кожен глядач сам для себе вирішує, чи правильно це. Проте лелека як звичний для нас символ щасливої родини поруч з цим відкриттям самої героїні та моторошністю від людської байдужості на фоні жаклих умов проживання старих – створює сильний за впливом контрапункт та боляче відгукується в душі глядача. І як продовження цього метафоричного ланцюга: лелека-рідний дім-родина – наступний монтажний шматок: коли одна з героїнь слабеньким від старості голосом проситься до дому, а їй відповідають «нема вже дому» – і ми одразу бачимо кадр з тим же дахом, де сиділа лелека, проте зараз там тільки дим із труби...

Слід підкреслити, що екранне мистецтво – мистецтво часове, а категорія часу залучає звук. Як ми знаємо, звук на екрані існує в трьох формах: слово, музика і шуми. Кожна з цих трьох складових величин має свої функції, свою специфіку, і в створенні художнього образу може бути використана або як самостійний компонент, або у поєднанні з іншими елементами екранної мови в самих різних комбінаціях.

Дуже яскравий приклад цьому дебютний фільм Сергія Буковського «Завтра свято» (1987 р.). Стрічка започаткувала нову критичну хвилю українського неігрового кіно, показавши глибoku кризу в радянському суспільстві. Керівниця самодіяльного хору налаштовує дітей на патріотичний настрій, хлопчики та дівчатка готуються до свята Першотравня, співають начебто веселу пісеньку про курча. Кадри з репетиції переходять у кадри роботи птахофабрики села Морозівка Барішівського району Київської області. І на фоні дзвінкої дитячої пісеньки йдуть реалістичні кадри: у страшну клітку закидають курчаток. Одне за одним. Безжалісно. А пісенька звучить – і з кожним новим приреченим курчам пісня набуває іншого сенсу.

Драматизм життєвої ситуації підсилюється синхронними жінок-робітниць птахофабрики. «Ми не люди, ми

скоти... Як ми спимо... хто на полу, хто на розкладушці...» Камера уважно вдивляється в обличчя жінок, вона дає їм змогу виговоритися про свою біль, про безвихідь... Проте усі ці синхрони людей не проникали би так глибоко у серця глядачів, якби не переважає кадрами виробництва, де на залізних гаках підвішені курчата на величезному конвеєру. «Деякі вириваються з замкнутого кола...» – чуємо синхрон робітниці. Проте мало віриться, що це можливо. І ці забиті птахи стають образом приреченості. І помпезна першотравнева демонстрація з прикрашеною машиною та куркою на рожні нагадує більше похоронну процесію ніж свято...

Взагалі увесь зміст фільму концентрується у фразі директора птахофабрики: «Бо їй треба коротко жити, та дати м'ясо!» Каже він ці слова стосовно курки. Проте в образній структурі фільму, вони мають певне відношення і до робітниць фабрики.

Режисер і дослідник документального кіно Герц Франк зауважив: «Образ не буває однозначним. Якщо припустити, що сам факт – це коло, то факт, піднятий до образного узагальнення, – спіраль. Чим більше витків розмотувати, тим більший простір захоплюєш, але ніколи його не вдається замкнути». [5, 246] Цей вислів якнайкраще характеризує творчість Сергія Буковського, – зокрема його ювелірне сплетіння музики, зображення та слова – де за кожним поєднанням цих складових народжуються безліч образних варіацій.

Безсумнівно, поряд зі словом і музикою – це частина структури екранного образу – є шуми. Вони не тільки в житті збагачують сприйняття дійсності, а й на екрані стають потужним виразним засобом у відтворенні оточуючого нас світу. На якій би основі не будувалися твори – документальному або ігрового матеріалі – шуми відіграють значну роль в їх образній структурі.

З цього приводу варто згадати стрічку Георгія Шклярєвського «Мі-кро-фон!» Це не просто 20 хв 05 сек розповіді про наслідки Чорнобильської катастрофи, це 20 хв 05 сек розповіді посеред 1989 року! Щоб зняти цю стрічку, окрім таланту та професіоналізму, потрібна була сміливість. Сміливість поїхати в зону, де від сильного радіаційного фону зашкалювало навіть військовий дозиметр, сміливість поставити сигнал тривоги цього дозиметру тривожним фоном на відеоряд з кадрами першотравневого параду. Потужний художній образ створюється завдяки використаному прийому контрапункту: аудіоряд із звуком дозиметру та відео ряд кадрів з першотравневого параду. Квітучі каштани, повітряні кульки, радісні оплески дитячих долоньок, прапорці, бантики, щасливий хлопчик на плечах у татка – а за кадром зумер приладу, що «кричить» про смертельну дозу радіації. А потім навпаки: шум зі святкового параду, гучні «Ура!» накладаються на відеоряд з аварійними роботами на АЕС. Ми бачимо людей у масках, які перші потрапили у епіцентр трагедії, кадри відтворюють намагання зупинити жакливі наслідки катастрофи. Ми знаємо, що саме зараз вони отримують смертельну дозу і що кожному з них залишилося жити дуже мало. І це святкове «Ура!» несе на собі таке велике трагічне навантаження, що не зміг би передати жоден офіційний документ.

У Шклярєвського в цьому фільмі дуже багато кадрів-образів. Колючий дріт, за яким гнеться від вітру,

наче від болю суха трава. Виття собаки на пропускному пункті. Сільські пустинні пейзажі, одинокі дерева – вони мовби уособлення людської долі кожного, хто тут залишився. Вражає кадр, де камера з крупного плану забитого дошками вікна від'їжджає на загальний, і ми бачимо дорожній знак пішохідного переходу: так, колись тут було людно, а зараз залишився лише один маленький чоловічок – саме тому що нікуди подітися... Відверті синхрони мешканців Народицького району Житомирської області: «...нас залишили для експерименту: виживимо чи ні?», «... нам заборонили народжувати... сказали робити аборти... ставити спіралі...» В кадрі людина, її біль і... мікрофон. Метафоричного сенсу набуває звичайний для нас прилад для запису звуку... Це можливість висловитися, докричатися і бути почутим. Режисер начебто надає право голосу звичайній людині. Що само по собі у 1989 році для нашого суспільства було ще не реально.

Як відомо, основою екранної образності є рух. Рух зумовлює сутність екранного зображення і включає в себе два види: рух у кадрі і рух, що виникає на монтажному пульті при з'єднанні кадрів в певній послідовності у цілісну структуру.

В основі цього руху лежить "думка художника, його ідея, його бачення світу, що виражене у відборі і зітканні шматків екранної дії в найбільш виразному і найбільш осмисленому вигляді". Таке визначення монтажу дав кінорежисер М. Ромм «Монтажне мислення лежить в природі творчості... Монтаж є система розповіді - засіб осмислення події, створення образу.» [4, с. 405]

Письменник чи поет для створення образу використовує слово на папері, композитор - ноти, танцюрист - пластику тіла, художник екрану - рухомі зображально-звукові композиції, які створюються поступово: від руху авторської думки до руху всередині кадру, а від нього до руху, що виникає через зміну планів у певній логічній, емоційній, ритмічній і мелодійній послідовності.

Все це яскраво простежується в роботі Сергія Буковського «Назви своє ім'я» (2006 р.) – дуже сильній з впливу на глядача кінокартині.

У ній головна драматургічна лінія - сповідь тих, хто пережив Голокост і тих, хто допомагав і рятував, - час від часу переривається зимовим пейзажем, студеним вітром, дрібним висипом снігу. І красивими кадрами води під льодом. Коли оповідачі підступають до найстрашнішого, режисер показує, як сніг немов замітає все. Коли вони наближаються до розповіді про те, як вижили, Сергій Буковський знову показує воду, що тече з-під льоду. Її все більше і більше. І ось, нарешті, вона виривається на волю. Дивовижна метафора стану людини, що намагається звільнитися від жаху. З гострих уламків спогадів багатьох свідків складається страшна розповідь про трагедію народу. Так само, як і в інших фільмах Буковського: про тему планетарного масштабу - через долю окремої людини.

Одна з найважливіших ліній фільму - реакції дівчат-студенток, тих, хто допомагають розшифровувати плівки, і створювати «банк даних». Вони стукають по клавішах, надягають навушники, час від часу ми бачимо їхні очі поверх моніторів. Іноді вони відповідають на питання Сергія і координатора проекту Вікторії

Бондар. Їх питають, чи розуміють вони, про що йде мова і як вони до цього ставляться. Ми чуємо щирість у відповідях. Проте, в принципі, все можна прочитати в очах цих дівчат. Взагалі, кіномові Буковського властиво передавати основну інформацію через крупні плани обличчя персонажів, і чим менше при цьому слів – тим більше інформації передається.

«Назви своє ім'я» - це не просто назва фільму видатного режисера сучасності. Це його ставлення до ролі особистості в історії. Це епіграф до самої творчості Буковського: так, у кожній роботі він намагається начебто відсторонитися від коментарів, дати слово іншим, проте самобутність його як режисера, як людини пронизує кожен кадр фільму, кожен монтажну фразу.

На цьому фоні дуже абсурдно виглядає основний девіз данських кінорежисерів об'єднання «Догма-95», про те, що «кіно – не особиста справа, що документальні фільми треба одягнути в уніформу». Фраза, яка по суті виводить документальне кіно за межі мистецтва.

Проте, в самому мистецтві «немає універсальних законів. Те що є правильним і успішним в одному випадку, зовсім не працює в іншому», [6, с. 201] - ці слова належать відомому українському режисерові Роману Ширману і стосуються вони шановного їм російського документаліста Віталія Манського та його концепції «реального кіно». Концепції, що не передбачає попередній сценарій, не допускає реконструкцій та інсценування. І підтвердження цим словам – фільм самого Ширмана «Небезпечно вільна людина» (2005 р.) Стрічка про великого Сергія Параджанова. Яскрава образність утворюється завдяки суміші всіх видів кіно: ігрового, анімаційного і документального. Тут і ігрові епізоди, і великі анімаційні шматки, і епізоди, зроблені в комбінованій техніці, і фрагменти хроніки, і фото, і епізоди реконструкції минулих подій. У плані зображення цей фільм - колаж. І саме цей режисерський хід – перетворити стрічку на сплетіння різнобарвних шматків – якнайкраще передає характер Параджанова: його неординарність, несподіваність, його внутрішню свободу від усіх догм, і навіть, його захопленість колажами.

Видатний режисер Вс. Пудовкін звертав увагу режисерів ще й на те, що їм необхідно проаналізувати явище, проникнути у його глибину, схопити деталі і водночас зрозуміти взаємний зв'язок, що поєднує окремі компоненти в органічне ціле... Тільки в цьому випадку вдається створити ясне і яскраве зображення цього явища на екрані, тільки так може народитися художній образ.

В свою чергу образ у мистецтві не може існувати без структури, без знайденого, придуманого конструктивного принципу, що визначає пульс всієї речі. І в документальному мистецтві теж. Документальне кіно в цілому давно зробило крок в нове своє значення. Своєрідну неевклідову геометрію, де через одну точку простору можна провести скільки завгодно паралелей.

Кожен режисер сам для себе вибирає методи роботи над твором і свої способи створення художніх образів.

У фільмі молодих українських документалістів Романа Бондарчука та Дарини Аверченко «Українські шерифи» (2015 р.) що розповідає про двох дивовижних мешканців села Стара Збруївка, які взяли на себе функцію охоронців громадського порядку - 50-річного

Віктора Кривобородько та 44-річного Володимира Рудковського – є цікава монтажна склейка: за кадром, де людина на дозорному пункті чує повідомлення по радіо, що Крим приєднався до Росії – йде кадр з якихось похорон. З одного боку - це невеличка сумна побутова сцена з життя села. Проте тема втраченого Криму – боляча для кожного українця – перетворює цей монтажний стик в метафору.

Поетичне документальне полотно «Жива ватра» ще одного молодого режисера Остапа Костюка – вражає своїми дивовижними краєвидами. Стрічка розповідає про життя вівчарів українських Карпат і долю традиційного ремесла в контексті сучасного світу. Уся розповідь пронизана музикою, що звучить у кадрі, за кадром та в душах героїв фільмів. Дивовижна операторська робота Олександра Позднякова та Микити Кузьменка допомагає створити образну структуру фільму. Ось хлопчик рубить дрова, бігають коні, виє пес, небо змішує передвечірні фарби... Тобто людина в праці – це частина природи.

У всіх офіційних закладах (фестивалях, кінотеатрах та ТВ) «Жива ватра» була представлена як «мистецький» документальний фільм. І з одного боку, з цим визначенням важко не погодитися. Він дійсно належить до витвору кіномистецтва. Проте, якщо погодитися з правомірністю такого визначення, то можна зайти в глухий кут стосовно інших документальних фільмів. Тому що, коли вживаємо дефініцію поняття «документальне кіно», то повинні розуміти, що воно вже передбачає належність кіноматеріалу до мистецтва. Документальне кіно - це вид кіномистецтва, що створює художні образи на основі зафіксованих реальних подій і людей. І завдання кінокритиків та кіномитців тримати високу планку стрічок, які можуть стосуватися документального кіно. Щоб вираз «мистецький документальний фільм» був стилістичною помилкою – тавтологією.

Як ми бачимо, екранне мистецтво народжується з співвідношення та взаємозв'язку окремих аудіо і відео (звукових та зорових) елементів. У витоках зображально-звукового образу лежить ювелірна робота, яка визначає поєднання всіх компонентів, витонченість

кожного з них, двомірність елементів і їх відповідність один одному, іншими словами - єдність рухомого зображення зі звуковою пластикою. Не співіснування, а тісна взаємодія всіх компонентів екранної мови може зробити її насиченою за змістом і емоційно вражаючою.

Художньо-образотворчі засоби екрана окремо можна розглядати виключно з метою дослідження. Але вони не існують автономно, кожне окремо. Та й глядача цікавить лише кінцевий результат - синтез, органічний сплав всіх компонентів - екранний образ того чи іншого явища.

Тільки злиті в єдиний зоровий ряд (образотворчі композиції) і ряд звуковий (слово, музика, шуми) дають можливість говорити про існування своєрідного виду мистецтва - мистецтва екрану, яке пропонує глядачеві філософське узагальнення дійсності в образній формі.

Режисер-документаліст схожий на майстра, який з купи каміння повинен обрати головне, відсікти від нього зайве та знайти найвигідніший ракурс, щоб можна було уважно роздивитися його нові грані, підсвітити та покласти його серед іншого обраного каміння – так, щоб воно перестало бути просто каменюкою, а перетворилося на диво! Своєрідність документального образу полягає в діалектичній взаємодії елементів традиційної образності і публіцистичних принципів аргументації та доказу думки. Ця діалектика структури документального образу пред'являє кінодокументалістові особливі вимоги, роблячи його художнє мислення не тільки образним, але і аналітичним, точніше конкретним-образним.

Найвидатніші роботи українських документалістів, від Вертова та Долженка до сучасних режисерів свідчать, що документалістика - це вид мистецтва, а документаліст - це художник. З особливим станом душі, особливим настроєм розуму. Він уміє знайти таємне в явному і помітити прекрасне у буденному. З потоку добувати сенс, а з хаосу народити форму. Він обожнює природу і відчуває закономірність там, де обиватель бачить лише просту випадковість. Сформулювати все це поза образної системи неможливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вертов Д. Статті, щоденники, задуми. / під ред. С. Дробашенка. - М.: Мистецтво, 1966. – 320 с.
2. Ейзенштейн С. Збір. творів. в 6 т./ С. Ейзенштейн - М.: Мистецтво, 1964. Т. 3. – 672 с.
3. Потебня О. Естетика і поетика. – К., 1976. – 612 с.
4. Ромм М. Бесіди про кіно. - М., 1964. – 370 с.
5. Франк Г. Карта Птолема. Записки кінодокументаліста. – М.: Студія Артемія Лебедєва 2009. - 392 с.
6. Ширман, Р. Розумне телебачення / Р. Ширман. — К.: Телерадіокур'єр, 2010. — 300 с.

REFERENCES

1. Vertov D. Articles, diaries, ideas. / ed. S. Drobashenko. - M.: Mystetstvo, 1966. - 320 p.
2. Eisenstein S. Collection of works. in 6 volumes / S. Eisenstein - M.: Mystetstvo, 1964. Vol. 3. - 672 p.
3. Potebnya O. Aesthetics and poetics. - K., 1976. - 612 p.
4. Romm M. Conversations about cinema. - M., 1964. - 370 p.
5. Frank G. Map of Ptolemy. Notes of a documentary filmmaker. - M.: Art Lebedev Studio 2009. - 392 p.
6. Shirman, R. Smart TV / R. Shirman. - K.: Teleradiocourier, 2010.-- 300 p.

Sound-visual formula of the screen image in a documentary film on the example of modern Ukrainian documentarians works I. Kalinina

Abstract. The article is devoted to the analysis of the essence of the artistic image in the documentary films, to the study of the dialectical interaction of the elements of traditional figurativeness and the journalistic principles of argumentation and proof of evidence based on the examples of modern Ukrainian documentary film makers. The author comes to the conclusion that the best films of Ukrainian film journalists have always been saturated with artistic images. The films of Ukrainian documentaries were a vivid example of the use of the full potential of documentary film making such as implications that go further than just facts and thoughts, and such as producing a strong emotional impact on the viewer with the help of artistic images.

Keywords: documentary film, artistic image, screen imaging tools, editing, Vertov, Bukovsky, Shklayarevsky.

ECONOMICS

State management of construction financial system in Ukraine

V. V. Karpenko, O. S. Petrykiva

Kharkiv National University budivnitstva ta architecture, Ukraine
Corresponding author. E-mail: karpenko.vlada1978@gmail.com, gnhoc1902@gmail.com

Paper received 26.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-07>

Abstract. Legislative regulation of public finance construction processes and transparency of monetary policy are the basis of the country's stability. The article considers the areas of improving the legal levers of the organization of activities of business entities and financial control by all services to ensure the legal regulation of the economy. It is proved that the legalization of the economy, the stability and efficiency of the country's banking system and the establishment of processes for the provision of state institutions to society public economic information on the formation and distribution of finance are the main criteria for national economic development in the global world structure. The strategy of creation of financial opportunities of infrastructure development, formation of the convenient environment for business activity of national commodity producers, considerable increase in cost of gross domestic product in Ukraine is defined.

Keywords: national financial system, state economy, legalization of the economy, budget revenues, enterprises of various forms of ownership, banking, income from taxes and fees, accumulation of capital, interprofessional coefficients, balance of entrepreneurship.

Introduction. State finances are the basis of any country's existence. Improving legislation to increase budget revenues is a priority for public authorities at all levels. It is necessary to emphasize the importance of studying, analyzing and controlling the processes of formation of economic information by society, the scientific community, specialists of industrial enterprises. The development of proposals for improving the formation of the country's finances and the distribution of monetary resources should be determined by all segments of the population for the formation of an efficient state economy. It is worth emphasizing that the main function of the state is national security and creating conditions for the development of all spheres of society.

Related Publications. The formation of the national financial system takes place in unstable globalization and domestic conditions. In the 1990s and 2000s, basic market institutions (open market economy, free prices, competition in markets, private property, contractual obligations) were formed in Ukraine, which replaced socialist institutions (state property, centralized directive planning, administrative pricing, foreign trade monopolies). But at the same time distorted norms of economic behavior were developed, which, in turn, encouraged corruption, shadowing, economic crime, legal nihilism, consumer fraud, quality manipulation, financial transactions, etc. [1, p.15]. Trends in financialization in the world are recognized as affecting the level of national security and stability of state economic systems. The regulation of the economy by the NBU led to the curtailment of budget financing of the national economy. Governments have mainly implemented measures aimed at stabilizing the development of the social sphere, and the opportunities for active use of effective fiscal instruments for the development of the real sector of the economy and the maintenance of economic growth have been significantly reduced. It is necessary to continue programs to limit the illegal economy, ensuring the transparency of operations with public financial assets [2, p.31]. In Ukraine the improvement of the current state of the consolidated budget (reducing its deficit and leading to a surplus) in 2015-2018 was ensured by increasing the tax burden on the economy and optimizing expenditures in health, educa-

tion, basic and applied research, and also the reduction of expenditures on economic activity, which have the greatest impact on the development of the national economy and the formation of human capital [3, p.104]. In this regard, there is a need to improve the legislation on tax policy of the state, management of financial resources and informing the public about the movement of budget revenues and expenditures. Issues of making changes to the institutional structure of public finance management and deepening the transparency of budget operations were raised. In recent years, a number of conceptual government documents on public administration reform and public finances, local self-government, as well as long-term development strategies have set tasks to ensure transparency of the budget process at the state and local levels [4, p.85]. Prerequisites for the introduction of an effective system of fiscal rules in Ukraine are: the presence of harmonized with international standards of statistical reporting of public finances, developed audit system, control of macrostabilization parameters of public finances in line with international standards of fiscal sustainability, which will bring public finance management tools closer to the best examples of world practice [5, p.53].

Results and its discussion. Today in the Ukrainian society the mechanisms of state finance management need legislative improvement and strengthening of control in budgetary policy. Improving state regulation of the economy is necessary in the areas of budget revenues - development of tax policy, creation of an effective banking system of the country, development of legal levers of formation of processes of functioning of personnel at the enterprises. The distribution of financial resources is coordinated on the minimum budget payments and the social sphere. Public economic information of state institutions limits the perception of factual data on the state economy by economic entities, communities, and citizens.

It is expedient to regulate the country's tax policy in the direction of legalizing the economy. Reforming the economic system has led to the creation of a significant number of enterprises of various forms of ownership - public and private, their organizational and legal forms. The result

- there are trends of reduction of national production, expanding employment in the informal sector, there is a low level of wages, there are changes in the structure of employment by type of activity in the direction of reducing employment in manufacturing. Entrepreneurs hide real income. Ways to do this are different - the installation of unregistered registrars of settlement transactions (cash registers), overstatement of production costs in different ways. It is difficult to calculate even approximately how much money the state has lost on payments from income tax, value added tax, excise tax due to the concealment of real profits of enterprises. Here are the actual data on trends in economic activity of enterprises of different types. In 2018 there were almost 2 million enterprises in Ukraine. In this number: enterprises - legal entities – 19,4%, individuals - entrepreneurs – 80,6%. At the same time, 70,1% of people are employed at enterprises and 29,9% at sole proprietorships. At the same time, 84,5% of employees at enterprises and 15,5% of natural persons-entrepreneurs. The volume of produced and sold products (goods, works, services) for legal entities – 92,4%, for private individuals – 7,6% [6]. With the reform of the economy the organizational and legal form of management was introduced - individuals - entrepreneurs. Private individuals apply a simplified system of taxation, accounting and reporting, which provides for the payment of a single tax instead of a list of tax payments paid by enterprises in the general system of taxation. Most often individual entrepreneurs declare an amount of income that will be, in their opinion, optimal, which is only part of real income. At the same time legislators loyally regulate the activities of these businesses, arguing for the support of small businesses. Thus, this category of taxpayers hides their real revenues in huge amounts, which leads to very significant amounts of arrears to the budget of the single tax. Labor relations at enterprises in the general system of taxation are made out according to the legislation, at physical persons - businessmen insignificant number of workers can testify to large scales of unregistered work. We do not have the opportunity to even roughly analyze how many people actually work in a private individual. At the same time both in enterprises in the general taxation system, and in individual entrepreneurs part of the salary is paid informally. As a result - shadow wages and underpayment of payroll taxes to the budget. In state-owned enterprises and joint-stock companies the level of wages is higher than the national average, and in private enterprises - 70% of the average. These trends confirm the application of inter-qualification ratios in wages in state-owned enterprises and companies, and these entities have the greatest control over compliance with the law by state bodies, supervisory boards and trade union committees. Enterprises-legal entities and natural persons-entrepreneurs often set wages at the level of the minimum amount established by law, or set insignificant inter-qualification coefficients for employees of different professions, without adhering to the differentiation of wages. But by law, the minimum wage is charged to a worker who performs simple work. The lack of legal levers to regulate wage differentiation in the private sector leads to the establishment of inter-professional relations by entrepreneurs, but insufficient (7), which does not reveal differences between the qualifications of workers of different professions, reflected in low official wages and further social security of employees,

promotes shadow economic activity. The use of ratios to calculate the size of salaries at the legislative level in Ukraine is regulated only for state-owned enterprises. In addition, inter-job (inter-qualification) coefficients are determined based on the tariff rate of the employee of the 1st category, which is equal to the subsistence level for able-bodied persons [8]. At the same time, the subsistence level is 2,2 times less than the statutory minimum wage. We consider reasonable the calculation of inter-qualification ratios in wages, based on the minimum wage. Thanks to such innovations, higher wages will be set and several times higher revenues to the country's budget will be achieved. Legislators are trying in various ways to encourage employers to set high official pay levels for employees. Thus, from January 1, 2016, the SSC rate was reduced from 36,76 – 49,7% to 22%. As a result, entrepreneurs have taken some of the shadow wages out of the shadows. But at the same time, at the legislative level the minimum wage was increased, so the total amount of taxes paid by enterprises on wages has not changed. Thus, the scale of tax evasion, especially in sole proprietorships, remains large. The basis of state regulation of the process of de-shadowing of the national economy and violations of financial discipline should be determined by economic levers. As you know, the state budget is 80-90% formed by tax revenues, respectively, due to improved legislation to bring the economy out of the shadows, especially the activities of individual entrepreneurs, organization of inspections of enterprises, legalization of their income and ensuring payment of a significant amount of tax payments states would be much larger.

State institutions provide public economic information of poor quality - either in a veiled form or not in full. Financial indicators for the formation of budgets of all levels, payments for foreign economic activity are provided on the official website of the State Fiscal Service of Ukraine. The SFSU reports "as of" the first day of each month, without specifying the period for which the data are provided. At the same time, information on accrual is provided only for the State budget and for some taxes, and data on the actual receipt of funds are given for the Consolidated Budget in terms of all tax payments to the budgets of all levels and customs duties. Information on revenues by regions and types of economic activity is provided only on the formation of the State Budget, while the information is indicated by the total amount of actual receipts of taxes and fees without detailing them [9]. Information on accruals of local and customs payments is not provided at all. Reasons for poor data provision: instability of the political and economic situation; changes in legislation; market conditions; low level of trust in the population; instability of social conditions; level of organizational and technical activities. But the SFSU has all the data on the accrual of all taxes and fees received from tax returns received through electronic offices of enterprises, individuals - entrepreneurs and from the data on the accrual of taxes and fees directly by the tax administration to the population. In the regional departments of the state fiscal service of the country indicators from electronic tax returns of enterprises and information on tax assessments of individuals are grouped in detail by groups of taxpayers and types of tax payments. Data of state financial control should be provided in detail according to all criteria and systematized. The Statistical Civil

Service of Ukraine provides public information in the form of the formation of statistical yearbooks in the country as a whole. Yearbooks, in which the information is provided in an expanded form - 500-600 pages - are formed unsystematically, selectively, over some years. Basically, statistical indicators are published in the form of collections, which consist of 30 pages of general data. The Statutory Office also sometimes creates and makes thematic yearbooks publicly available. Detailed information on the activities of the country and enterprises in the statistics service can be obtained only selectively and at the expense of. In this case, statistics are the main source of information in any activity for analysis and further development. Financial statements are provided by enterprises, institutions and organizations to higher branch management bodies, which carry out processing, research, make decisions based on it, all these forms of reporting are provided to the State Statistics Committee. Thus, there is a possibility of much wider disclosure of information in statistical sources. After all the purpose of the statistics department is to collect, generalize and provide information to government agencies and the population on all aspects of society.

According to the law, banking organizations publish financial statements. In this case, the report provides a large amount of information [10]. At the same time, this information extensively reveals the methodology of the organization of banking activities, but these data are needed in the internal work of the bank, in the process of management and organization. To use society in general, you need information on the types of banking products, rates, conditions of provision and service, the dynamics of banking performance, comparative characteristics with other banking institutions. This information is needed by legal entities and individuals to select the banking institutions in which they will be served, the types of banking products, the formation of views, beliefs, worldview. The creation of an effective banking system of the state depends on the conditions of its functioning. 70-75% of assets of banking institutions are formed at the expense of attracted funds of clients - current accounts and time deposits. These funds are used to provide loans to legal entities and individuals. The amount of attracted deposits and loans in the structure of assets and liabilities of banks varies depending on the position of the banking institution in the banking market. In our opinion and according to the research of many scientists, interest rates on loans can be 1,5 times higher than interest rates on deposits, which will ensure a significant return on business, but in our country they are 2-3 times higher. The average interest rate on deposits in Ukrainian banks is 17-30%. At the same time, interest rates on deposits in the world are: USA, Canada - 1%, Great Britain - 3,45%, Australia - 6,3%, Iran - 18%, Belarus - 30%. The average interest rate on loans in domestic banking institutions is 30-65%. Loan rates in the world: USA - 2-20%, Switzerland - 3,5%, France - 4,75%, Japan - 10%, Germany - 11%, Czech Republic - 22%. The processes of attracting deposits and lending to legal entities and individuals are influenced by the following factors: instability of the political and economic situation; changes in legislation; market conditions for the provision of banking services; low inter-

est rates on deposits and high lending rates; inefficiency of the deposit guarantee system; instability of social conditions; low level of trust in banks. Deposit rates should be maximum, which will attract significant amounts of funds to banking institutions. Attracting significant amounts of deposits will lead to higher working capital of banks and the establishment of much lower lending rates and increase its volume. Significant amounts of working capital of banks will ensure the development of the national banking system.

Legalization of the economy, stabilization of the country's banking system and the establishment of processes of providing economic information to society on the formation and distribution of public finances are seen as one of the main criteria for the development of the domestic economy in the global world structure.

Conclusions. The introduction in the current legislation of mechanisms of state regulation of economic activity of entrepreneurs is the main lever to bring the Ukrainian economy out of the shadows and increase gross domestic product. State control by all services to ensure the legal regulation of the economy must be carried out effectively and systematically. At the same time, it is necessary to ensure the quality of coordination of fiscal policy and balance of entrepreneurs' activities. The principle of publicity in the construction of the budget system determines the legal quality standards of public financial policy. In order to ensure transparency of budget operations, control of information and financial flows by the public, stabilization of state finances and development of the national economy, ministries and agencies must ensure quality public information, in particular the Ministry of Finance, which is responsible for the fiscal service, in general, the Cabinet of Ministers, coordinated by the Main Department of Statistics, and the National Bank of Ukraine. A much broader analysis of revenues to the Consolidated Budget should provide information in terms of all revenues by type, with information to be presented by regions of Ukraine, sectors of the economy, types of economic activity, group data by ownership, categories of payers, types of products, property, locality, groups of payers and other criteria, to the maximum extent possible, with detailed explanations. Having an efficient financial market will create conditions for the process of capital accumulation in Ukraine. The stability of the banking system is characterized by the level of working capital, the amount of which will depend on the legal protection of national financial activities. As a result of de-shadowing of the economy, transparency of budget formation and distribution of public funds, stability and efficiency of the banking sector, equilibrium will be established in the country's financial system. This will provide an opportunity to organize measures for infrastructure development and contribute to the creation of a favorable environment for business activities of national producers. We emphasize that the administrative and legal levers of regulation of state revenues and expenditures are a prerequisite for national security. Improving the legislation on the organization of economic entities and state financial control in all areas will create a reliable integrated financial system of Ukraine.

LITERATURE

1. Лагутін. В.Д. Інститути і економічні механізми стабільності та розвитку суспільства. *Економіка України*. 2018. № 9. С.13-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_3
2. Єфименко Т.І. Система управління державними фінансами України: проблеми економічної безпеки. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 28-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_11-12_4
3. Луніна І.О. Концептуальні засади стійкості державних фінансів. *Фінанси України*. 2019. № 11. С. 97-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2019_11_9
4. Кириленко О.П. Формування інституційного забезпечення прозорості бюджетного процесу в Україні. *Фінанси України*. 2017. № 8. С. 80-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_8_6
5. Богдан І.В. Фіскальні правила: проблеми імплементації в національну практику. *Фінанси України*. 2019. № 10. С. 38-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2019_10_5
6. Статистичний щорічник у 2018 році: *статистичний збірник*. Київ: ТОВ “Бук-Друк”, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf
7. Праця України у 2018 році: *статистичний збірник*. Київ: ТОВ “Бук-Друк”, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf
8. Закон України «Про оплату праці»: *постанова ВР України* № 108/95-ВР від 24 березня 1995р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
9. Офіційний сайт *Державної фіскальної служби України*: URL: <http://sfs.gov.ua/>
10. Офіційний сайт *ПАТ «Приватбанк»*: URL: <https://minfin.com.ua/company/privatbank/>

REFERENCES

1. Lagutin V.D. Institutions and economic mechanisms of stability and development of society. *Economy of Ukraine*. 2018. № 9. Pp.13-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_9_3
2. Yefimenko T.I. System of public finance management in Ukraine: problems of economic security. *Economy of Ukraine*. 2018. № 11-12. Pp. 28-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_11-12_4
3. Lunina I.O. Conceptual basics of public finance sustainability. *Finance of Ukraine*. 2019. № 11. Pp. 97-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2019_11_9
4. Kyrylenko O.P. Formation of institutional support for transparency of the budget process in Ukraine. *Finance of Ukraine*. 2017. № 8. Pp. 80-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_8_6
5. Bohdan I.V. Fiscal rules: problems of implementation in national practice. *Finance of Ukraine*. 2019. № 10. Pp. 38-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2019_10_5
6. Statistical yearbook in 2018: *zbirnyk Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy*. Kyiv: Buk-Druk LLC, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf
7. Labor of Ukraine in 2018: *zbirnyk Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy*. Kyiv: Buk-Druk LLC, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf
8. Law of Ukraine "On Remuneration of Labor": *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine* № 108/95-VR of March 24, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>
9. Official site of the *State Fiscal Service of Ukraine*: URL: <http://sfs.gov.ua/>
10. Official site of *PJSC "Privatbank"*. URL: <https://minfin.com.ua/company/privatbank/>

Risk management method for construction projects using a value-based approach

Seek Ali Mohamed Abdulsalam

University "KROK", Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: dimi7928@gmail.com

Paper received 22.05.20; Accepted for publication 15.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-08>

Abstract. The article presents a risk management method for construction projects that are implemented using a value-based approach. Existing risk management tools are considered and analyzed. The necessity of taking into account the risks brought to the project by its stakeholders in the paradigm of value-oriented management is shown. The structure of the method and the sequence of steps for assessing and working with the risks of construction projects with value-oriented management are presented.

Keywords: risk management method, value-oriented approach, stakeholder management, risks of construction projects.

Introduction. The development of risk management tools in the construction project management industry requires the isolation, limitation and concretization of basic terminology, as well as methods and tools, from the overall risk management regulation.

Review of publications on the topic. Among the significant variety of standards and methods for risk management [1 - 7] note the following:

- standard of the Federation of European Risk Management Associations "FERMA" [1, 2];
- standard "COCO II" [1, 2];
- South African standard "KING II" [1, 2].
- standard ISO 31000:2009 "Risk Management - Principles and Guidelines" [3];
- standard IEC/FDIS 31010:2009 "Risk Management - Risk Assessment Techniques" [4];
- standard ISO 73: 2009 "Risk management. Terms and definitions" [5].

The general PMBOK standard of the 6th edition [8] presents an extended concept of risk management in the project, and provides the following basic definitions.

Thus [8, p. 397] introduces the concepts of individual and aggregate project risk. In the first case, "... it is an uncertain event or condition, the occurrence of which has a positive or negative effect on one or more project objectives". The aggregate risk is positioned as the impact of uncertainty on the project as a whole, "... as a consequence of variations in project results, both positive and negative, on stakeholders".

In addition, the concept of "non-event risk" of two types is introduced [8, p. 398]:

- the risk of variability when there is uncertainty regarding certain key characteristics of an event, operation or decision foreseen by the plan;
- the risk of ambiguity when there is uncertainty about what may happen in the future. The areas of the project in which incomplete knowledge may affect the ability to achieve the objectives of the project include: elements of requirements or technical solutions; future regulatory development; system complexity inherent in the project.

The author [9] notes that "... the terms "uncertainty", "decision-making", "risk" and "danger" should constitute an integral terminological system".

In article [9], the author gives the following definitions to the indicated terms: "Uncertainty is a state of a person, determined by his system of knowledge in a specific situation of an objectively uncertain environment regarding

the impossibility / possibility of deciding on further activities in case of incomplete and unclear perception of the situation, his insufficient awareness and uncertainty in necessary actions associated with future events, their impact on activities and implications for expected values (planned result)".

"Risk is a state of activity of the management object, which is realized in the conditions of uncertainty when manifestation of events (quantitatively taken into account and not taken into account at decision-making about activity) which can lead primarily to negative deviations from achievement of expected value (planned result) is possible".

The authors [10, p. 137-138] determine the uncertainty in the construction project and its risks, as follows. Uncertainty is "... incompleteness or incorrectness of information about the conditions of the project, including information about possible costs and the corresponding results of the actual implementation of the project".

The authors associate uncertainty with the external environment (economic, political, social, etc.) and the set of variables that must be taken into account in the process of project development.

The reasons for uncertainty in construction projects are indicated [10]:

- spontaneity of natural processes and phenomena, natural disasters;
- coincidence, when under similar conditions, the same event occurs differently as a result of many socio-economic and technological processes;
- presence of conflicting tendencies and interests;
- incompleteness, lack of information about the object, process, phenomenon;
- limited information on the rhythm of providing material, financial, labor and other resources in the process of project implementation.

Project risks are comprehended [10] as an action in the decision-making process on the feasibility of development and implementation of the project to achieve the aim, taking into account possible changes in the conditions of its implementation, the occurrence of adverse circumstances and related consequences of losses, damages.

The authors of [10] measure the magnitude of the risks "... by the probability of the occurrence of a particular event, which can lead to losses in the process of project implementation. Probability is determined by statistical or subjective methods. According to the sources of occur-

rence, the risks are classified as political, internal and force majeure”.

For construction projects, the authors of [10] additionally identify the risks associated with: mistakes in the design and estimate documentation; insufficient qualification of specialists; delivery delays; low quality of component materials, structures and products; breaks in contracts, etc.

Professor Bilokin A.I. in [11] identifies the following risks of construction / development projects:

- long stage of approval of project documentation;
- making changes to the design assignment by the customer;
- making changes to design decisions by the customer;
- lack of design options by designers;
- lack of designers' certain experience in designing modern multifunctional complexes, taking into account modern energy-saving technologies in the operation of a real property;
- lack of qualified designers for individual engineering sections of the project;
- coordination and interaction between the customer, management company, designers, marketers, consultants, technologists and other project participants;
- cost-effectiveness of design decisions;
- quality of project documentation;
- the issue of connecting the property to utilities;
- lack of experience in professional liability insurance for architects and designers;
- the difficulty of communicating with foreign designers if they are in the project.

Evidently, the list contains risks associated with the influence of customers, but they are not deciphered, presented by one category - “customer”, and generally there are no risks in terms of satisfaction of individual customers and contradictions between them.

The objectives of project risk management are [8, p. 395] to increase the probability of occurrence and / or impact of positive risks and reduce the probability of occurrence and / or impact of negative risks in order to maximize the probability of successful project completion. Project risk management according to the 6th version of the PMBOK standard [8, p. 395] includes the processes of: risk management planning, identification, analysis, response planning, response implementation, risk monitoring in the project.

The PMBOK standard in construction [12, p. 23] defines risk as the possibility / probability of positive and negative events that occur in the design and construction process, between the interests of various project stakeholders and the project context. This applies to stakeholders, international law or international financial institutions (for example, projects developed as part of joint construction projects, public-private partnerships or international construction projects).

Risk response planning in construction projects is a more complex process due to the involvement of subcontractors.

Monitoring and control of risks within a group of monitoring and control processes should be developed proactively and continuously throughout the project life cycle, especially for large construction projects or projects in a dynamic environment.

Project risk management includes processes for risk management planning, identification, analysis, response planning and project control. Project risk management is essential for successful project management and should be applied throughout the project life cycle. The main objectives of project risk management are to increase the probability and impact of positive events or opportunities while reducing the probability and impact of negative events or threats to the project [12, p. 99]. Project risk management helps stakeholders by providing greater confidence in project results, reducing risk exposure, defining project strategies for bidding and negotiating contracts, and estimating the cost and schedule of contingency reserves.

Common factors for the construction industry, which constantly give rise to various uncertain situations in construction projects, are presented in [12, p. 99]: long duration and aggressive schedules; environmental change and the dynamic nature of the workplace; complex technical processes; open places that are highly exposed to the environment; unskilled labor; shortage of materials; various organizations actively involved in the construction project with different goals, interests and expectations; various works of public interest; change in prices for materials; regulatory requirements.

Appendix X3 [12, p. 189] describes the most common causes of risks in construction projects.

Risk management is a critical component of construction project management, especially in a turbulent design environment. In particular, in Ukraine, symptoms of low controllability of construction projects are often observed: a significant number of objects are put into operation in excess of the planned period, budget etc. In addition, there are risks associated with improving the project management system itself [13].

The analysis of the subject area and literary sources showed that there are contradictions in project management in construction projects that are managed using a value-oriented approach. This contradiction lies in the plane of risk management [14]. Based on the contradiction, a problem was formulated, for the solution of which a conceptual risk management model [15] and a mathematical model [16] were proposed and developed.

The aim of this study is to develop an action algorithm for project managers and members of risk management teams of construction projects based on a value-oriented approach.

Materials and methods. This algorithm was formed, generalized and tested by the author, as a result of which a method of risk management in construction projects (CP) based on a value-oriented approach (VOA) was proposed.

The method was developed taking into account the proposed conceptual [15] and mathematical model [16], as well as on the basis of the information model PMBOK Construction [12] “Risk Management Planning”. It contains “Inputs”, “Tools and Methods” and “Outputs”. In order to use this model for risk management of the CPVOA, the “input data” decomposition was performed [17]:

- Project charter. The level of safety and reliability of the building (class of responsibility) is determined by the ratio with the number of people at the facility [18];
- Policy. The risk management policy of a construction

company should be based on compliance with the requirements of construction norms and rules;

– Certain roles and responsibilities / Responsibility of stakeholders. In particular, the project manager, production and technical manager, project and technical manager, risk manager, special project group of the VOA ensure the safety and reliability of the construction project, work with stakeholders, identify their expectations and values [17];

– Profile. The social profile of stakeholders of the construction project and determination of their mobility. For example, the social categories of apartment building users are children, youth, adults, the disabled, etc. [15];

– archived risk management plan for CPVOA implemented construction projects;

– The breakdown structure including “Lighting, video surveillance of the territory”, “fire safety”, “alarm / call buttons”, “visible and clear signs / indicators”, “barrier-free escape routes”, “ramps for the disabled and wheel-chairs”, etc..should be consistent with the expectations of the main stakeholders of the project;

– The terms of the contract must include a guarantee and, if possible, an agreed consolidated opinion of stakeholders.

It is proposed to supplement the Planning Meetings (“Tools and Methods” module) with the following components: audit of stakeholder needs regarding the safety and ease of operation of the constructed building; expert assessment of the reliability of project decisions, fire safety, universal design of the building and the surrounding area [17].

The structure of the risk management method of CPVOA is shown in Fig. 1.

The business process “Risk management of a construction project based on a value-oriented approach” begins with how the vision of the project product will be formed by the customer (block 1, further B1). It is assumed that the project team has already been formed by this time and the development of project documentation begins according to the PMBOK (B2) methodology, or another corporate project management methodology, which is adopted by the project-oriented construction company POSK. The author recommends to create a special project team for the VOA, which will carry out all the tasks and processes identified in this method.

Results and discussion. Next, we present the sequence of actions in the form of steps.

Step 1 consists of two parallel processes that require various resources. Note that the parallel execution of processes in this method, assumes the availability of various resources for their implementation.

The first one is B 3.1, which the technology of construction works is being developed in.

The second process by which the special group of VOA (note that depending on the scale of the project it can be one person or a group) identifies project stakeholders (B 3.2), compiles their ranked list, communicates with them by available means based on the improved information model PMBOK Construction “Risk Management Planning” [17], described above.

Step 2 formalizes the values for each stakeholder or group of stakeholders (B 4.2) and in parallel forms the technological model of the project (B 4.1). Note that over

time, these processes can have various durations and are not expected to end synchronously.

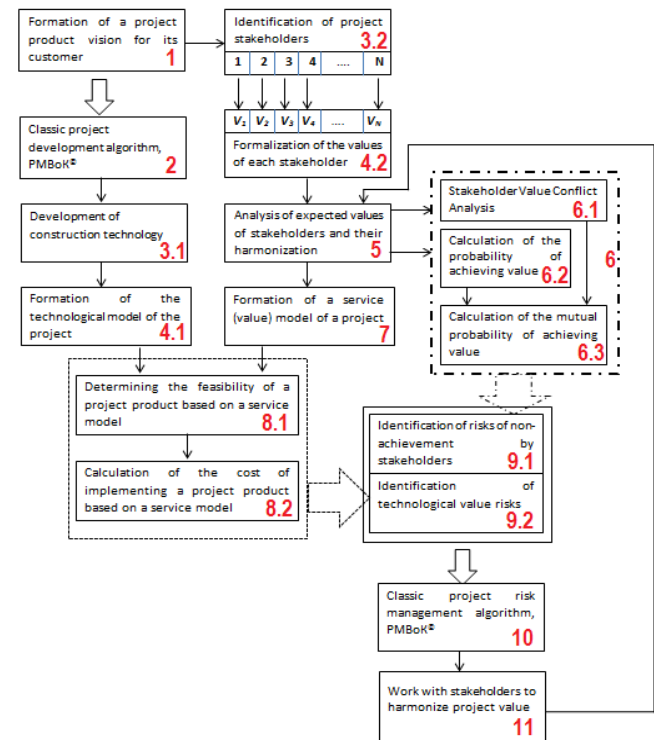

Fig.1. Structure of the risk management method for CPVOA

Step 3. After formalizing the expected values of all stakeholders, their analysis is carried out in order to harmonize the project as a whole [19] and values, in particular, the formation of a single vector that will not destroy the project, but will add a new additional value component. The results of the analysis from block 5, serve as input processes for the following two processes: analysis of the conflict of values among the project stakeholders (Block 6) and formation of the service model of the project (Block 7).

Step 4. Formally, the analysis of the conflict of values of the project stakeholders can be carried out on the basis of the method of pairwise comparisons, or by the expert method (B 6.1).

Stakeholders’ expectations are identified that are antagonistic to each other. An accessibility analysis of value for each stakeholder is carried out, i.e., the probability is determined whether or not the stakeholder gains the expected value. The reasons for “non-achievement” can be very different, only the outcome is analyzed - whether or not the stakeholder will receive value and be satisfied with it (B 6.2).

The next block (B 6.3) examines the mutual influence of stakeholders on each other, the active influence of one stakeholder on the process of achieving value by another stakeholder. That is, the point is that the so-called mutual probability of reaching the i-th stakeholder of its value, depending on the impact on it i + 1st stakeholder.

Step 5. In parallel with B6, B7 is executed - a service model of the project is being formed.

Note that at this interval stage, three parallel processes were completed, as a result of which the following was formed:

- technological model of the project (B 4.1) (this model

meets the expectations of the customer / investor, taking into account the technological features of construction). This model is based on the recommendations of the PMBOK [8], or any other project management methodology adopted by the CC;

- project service model (B 7) (this model meets the expectations of stakeholders, all or “selected” with no regard to the technological features of construction). This model is based on the recommendations developed by the authors of the model and presented in [20, 21];

- analysis of the value conflict of stakeholders, i.e. the “anti-project” model has been formed, which is unattainable (B 6). The analysis is based on the author’s developments presented in [15, 16].

Step 6. Further, it is necessary to compare the results obtained with each other, make a decision and choose a development path [22]. As it is a question of use of VOA, the accepted decision should be aimed at developing such a project model that will satisfy as much as possible: the customer / investor and significant stakeholders, taking into account the strategic development goals of POSC in the conditions of the risks of the “anti-project”.

Block 8 (B8) analyzes the feasibility of the service model of the project (B 8.1) by comparing the technological and service model of the project, and also calculates the cost of these changes in monetary, technological, resource and image senses. The final (one of the alternative) version of the project is specified and approved by the customer / investor, taking into account the risks of the VOA, which is developed in block B9. Note that this final version of the project is subject to implementation (execution).

Step 7. The processes of block 9 (B9) are conditionally divided into identifying risks that significant project

stakeholders will receive or generate (B 9.1) and identifying risks that POSK will receive (customer / investor / project product manager) (B 9.2). Note that in both cases, the risks entail both material (financial) consequences / losses, and image ones. It is known that last ones can also be recalculated into financial losses, however, in this work, we intentionally separate them into a separate group.

Step 8. Upon completion of the processes of block 9, i.e. the risks are identified by the CPVOA, then in B 10 the risk management procedure is initiated by PMBOK, or any other risk management methodology adopted in the POSK. The proposed difference from the standard procedure is the supplement of block 11 (B 11) to the processes presented in the PMBOK: “Risk Response Planning” and “Risk Response Implementation”. The supplement is related to the used VOA, namely, work with stakeholders to harmonize the project, which in turn will reduce the risks of structural imbalance and the consequences from them.

Therefore, the output B11 is directed to the input B5, where the expected values are analyzed and their primary harmonization took place.

At this point, the presented risk management method for construction projects using VOA is completed. Risks are identified, quantitatively and qualitatively analyzed, their influence on the project value is determined, measures to reduce risks are proposed through harmonization of the project values.

It should also be noted that the developed method should be used both at the planning stage of the project and at the stage of its implementation, in order to monitor previously identified risks and identify new ones.

REFERENCES

1. Kotlovskiy I. B., Shestakov D. A. *Razvitiye standartizatsii v oblasti riskami* [Development of standardization in the field of risk management]. Available at: <http://www.finanal.ru/007/razvitie-standartizatsii-v-oblasti-upravleniya-riskami>.
2. Donets O.M., Savelieva T. V., Uretska Yu. I. *Vukorystannia mizhnarodnykh standartiv v upravlinni ryzykamy* [Use of international standards in risk management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system* [Management of development of complex systems]. 2011, no. 6, pp. 36-42.
3. International standard Risk management – Principles and guidelines ISO 31000:2009(E). Switzerland, ISO copyright office, 2009. 36 p.
4. International standard Risk Management – Risk assessment techniques IEC/FDIS 31010:2009. International Electrotechnical Commission, 2009. 92 p.
5. ISO GUIDE 73:2009 (E/F). Risk management – Vocabulary. 1st ed. 15 p. Available at: dvbi.ru/risk_management/library/tabid...ISO...73-2009...
6. ISO/IEC 31010:2009. *Gosudarstvennyy standart respubliki Belarus* [State standard of the Republic of Belarus]. *Menedzhment riska. Metodiki otsenki riska* [Risk management. Risk assessment techniques]. 79 p. Available at: tpa.by/Проекты ТНПА..._ISO_IEC_31010_txt.pdf.
7. OKS 03.100.01. *Natsionalnyy standart RF. Menedzhment riska. Printsipy i rukovodstvo* [National standard of the Russian Federation. Risk management. Principles and Guidance]. Available at: <http://www.nado-v-sro.ru/important-laws/256/gost-r-iso-31000-2010/>.
8. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide). Six Edition. USA. PMI Publ., 2017. 574 p.
9. Rach D. V. *Upravlinnia nevyznachenistiu ta ryzykamy v proekti: terminolohichna osnova* [Uncertainty and risk management in the project: terminological basis]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project Management and Production Development]. 2013, no. 3(47), pp. 146-164. Available at: <http://www.pmdp.org.ua/>
10. Pshinko A. N., Radkevich A. V., Dadiverina L. N. *Upravlinniye stroitelnyimi proyektami: uchebnoye posobiye* [Construction project management: a textbook]. Dnepr, 2017. 205 p.
11. Bilokon A. I. *Orhanizatsiini aspekty pidhotovky proektiv developmentu* [Organizational aspects of the preparation and implementation of development projects]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project Management and Production Development]. 2008, no. 2(26), pp 50-56.
12. Construction extension to the PMBOK® Guide. Project Management Institute, 2016. 215 p.
13. Fesenko T. H., Mohamed Abdulsalam Seek Ali. *Ryzyk-menedzhment v konteksti modeli zrilosti upravlinnia budivelnyh proekramy* [Risk management in the context of the maturity model of construction project management]. *Upravlinnia proektamy u rozvytku suspilstva* [Project Management in Society Development]. Kyiv, KNUBA Publ., 2018, pp. 217-220.
14. Seek Ali Mohamed, Danchenko Olena. Analysis of sources of risk of construction projects in the plane of value-based management. Program, Portfolio Management. P3M-2019: The Proceedings of the International Research Conference. Book 2. Odesa, 2019, pp. 52-55.

15. Seek Ali Mohamed Abdulsalam. Conceptual model for risk management of construction projects based on value-based approach. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project Management and Production Development]. 2019, no. 3(71).
16. Seek Ali Mohamed Abdulsalam, Bielova Olena Ihorivna. Mathematical model of risk's evaluation in value-oriented approach for construction projects management. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project Management and Production Development]. 2019, no. 4(72).
17. DBN B 1.2-14:2018. *Derzhavni budivelni normy. Zahalni pryntsypy zabezpechnnia nadiinosti ta konstruktyvnoi bezpeky budivel i sporud* [State building codes. General principles for ensuring the reliability and structural safety of buildings and structures]. Kyiv, Minrehion Ukrainy Publ., 2018. 36 p.
18. Fesenko T., Mohamed Addulsalam Seek Ali "Safety" in the construction project as a process constant of risk management planning. *Tezy dopovidei XVI mizhnarodnoi konferentsii "Upravlinnia proektamy u rozvytku suspilstva"* [Proc. of the 15th Int. Conf, Project Management and Production Development]. Kyiv, 2019, pp. 22-23.
19. Teslenko P.A. Harmonious project management. Harmonious development of systems is the third way of mankind: A collective monograph based on the proceedings of the 1st International Congress, Odessa, October 8–10, 2011. Ed. E.M. Soroko, T.I. Egorova-Gudkova. Odessa: Institute of Creative Technologies, 2011, pp. 375 - 380.
20. Rach V. A., Mohammad Alatum. *Strukturizatsiya skhematicheskoy, sistemnoy i servisnoy modeley proyekta c pozitsiy bazovykh polozheniy triadnoy paradigmy upravleniya proektamy* [Structuring of schematic, system and service models of the project from the standpoint of the basic provisions of the triad project management paradigm] *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva* [Project Management and Production Development]. 2011, no. 3(39), pp. 136-145.
21. Medvedieva E. Value-oriented collaboration management in projects: methodological bases. Thesis on competition for scientific degree of a doctor of technical sciences. Project and program management. Kyiv national university of construction and architecture, 2013. 44 p.
22. Teslenko P. A., Gogunskiy V. D. *Trayektoriya razvitiya proyekta kak organizatsionno-tekhnicheskoy sistemy v mnogomernom prostranstve peremennykh* [The trajectory of project development as an organizational and technical system in the multidimensional space of variables]. *Tezy dopovidei VI mizhnarodnoi konferentsii "Upravlinnia proektamy u rozvytku suspilstva"* [Proc. of the 6th Int. Conf, Project Management and Production Development]. Kyiv, 2009, pp. 188-189.

LEGAL SCIENCES

The Amount of Non-Pecuniary Damage: Actual Problems of Determination (the European Court of Human Rights Practice)

V. Sherstiuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Mykolas Romeris University, Institute of Private Law, Vilnius, Lithuania
Corresponding author. E-mail: ledak@i.ua

Paper received 21.05.20; Accepted for publication 10.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-09>

Abstract. The research deals with key problems of awarding of non-pecuniary damages in the European Court of Human Rights practice. The article thoroughly examines ECHR cases and investigates whether courts have reasonably substantiated the precondition for a claim for compensation of non-pecuniary damage of a person. Big attention paid on the grounds and circumstances which influence the amount of non-pecuniary damages. Also the criteria which ECHR uses in assessment of non-pecuniary damages are disclosed.

Keywords: *Non-pecuniary damage, human rights, the amount of damage, compensation, the European Convention on Human Rights (ECTHR), The European Court of Human Rights (ECHR)*

Introduction. Human rights are the most important institution in any modern society which regulates the legal status of an individual and are commonly understood as fundamental and "inherent in all human beings" [1]. This institution determines the ways and measures of influence on the legal status of an individual, the limits of invasion into personal sphere and establishes legal and other guarantees of protection and realization of rights and freedoms. The relevance of this research is that in our modern world which is full of the widespread violation of human rights and freedoms, it is hardly possible to find more significant and at the same time complicated problem that human rights protection and fair compensation in case of their violation. That were the headline statements of the Human Dimension Implementation Meeting (HDIM) in Warsaw, Poland, in September 2019, leading European forum in the fields of human rights [2]. The key issues in this area are recognized legal guarantees and mechanisms for protecting an individual in case of unlawful and illegal actions in relation to him. Moreover, the most effective of legal guarantees is considered to be judicial protection. They are to review human dimension commitments and to foster their implementation.

Since 1959 the European Court of Human Rights (ECHR) is an international judicial body charged to hear applications stating the breach of human rights (civil and political) [3]. Its jurisdiction extends to all member states of the Council of Europe that have ratified the European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECTHR) [4], including all issues related to the interpretation and application of the convention, including interstate cases and individual complaints.

In each case of violation of the Human Rights which are fixed in the ECHR, there is a causation of damage to the individual. Non-pecuniary damage usually means the loss of non-pecuniary character as a result of moral or physical suffering or other negative phenomena caused to the person by the unlawful acts or omissions of others. Non-pecuniary damage can be determined as harm that, unlike pecuniary damage cannot be measured in money or assessed in economic categories [5, p. 113].

In spite of the active coverage of the ECHR's practice of awarding just satisfaction, there is still a lack of analytical research aimed at identifying the Court's systemic view of the proper structure and basic principles of the functioning of the non-pecuniary damage mechanism. These include assessing the legal nature of this civil liability measure, determining the subjective composition of persons authorized to use it, specific manifestations of probable non-pecuniary losses, establishing appropriate approaches to the exercise of evidence, ensuring legal certainty in matters of awarding appropriate compensation, and the like.

The question of specifying the terminological apparatus of the institute of compensation for moral harm is very important. Talking about the right to receive compensation for non-pecuniary damages there is an article 41 in ECHR called "just satisfaction". It means a monetary payment for the damage suffered by the victim of a human rights violation. This study uses "harm", "prejudice" or "grievance" as synonyms for "damage". The text of the Convention itself avoids the terms "damage" or "harm". It only mentions the state response required after the state has violated a human right (and potentially caused damage thereby). This response is called "satisfaction" in the Convention. Neither the Convention itself nor the Court's case-law defines "damage". The ECHR seems to use "damage" and "harm" interchangeably. For example, the Court's Practice Directions use "non-material harm, for example mental or physical suffering", as a synonym for "non-pecuniary damage". [6]. S.Altwicker-Hàmori considers it is therefore not necessary to distinguish "damage" from "harm" [7]. At the same time, the European Convention does not disclose the essence of the term "just satisfaction" used in it, which allows the ECHR to interpret this provision independently by virtue of the competence granted to it.

Being unlawful acts - offenses, all violations of subjective rights can be considered as a direct legal occasion (private legal and factual basis) for the imposition of appropriate means of compensation and property protection. However, in order for the assignment of such a prop-

erty burden on the obligated person to be not arbitrary, but really fair, proportional to the nature of the illegal act and its consequences, the application of civil liability measures (which include non-pecuniary damage) must be due to the presence of a number of conditions characterizing the objective and subjective sides of unlawful actions or inaction. Traditionally, under these conditions they mean directly caused property or non-property damage, the actions taken by the violator of another subjective right, the presence of a causal relationship between his behavior (or the committed offense) and the negative consequences for the victim, as well as the guilt of the offender.

The common practice of the ECHR regarding issues of compensation and the amount of non-pecuniary damage has not yet been developed. Depending on the circumstances of the case, the validity of the facts of moral suffering, and on the decisions made earlier by the courts of the respective state, the ECHR may decide to indemnify the moral damage in whole or in part or that the very recognition of a violation is an appropriate satisfaction. In addition, in a number of cases, the ECHR may itself decide on the amount of compensation for non-pecuniary damage, if the claim does not specify a specific amount, or the applicant leaves this issue to the court. Fair compensation may be awarded in respect of: 1/ pecuniary damage; 2/ non-pecuniary damage; 3/ legal costs and expenses.

The court clearly distinguishes between the concepts of material and moral harm, meaning the first *damnum emergens*, i.e. damage actually caused, and *lucrum cessans*, i.e. loss or loss of profit expected in the future. At the same time, non-pecuniary damage is practically identified by the Court with such a broad concept as non-material harm. So, according to the Rules, non-pecuniary damage is harm that cannot be assessed, it can be expressed in the mental or physical suffering of the applicant. However, such a determination is by no means restrictive, allowing the Court to take a different approach to the determination whether the applicant suffered non-pecuniary damage, depending on the circumstances and characteristics of each case under consideration [8].

The aim of the article is 1/ to analyze how this right is protected nowadays in the ECHR practice according the assessment of non-pecuniary damages; 2/to clarify under which circumstances this right can appear and the damages are used to be compensated.

Methodology and research material. The methods which were used are: 1/system analysis for reviewing and studying the ECHR practice related to the awarding of non-pecuniary damages in different cases; 2/ comparison method for analyzing criteria which ECHR uses for calculating the amount and awarding of non-pecuniary damages, 3/ legal forecasting method for analyzing how alternative mechanisms of calculating of non-pecuniary damages will influence the theory and the practice of ECHR.

Discussion. Non-pecuniary damages, by its very nature, do not lend itself to exact mathematical calculation; therefore, the ECHR is guided by justice in determining its size. The amount and grounds for payment of this type of compensation in each particular case depend on the circumstances of the case and the case-law of the Court in cases brought against the respective respondent State.

According to the Court's case-law, non-material harm includes: physical pain and suffering; damage to health; psychological harm; emotional stress; frustration and humiliation; feelings of anxiety (injustice); feelings of uncertainty, as well as emotional experiences (distress); anxiety (inconvenience). Pain and suffering is defined as the physical and mental distress suffered after an injury. This can include broken bones and internal damage, but also any pain, aches, permanent or temporary limitations on a person's activity, shortening of life, depression, embarrassment, and other types of pain and suffering. The amount for damages is highly subjective, however, and takes experts to calculate. It is important to emphasize that pain and suffering can include physical pain and mental suffering [9].

Suffering is a person's feelings, emotions in the form of negative experiences arising under the influence of events that traumatize his psyche, deeply affecting his personality structures, mood, well-being and health. Under the moral suffering and feelings of a person should understand the feelings of humiliation, irritation, depression, shame, anger, inferiority, despair, and many others. Anxiety, anxiety state - an unpleasant, negative, difficultly experienced emotion, the components of which are feelings of tension, fear, anxiety. Anxiety arises in connection with situations that potentially carry a danger, a threat, a negative prospective for a person in the future.

However, these are not identical categories. Experience is "suffering is only negative." It can be concluded that this can be reflected in the form of experience (moral suffering) or negative feelings (bodily suffering). In addition, the ECHR classifies damage of reputation (loss of reputation) as well as harm to a good name, harm caused to relationships (loss of relationship), as well as disruption to the normal course of private life (disruption to lives)[10]. In particular, in the case of *Poznakhirina v. Russia* [11], the Court notes that since the applicant in the case had a well-paid job. On this basis, the Court decided that the non-payment to the applicant of the money awarded by a judicial decision did not affect her income and that it would be sufficient to justify the finding of a violation to compensate.

In determining the amount of compensation for non-pecuniary damage to individuals, generally the Court takes into account the following factors: the severity and seriousness of the violation found; the duration of the violation; the presence of serious or irreversible consequences for the applicant's health; the duration and extent of the moral and physical suffering; individual characteristics of the applicant (for example, his age and state of health), as well as the requirements of justice.

There is reason to believe that from the point of view of the ECHR of Human Rights, the prerequisite for compensating the applicant for non-pecuniary damage is not the latter as such, but rather the infliction of substantial harm to the victim, which, due to its weight or originality, requires special satisfaction for the victim account of the respondent State. We find obvious evidence of this in the decisions of the ECHR, which explicitly states that the fact of a violation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is sometimes sufficient satisfaction for the non-pecuniary damage caused to the applicant. In all likelihood, the practice of

the Court in this aspect reflects the influence of German and Swiss law, in which the need to award compensation for non-pecuniary damage is explained mainly by the severity of the infringement of the rights of the individual.

In other words, the scale of the negative consequences of the offense should reach such an extent that the refusal to award compensation would have seemed clearly unfair, given the essence of the losses suffered, and obviously unreasonable from the point of view of the need to prevent the commission of similar offenses in the future and to encourage all participants in public relations to exercise due diligence. It is believed that following this approach in national law enforcement practice would avoid the danger of falling into the trap of the preservation by many scholars of the presumption of moral harm, which is allegedly present in every case of violation of one's rights. Whereas if such a presumption can be applied, it is solely for the purpose of enhanced protection of persons who are in a violated legal relationship in a deliberately vulnerable position in relation to the offender or in situations where the expediency of its use is objectively dictated by the very essence of the offense.

An example of this is the decision of the ECHR of October 15, 2009 in the case of *Ivanov v. Ukraine*, in which the Court, through reference to the *Burdov v. Russia* case, confirmed the existence of a substantiated and at the same time refuted presumption, in accordance with which overly lengthy judicial proceedings provide grounds for compensation for non-pecuniary damage. Moreover, as the Court emphasized, such a presumption is especially indisputable in the event of an excessive delay in the execution of the decision made against the state, since failure to comply with his obligation to return the debt after the applicant, having passed the trial, was successful, would inevitably cause him to feel despair [12].

What should the judge be guided in determining the amount of non-pecuniary damage in each particular case, analyze the existing practice in his region or apply the criteria of the ECHR in resolving this issue, and whether the size should depend on the personality of the victim, the degree of his emotionality, vulnerability, level of self-esteem, physical development, gender, etc. Moral harm arises as a result of physical or moral suffering. Physical suffering, a feeling of physical pain is a physiological category. Different people have different pain thresholds, different abilities to endure physical pain. And it would be wrong to believe that a blow of the same strength of a young man who plays sports and a schoolgirl's girl will cause them the same physical pain, and, consequently, the same moral harm, which can be compensated by an equal amount of money.

As for moral suffering, they can be defined as a set of negative emotions - feelings of fear, humiliation, resentment, oppression, anxiety, etc. Naturally, the degree and depth of such mental reactions directly depends on the individual characteristics of the psyche, the level of development of intelligence, self-esteem of the victim, and the position of the object, the infringement of which causes moral harm, in the value system of the victim [10].

It should be noted that in determining the amount of compensation, the ECHR does not consider itself bound by national practice, although it may be based on it. This statement is contained in a judgment of 25 February 1997

in the case of "Z. against Finland" [13]. The applicant claimed only non-pecuniary damage as a result of the disclosure of medical information about her, which was widely circulated by the press. The court found established that the applicant suffered non-pecuniary damage as a result of the disclosure of her full name and medical information about her in a decision of the Court of Appeal. He decided that adequate just satisfaction would not be ensured only by recognition of the fact of the violation itself and therefore compensation should be awarded.

Contrary to the widespread opinion about the many-thousand compensation for non-pecuniary damage, the ECHR does not fully satisfy the claim for moral compensation, but determines its significantly smaller size. The court takes such decisions not only in relation to Ukraine, but also to other countries. Thus, in the judgment of June 29, 2004 in the case of *Voytenko v. Ukraine*, where the applicant claimed EUR 24,963.28 in respect of non-pecuniary and pecuniary damage, the court did not see a causal link between the violation found and the amount of pecuniary damage claimed, therefore dismissed the complaint [14]. As regards non-pecuniary damage, the court stated that, as a result of the violations found, the applicant had suffered non-pecuniary damage, which could not be corrected by merely ascertaining the fact of the violation by the court. However, the amount claimed is excessive. Objectively assessing the situation, as required by Article 41 of the ECtHR, the court awarded the applicant EUR 2,000 for non-pecuniary damage.

In addition, when applying to the ECHR, the applicant must clearly state what kind of compensation he wants to receive. Thus, in the judgment of September 27, 1995 in the case of *McCann and Others v. The United Kingdom* concerning moral and pecuniary damage, the court was unable to establish from the applicants' submissions whether the claim for financial compensation falls within the definition of pecuniary or non-pecuniary damage or under both at once [15].

The existing practice of the ECHR shows that compensation for moral damage can only be expected at the same moral level, and not at all material. In a judgment of 25 October 1993 in the case of *Holm v. Sweden*, the applicant claimed SEK 400,000 for non-pecuniary damage [16]. He claimed that, due to the publication of the book, he was under psychological pressure for several more years after the end of the proceedings in the national courts, and also that he had little chance of a successful court decision, given the composition of the jury. The decision noted that it was not the court's task to make assumptions; the district court would decide the dispute in favor of the applicant, considering the case in a different composition. In any event, the Court finds that the finding of a violation of Article 6 §1 of the Convention in itself constitutes sufficient just satisfaction.

Nevertheless, the ECHR may make decisions on non-pecuniary damage, even if the requirements regarding it are not specified and supported by documents. So it was in the court decision of July 27, 2004 in the case of *Romashov v. Ukraine* [17]. In considering the application, the court drew attention to the fact that, in accordance with Rule 60 of the Rules of Court, any claim for fair satisfaction must contain a list of claims and may be submitted in writing along with relevant supporting docu-

ments or evidence, "without which [the Court] may reject the claim fully or partially". The applicant did not provide a single document in support of his claims and did not specify them. The court took into account the fact that, as a result of the violations found, the applicant suffered non-pecuniary damage, which cannot be compensated by merely ascertaining the fact of the violation by the court. Objectively assessing the situation, as required by Article 41 of the Convention, the court awarded the applicant EUR 3,000 in compensation for non-pecuniary damage.

In addition, the court in its decision may establish a specific amount of non-pecuniary damage, despite the fact that it was not established by the applicant himself. This decision was made on January 24, 1994 in the case of *Raimondo v. Italy*, where the court did not recognize the claims for pecuniary damage due to the vagueness of their wording, but considering that the applicant suffered certain non-pecuniary damage, awarded him compensation in the amount of 10,000,000 Italian lire [18].

It seems erroneous that the compensation for non-pecuniary damage for mental suffering caused by a scar on a hand from a dog bite should be the same for a girl planning to start working as a model and for whom the question of how she looks comes first, and for an elderly person who is not very concerned about appearance. Indeed, if in the victim's value system his own appearance is in one of the first places, then causing damage to his appearance will cause deep feelings in him. In the case when the victim does not attach importance to the beauty of his body and does not experience negative emotions from the fact that his appearance has suffered, we can only talk about compensation for moral harm, expressed in physical pain from a dog's bite [10].

In relation to the determination of the amount of compensation for non-pecuniary damage, it is necessary in all cases to take into account the material situation of the person to whom such harm was caused. Moreover, the higher the income of the victim, the greater the amount to be recovered, since moral satisfaction of a person with a high level of income requires appropriate compensation, otherwise the principle of equality of citizens and the requirement of fair compensation will be violated. The need to take into account the financial situation of the victim in this case is dictated by the specifics of the compensated harm. In case of causing material damage, a person is deprived of a material good having a monetary value, difficulties in determining the amount of compensation may arise only in connection with the establishment of the monetary value of this good. Moral harm, as an intangible category, cannot be evaluated in monetary terms as a category exclusively material. Compensation for non-pecuniary damage is the opportunity for the victim to experience positive emotions at the expense of the amount collected, commensurate with the physical or mental suffering he has experienced. Suppose that two women suffered moral suffering of the same severity, they experienced the same amount of negative emotions. At the same time, one victim is the head of a large commercial company with a very high income level, and the other is a cleaning lady, her income is extremely low. Naturally, in order to experience positive emotions com-

mensurate with the moral harm inflicted, a wealthy person needs a much larger amount of money than a low-income person. A cleaning lady can experience exactly the same positive emotions from buying a new pair of boots for the exacted money on the market, just like a manager from purchasing a brand of Louboutin shoes. Accordingly, the two persons are equally compensated for the non-pecuniary damage, although the amounts collected are not the same.

Despite the possibility of various verbal designations of the totality of the non-property consequences of the offense in connection with which compensation is awarded, other than compensation for material damage (for example, moral or non-property damage, non-material damage or non-material losses), in each case of its award we are talking about the application of the same compensation mechanism, the effect of which is entirely due to a judicial interpretation morally. The legal imperatives of justice, reasonableness and good faith. Therefore, the term "Compensation for non-pecuniary damage" is an absolutely adequate generalizing designation for compensation for these losses.

Given the impossibility of a reliable establishment of all manifestations and characteristics of moral harm inflicted on the victim, the construction of a speculative model of the occurrence of reasonably expected consequences of the offense reasonably expected, common in similar situations, should be considered the best way to determine its presence and its inherent individual parameters. Therefore, referring to the widespread theories of causation, it should be recognized that the theory of adequate causation is most suitable for explaining the features of the functioning of the mechanism for compensation for moral harm [19, p. 45].

It seems fair and reasonable to exclude guilt from the composition of the conditions of liability of public law entities for moral damage caused to the weak ("subject") side in public legal relations. However, this does not exclude the need to assess and compare the subjective side of the parties to the dispute in order to determine the fair amount of compensation awarded to the victim, and sometimes to determine the legitimacy of the actions of the authorities (if this legitimacy was determined by the degree of care and discretion shown by the subject of the public administration).

Conclusions. In the final analysis, it has been demonstrated that there is no stability in awarding of non-pecuniary damages by ECHR. The amount of damage awarded is usually unpredictable and there are no fixed criteria of calculating the right amount of it in each case. There were no mechanisms of fair compensation proposed and implemented to the ECHR. The criteria for determining the amount of non-pecuniary damage are not clearly defined and lead to the unfair assessment of non-pecuniary damage in the ECHR decisions. Thus, considering the number of applications to the ECHR, this analysis would surely serve as a point of departure for finding clearer mechanisms for determining the amount of non-pecuniary damage caused to individual by human rights violations.

REFERENCES

1. Burns H. Weston, 20 March 2014, Encyclopedia Britannica, human rights, <https://www.britannica.com/topic/human-rights> (retrieved 23 February 2020);
2. www.osce.org/odihr/hdim_2019highlights, (retrieved 24 February 2020);
3. Human Rights Building In Figures. https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf;
4. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (Retrieved 1 March 2020),
5. Koziol H. Basic questions of Tort law from a Germanic perspective. Wien: Jan Sramek Verlag, 2012;
6. Article 41 of the ECHR. Available at <https://www.coe.int/en/web/execution/article-41>;
7. Altwicker-Hamori, S. and Altwicker, T. and Peters, A., Measuring Violations of Human Rights: An Empirical Analysis of Awards in Respect of Non-Pecuniary Damage Under the ECtHR (July 16, 2015). HJIL, 76 (2016), 1-51. Available at <https://ssrn.com/abstract=2631404>
8. Baglaridu M.F. Compensation of moral damage in practice the echr of human rights. Moscow Journal of International Law. 2017;106 (2):154-160. (In Russ.) <https://doi.org/10.24833/0869-0049-2017-106-2-154-160>.
9. Human rights: Sat. international. dock. - Warsaw: Helsinki. Human Rights Foundation, 2002. 122 p.
10. Atrashkevich V. N. Moral harm - what is it? Young scientist. No. 7. 2016. 187 p.
11. Judgment of the Grand Chamber of the ECHR of February 24, 2005 on the merits of the application N 25964/02 "Poznakhirina v. Russia." Accessed 21 February 2020. [.](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{)
12. The decision of the ECHR of Human Rights 10/15/2009. "Yuriy Mikhailovich Ivanov against Ukraine".
13. "Case of Z v. Finland". Accessed 23 February 2020.
14. "Case of Voytenko v. Ukraine". Accessed 20 February 2020.
15. "Case of Mccann and others v. The United Kingdom". Accessed 24 February 2020.
16. "Case of Holm v. Sweden ". Accessed 24 February 2020.
17. "Case of Romashov v. Ukraine". Accessed 15 February 2020.
18. "Case of Raimondo v. Italy". Accessed 28 February 2020.
19. Human rights: international legal instruments and practice of their application: in 4 vols / comp. E.V. Kuznetsova. Minsk: Amalfi, 2009. Vol. 1-4. P.45

MANAGEMENT

A method for managing the risk balances of stakeholders in wind power projects

A. V. Sevostianova

National Transport University, Kyiv, Ukraine
Corresponding author. Email: Sevostianova1607@gmail.com

Paper received 24.04.20; Accepted for publication 16.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-10>

Abstract. The article reviews the current approaches to managing the stakeholders of wind power projects and assessing their capabilities. A method for managing the risk balance of stakeholders in wind power projects has been developed, which, through the use of creative thinking and design thinking methods, enhances the low and medium-sized opportunities for harmonized stakeholders. This method makes it possible to evaluate and improve the risk balance of the stakeholder capability component and to increase the effectiveness of management decision making.

Keywords: *wind power project; stakeholders, stakeholder management.*

Introduction. Stakeholder behavior is determined by their interests, which are relatively stable over time, and different groups are willing to make different efforts to influence the progress of wind power projects (WPP) in order to adjust behavior in accordance with those interests. The best results in managing WPPs can be achieved through stakeholder engagement [1-2]. Each stakeholder has their own influence on the implementation of the project, which can be positive, negative or neutral [3]. The positive impact of stakeholders on the implementation of WPP is beneficial because it helps to implement the project. Negative influence is generally not beneficial, but can sometimes be reversed. Neutral impact does not affect the implementation of the project in any way, but sometimes it can be changed by external factors, and then from neutral to become either positive or negative. It is important for the project manager and the project team not to overlook the neutral impact as a negative influence, or to make efforts to change the neutral position to a positive one.

According to the PMBoK standard [4], project risk is an unspecified event or condition that has a negative or positive effect on project objectives, such as content, timetable, cost and quality, and the objectives of project risk management are to increase the likelihood of occurrence and enhance the impact of favorable events and reduce the likelihood of adverse events occurring and attenuating during the project implementation. Risk, as uncertainty, can also be measured by the combination of the likelihood of a threat / opportunity and the magnitude of their impact on goals [3]. The reasons for the negative deviations in the project can be both risks that lead to threats [5] and low opportunities, which may adversely affect the objectives of the project.

The risk management method of WPP stakeholders [7], improves the effectiveness of management decision-making by reducing the high and medium-sized threats for threatening stakeholders. To ensure effective management of WPP stakeholders, the key issue remains the optimization of the stakeholder capability component of their risk balances.

A brief overview of publications on the topic. Stakeholder management in project management is presented in PMBoK [4], National ICB Standard [8], International Standard AA1000 Stakeholder Engagement Standard 2018.

Stakeholder management approaches, in particular the partnership approach and the protection method, are discussed in [10]. A dynamic analysis of project stakeholder management methods and tools was performed in [11], two schools of stakeholder theory were noted: the first focused on managing stakeholders to eliminate their negative impact on project goals, the second focused on human relationships within the framework of human relations. management and insists on managing interactions between different stakeholders. Sources [12, 13] propose a method of systematically integrated stakeholder activity modeling for interaction management tasks and modeling of stakeholder activity in projects based on an integrated cognitive map of the interaction environment. The authors of [14] propose a method of proactive communication of the municipal energy efficiency project management system with stakeholders. The analysis of models and methods of managing stakeholders of wind power projects was carried out in [15]. In the articles [16-17] identified external and internal WPP stakeholders, quantified the opportunities and threats for these stakeholders, determined the magnitudes of risk balances (opportunities and threats) for each stakeholder, ranked them according to the risk balances. A mathematical model for the risk management of WPP stakeholders is presented in a source [18], which mathematically describes the possible states of the system of interaction and opportunities of stakeholders of wind power projects, with the probable values of risk balances for each stakeholder. The analysis of design thinking on the organization of project work of students was carried out in [19], management of creative potential in teams of IT projects in [20].

An analysis of the materials in the literature shows that the existing methods are imperfect and incomplete, they do not sufficiently take into account the opportunities of WPP stakeholders and do not allow optimizing the management of risk balances by analyzing and enhancing the capabilities of stakeholders. Therefore, the exploration and modernization of the risk balance management of WPP stakeholders through chance management using creative thinking and design thinking are urgent, needing concretization and refinement.

The purpose of the article is to develop a method of managing the balance of risks of stakeholders of wind power projects, which allows to evaluate and improve the

risk balances of the components of the capabilities of stakeholders and to increase the effectiveness of management decisions, by increasing the low and average chances for harmonized designers and designers.

Outline of the main material and results of the study.

Risk Management of Risk Management Stakeholders is based on the conceptual model of risk balance (opportunities and threats) of WPP stakeholders [6] and the mathematical model of risk management of WPP stakeholders [18]. Stakeholders can be divided into three groups: threatening, harmonized and chance, by the magnitude of their risk balances.

The risk-management method for WPP stakeholder management [7] is based on reducing the magnitude of threats to threatening stakeholders by applying the decision tree method (translating them from the threatening to the harmonized set). To improve the effectiveness of managing the WPP stakeholder by enhancing the components of the risk balance sheets for harmonized stakeholders, a method for managing the balance of the WPP stakeholder is proposed.

The design-thinking cycle involves monitoring the identification of unmet needs in context and constraints, in relation to a particular situation or opportunity, setting the boundaries of opportunities and scope for innovation, generating ideas, testing and final decision-making [19]. Creative thinking is the ability, by combining heterogeneous elements, to see something new (knowledge, forms, solutions) that has a significant socio-economic effect [20]. If creativity plays a crucial role in the process of generating creative ideas, then their perception and proper implementation depend on design thinking, which combines concrete actions, adaptability, expertise and more, which in turn leads to the generation of the right decisions for the development of complex dynamic systems, the construction of effective research. and expert use of cognitive abilities.

A block diagram of an algorithm for implementing the method of managing the balance of risks of WPP stakeholders is presented in Picture 1.

Let us describe in more detail the proposed method of risk management of WPP stakeholders:

1. The procedure for initiating risk balance management is carried out.

2. The information base needed to manage the risk balances of WPP stakeholders is filled: information is collected on the WPP, the identified stakeholders of such projects, their estimates and the formation of appropriate sets of harmonized and chance stake holders obtained by applying the risk management method of stakeholder 7.

3. For each harmonized stakeholder of the plural $S_G = \{S_1; \dots; S_d; \dots; S_h\}$, where h – the number of harmonized WPP stakeholders, d – harmonized stakeholder number, ($d = \overline{1; h}$).

4. Identify opportunities harmonized stakeholder value.

The possibility of d stakeholder of WPP is determined by the formula:

$$C_{di} = \sum_{i=1}^n P_{di} \cdot V_{di}, \quad (1)$$

where P_{di} – the probability of their occurrence i possibility of a harmonized WPP stakeholder; V_{di} - the gain from their i opportunity, UAH, n - the number of opportunities for a harmonized stakeholder.

Formed harmonized set of capabilities stakeholder $C_d = \{C_{d1}; \dots; C_{di}; \dots; C_{dn}\}$, where C_{di} –

the possibility of a d harmonized WPP stakeholder; n - is the number of opportunities for a stakeholder, and i is the number of opportunities for a d stakeholder, ($i = \overline{1; n}$).

1. The harmonized stakeholder capabilities are evaluated by the probability matrix.

As a result of the assessment, the capabilities of a harmonized stakeholder are divided into three groups: high, medium and low.

2. Harmonized stakeholder capability rating.

3. Harmonized stakeholder capability rating R_C .

4. Increasing the low and medium capacity of a harmonized stakeholder through creative and design methods.

For each harmonized low- and mid-range multi-stakeholder from the amount $S_G = \{S_1; \dots; S_f; \dots; S_g\}$, where g – number of harmonized low- and medium-sized stakeholders, f – the stakeholder number, ($f = \overline{1; g}$).

4.1. Stakeholder opportunities are considered and detailed S_f . The current difficulties of the stakeholder and the elements that do not allow the development of its capabilities are determined.

4.2. Search for patterns and insights in stakeholder capabilities S_f .

4.3. Identify and formulate directions and clear tasks for enhancing stakeholder capabilities.

4.4. A list of tasks to enhance the capacity of the stakeholder S_f .

4.5. Developing ideas for using creative thinking is an ideation.

4.6. Creating a prototype for empowerment - prototyping.

4.7. Testing with the participation of experts, senior executives, managers and potential users of WPP.

4.8. Conversion of stakeholder opportunities S_f .

If the opportunity is increased, the enhanced opportunities are accepted as a harmonized stakeholder S_f .

5. Increased opportunities for a harmonized stakeholder.

6. Determining the new BR_f risk balance.

7. A new risk balance for a harmonized stakeholder S_f .

8. Stakeholder membership is determined by the number of chance stakeholders $\{S_C\}$.

The limit is checked:

$$BR_f > 0, \quad (2)$$

where BR_f risk balance for f -th harmonized WPP stakeholder.

9. If the stakeholder does not belong to the set of chance stakeholders, he is added to the set of reserve stakeholders.

The amount of reserve increased by 1.

$$S_R = S_R + 1 \quad (3)$$

10. Provided that BR_f , satisfies equality, then this stakeholder refers to the chance set S_C ,

$$S_C = S_C + 1 \quad (4)$$

The number of chance stakeholders has increased by 1.

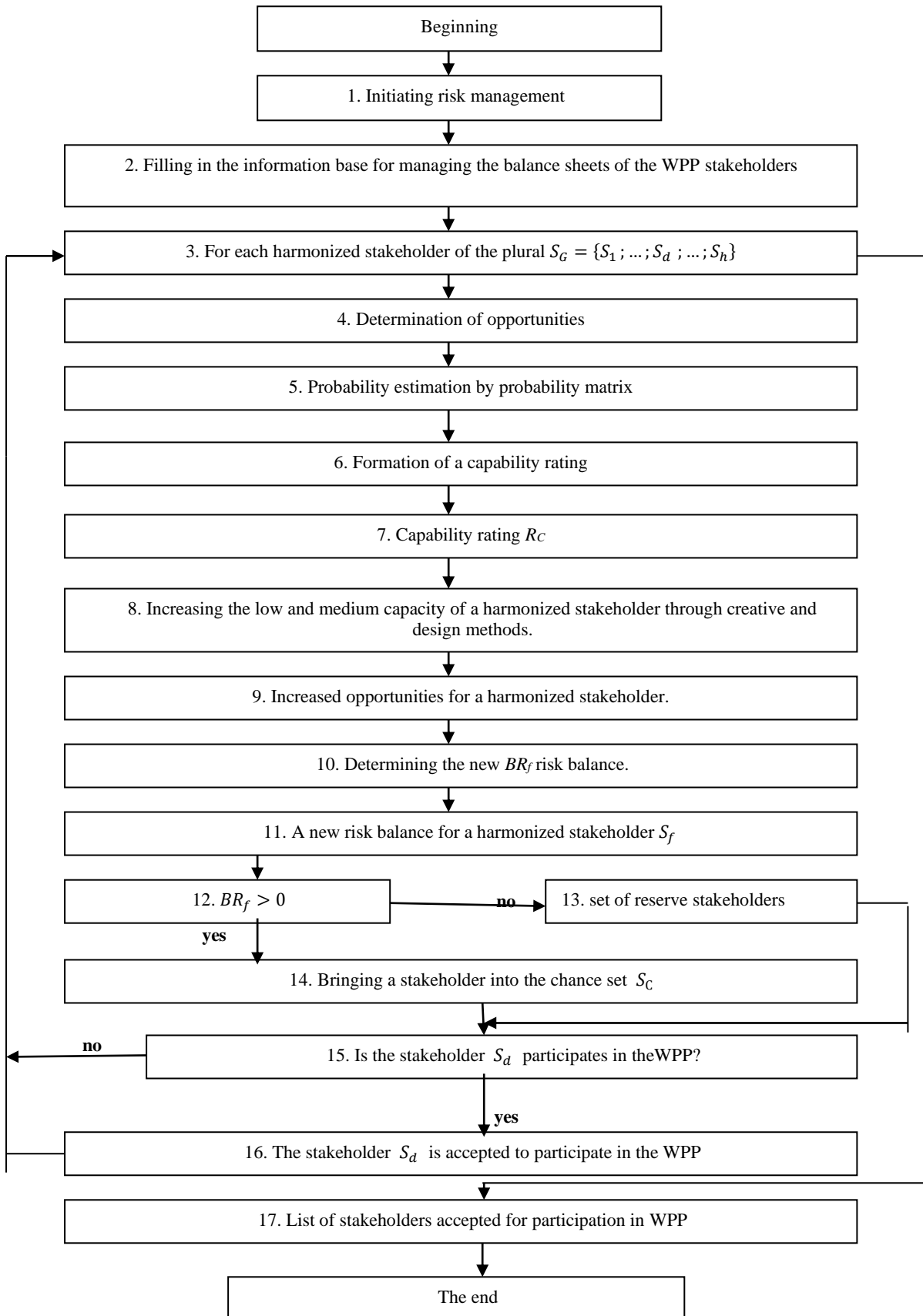
15. Stakeholder check on S_d for participation in WPP. Top executives, together with the head of the project office and commercial department of the enterprise, make a regulatory decision on the acceptance of stakeholders to participate in WPP.

16. In the case of a positive decision, the stakeholder S_d is accepted for participation in the WPP.

If the decision is negative, then the process of enhancing the stakeholder risk balance capability component is re-

peated until a positive result or attribution of a plurality of stakeholder reserves is made.

17. The list of stakeholders who participated in the WPP was obtained.

Pic.1 Flowchart of an algorithm for managing the risk balances of WPP stakeholders

Conclusions. Effective stakeholder management, which takes into account their risk balances and counteracts the enhancement of opportunities and the reduction of risks posed by risks, is the key to the effectiveness of WPP.

The article reviews the current approaches to managing stakeholder wind power projects, as well as assessing their capabilities. A method for managing the risk balance of stakeholders in wind power projects has been developed, which, through the use of creative thinking and design thinking methods, enhances the low and medium-sized

opportunities for harmonized stakeholders. This method makes it possible to evaluate and improve the risk balance of the stakeholder capability component and to increase the effectiveness of management decision making. Further research should be directed toward determining the impact of risk balances on the effectiveness of WPP management within the three categories that correspond to the "magic" triangle of project management goals: duration, cost, quality and impact of the stakeholder risk balance on its individual risk tolerance.

REFERENCES

1. Post, J. E., & Preston S. Sachs., (2002). *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth*. CA: Stanford University Press.
2. Friedman, A., & Miles, S. (2006). *Stakeholders: Theory and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
3. Glossary of Terms. Available at: http://megapolis-profi.ru/d/150939/d/ru_-_prince2_glossary_of_terms_v1.3_-_russian-english_1.pdf
4. A guide to body of knowledge project management (PMBOK; also a guide): 5th edition // the Project Management Institute (PMI). *The Standard for Portfolio Management*. USA, p. 586.
5. Danchenko O. B. *Methodology for integrated deviation management in projects*, Candidate Diss. Kyiv, 2015. 347 p. [in Ukrainian]/
6. Bakulich, O.O., Sevostianova A.V. (2019). A conceptual model of balance of risks (opportunities and threats) of stakeholders in wind power projects. *Academic notes of KROK University: Collection. Sciences. BC - Kiev: Univ. "KROK"*, 3 (55), 143–150 [in Ukrainian].
7. Savina, O.Yu. & Sevostianova, A. V. (2020). Method of risk management of stakeholders of wind power projects. *Management of Development of Complex Systems*, (41)[in Ukrainian]
8. IPMA “Individual Competence Baseline” (ICB) Version 4.0 for Project, Programme & Portfolio Management // IPMA, 2015. – 431 p. – URL : <http://products.ipma.world/ipma-product/icb/read-icb/>.
9. Ostanin, V.A. (2014). Chance management and risk management as dialectical opposites of management theory / Ostanin A.V., Rozhkov Y.V. // *Bulletin of KhNPP: coll. scientific slave*. - Khabarovsk: KhGAEP, 6 (74), 4-12.
10. Methods of management and cooperation with stakeholders. [E. resource] - Access mode: <http://www.belerp.com/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=158> - Title from the screen.
11. Y.Y. Guseva (2018). *Dynamic Analysis of Project Stakeholder Management Methods and Tools* / Guseva Y.Y., Martynenko A.S., Chumachenko I.V. // *Management of development of complex systems*, 34, 27 - 36.
12. Medvedeva, O.M. (2017). The method of system-integrated modeling of stakeholder activity for interaction management problems (on the example of project activity). *Project Management and Production Development*. 4 (64), 73-107.
13. Medvedeva, O.M. (2015). Modeling of stakeholder activity in projects on the basis of an integrated cognitive map of the interaction environment. *Project management and production development*, 1 (53), 5-18.
14. Bushuev, S.D. (2019) Proactive project management of ensuring the energy efficiency of municipal infrastructure. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Ser. : Strategic management, portfolio, program and project management : 36. наук. пр. – Харків : HTU "XIII"*. 1 (1326), 3-10.
15. Sevostianova, A.V. (2019). Analiz modeley ta metodiv upravlinnya steykholderamy proektiv vitroenerhetyky [Analysis of models and methods of managing stakeholders of wind power projects]. *The Proceedings of the International Research Conference: Tezy dopovidey IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi Proekt, prohrama, upravlinnya portfelem – Project, Program, Portfolio Management. P3M: Abstracts of the IV International Scientific and Practical Conference*, (pp. 85–89). Odesa. [in Ukraine].
16. Sevostianova, A.V. & Savina, O.Yu. (2019). Identifikatsiya steykholderiv proektiv vitroenerhetyky [Identification of stakeholders of wind power projects]. *Project Management: Status and Perspectives: 15th International Scientific and Practical Conference*, (pp. 67-68). Mykolaiv: NUOS [in Ukraine].
17. Bakulich, O. O. (2019). Identification and analysis of risks (chance and dangers) of stakeholders in wind power projects / O. Bakulich, A. Sevostianova // *Project management and production development: Collection of Scientific Publications*, 2(70), 23 – 41.
18. Sevostianova, A.V. (2019). Mathematical model of anti-risk management of stakeholders in wind power projects. *Science and Education a New Dimension: Natural and technical sciences*. Budapest, Hungary: 2, 30 – 33.

MUSICOLOGY

Мистецька палітра творчості Романа Сов'яка
(До 80-річчя від дня народження)

Л. П. Філоненко, О. М. Німилович

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: olnim@ukr.net

Paper received 03.05.20; Accepted for publication 19.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-11>

Анотація. У статті розглядається життєвий та творчий шлях науковця, дослідника творчості видатних українських композиторів, диригента, педагога і музично-громадського діяча Романа Сов'яка. Проаналізовано книжку про самотнього митця з Бойківщини, його Сонату для фортепіано ля-мінор, а також перевидання монографії Р. Сов'яка про о. Остапа Нижанківського. Музично-естетичний аналіз фортепіанної Сонати ля-мінор Р. Сов'яка, поданий у статті, стверджує, що композиція великої форми написана в класичних традиціях з елементами романтизму. Цей твір стане вагомим внеском до українського паністичного концертного і педагогічного репертуару.

Ключові слова: Роман Сов'як, диригент, науковець, композитор, навчально-методичний посібник, соната для фортепіано, хоровий фестиваль хорів.

Вступ. До історії старовинного Дрогобича вписані цікаві сторінки мистецької спадщини і глибоких традицій. Тут жили, навчалися і творили світочі української культури. Місто славиться хоровими традиціями як давніми, так і сучасними. Тут, в різні часи, завжди діяли потужні хорові колективи, які славилися високим мистецтвом, чудовим співом. Працювали і продовжують творити відомі диригенти, хормейстери, керівники хорових колективів, серед яких: о. А. Рудницький, о. С. Сапун, Б. П'юрко, М. Іваненко, Т. Дуб, М. Камінський, І. Городиський, С. Гавришук, С. Стельмашук, М. Бурбан, Р. Сов'як, С. Дацюк, О. Цигилик, П. Гушоватий, Я. Кулешко, М. Гірняк, В. Гушак, М. Ковальчук, С. Салій, І. Циклінський та багато ін.

Короткий огляд публікацій по темі. Мистецька діяльність Р. Сов'яка фрагментарно висвітлювалася у дослідженнях М. Загайкевич, А. Мухи, О. Яцківа, М. Шалати, М. Бурбана, а також у кандидатських дисертаціях О. Майчика «Композиторська творчість західноукраїнських хорових диригентів-практиків другої половини ХХ ст.» і Л. Мартиніва «Етапи професіоналізації музичного життя Дрогобиччини».

Мета статті полягає в розкритті життєвого та творчого шляху науковця, диригента, педагога і музично-громадського діяча Романа Сов'яка в контексті аналізу книжки про самотнього митця з Бойківщини, його Сонати для фортепіано ля-мінор, а також перевидання монографії Р. Сов'яка про о. Остапа Нижанківського.

Матеріали та методи. Стаття ґрунтується на працях сучасних авторів, що займаються вивченням композиторської і музикознавчої діяльності українських диригентів і на виданнях музичних творів і наукових праць Р. Сов'яка. Застосовано методи аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. До історії української музичної культури Роман Сов'як увійшов, передусім, як відомий композитор, диригент, науковець й музично-громадський діяч. Народився митець у селі Лішня Дрогобицького району Львівської області 9 червня 1939 року. Закінчив диригентсько-хоровий факультет Львівської державної консерваторії імені Миколи Лисенка у 1962 році (клас диригування народного ар-

тиста України, професора Євгена Вахняка), працював викладачем у Львівському музично-педагогічному училищі (1959-1962), Хмельницькому музичному училищі (1962-1964), від 1965 до 2007 року в Дрогобицькому педагогічному університеті імені Івана Франка. Паралельно був завідувачем музичною частиною та диригентом Львівського обласного музично-драматичного театру імені Юрія Дрогобича (1965-1968) [9].

У 1984 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Становлення і розвиток західноукраїнського романсу ХІХ – початку ХХ сторіччя». 1992 року митець став членом Національної Всеукраїнської музичної спілки, а від 1999 року – Національної спілки композиторів України. У 1991 році Р. Сов'як отримав вчене звання доцента, а у 2002 – професора.

Роман Сов'як є автором хорових та сольних композицій, обробок народних (козацьких, стрілецьких, повстанських пісень), музики до драматичних творів, окремих інструментальних творів (Соната для ф-но, Прелюдія і Елегія), дитячих пісень. Як композитор Роман Сов'як відзначений Дипломом другого ступеня обласного конкурсу патріотичної пісні за солоспів «Зорі матері» (Львів, 1984), Дипломом другого ступеня республіканського конкурсу за «Український марш» для духового оркестру (Київ, 1989), Дипломом другого ступеня за сольні пісні, виконані на першому Регіональному фестивалі-конкурсі українського солоспіву ім. В. Заремби (Хмельницький, 2002) за твори «На Соловецьких островах» й «Зелений явір» (сл. І. Франка, виконавець Назар Тацішин). Митець відзначений почесними грамотами Міністерства освіти України (1988), Всеукраїнської музичної Спілки (1989, 1999), Львівської облдержадміністрації (1997, 2002) а також нагороджений медаллю Степана Бандери (2005). Від часу створення народної чоловічої хорової капели «Бескид» (ДДПУ ім. І. Франка) Р. Сов'як був її учасником і диригентом, а в 90-х роках і до відходу в вічність був її головним диригентом й мистецьким керівником [7]. У цей час знаменитий колектив став дипломантом першого конкурсу козацької пісні «Хортиця» (Запорі-

жжя, 1990), міжнародного фестивалю духовної пісні (Кошице, 1993). До репертуару хору входили кращі зразки зарубіжних композиторів й перлини української музики [8, с. 164].

До основних наукових праць вченого віднесемо «Пісенний фольклор у романсах С. Людкевича» (Народна творчість та етнографія, № 5, 1982), монографію «Остап Нижанківський. Нарис про життя і творчість» (Дрогобич: Відродження, 1994, 2005), публікації з питань музичної шашкевичіани, шевченкіани та франкіани. Основні музичні твори: Солоспіви та хори на слова М. Шашкевича «Збірник музичних творів на слова М. Шашкевича» (Вінніпег, 1992), авторські збірники хорових творів – «Ти воскресла, моя Україно!» (Дрогобич, 1992) і «Зродились ми великої години» (Дрогобич, 2003), а також авторський збірник солоспівів «Калинова Галичина» (Львів, 1997) [1, с. 117].

У науковій царині митця – дослідження сольної та хорової музичної культури західноукраїнських композиторів XIX – початку XX сторіччя, пошуки нових наукових методів, особливо щодо взаємодії фольклорного і професійного в творчості С. Людкевича, О. Нижанківського, В. Барвінського, Н. Нижанківського та ін. [3]. Романом Сов'яком написано понад 70 статей, тез, рецензій, видруковано 25 наукових музикознавчих й методичних публікацій, побачили світ чимало музичних творів, проте в рукописах залишилось майже 140 композицій й музика до шести драматичних вистав. У планах митця було написання ще багатьох наукових публікацій й музичних творів, але 11 грудня 2007 року він відійшов у засвіти.

У 2014 році вийшла книжка про життєвий і творчий шлях Романа Сов'яка [2]. Вона матиме важливе значення для сучасного музикознавства і музично-педагогічної думки, адже стосується постаті митця і людини, яка займає значне місце в культурно-освітньому житті України. Примітно, що перше знайомство читача зі збіркою спогадів і матеріалів відбувається на підставі солідної статті ректора Дрогобицької духовної семінарії, отця-доктора Мирона Бендика, яка проливає світло на викладання Р. Сов'яком історії української духовної музики для майбутніх дяків і регентів. Власне у цій публікації з'явилася праця (конспект лекцій) Р. Сов'яка «Українська духовна музика (від найдавніших часів)» ще недрукована до сьогодні. Статті професора М. Шалати суттєво поглиблюють знання про творчу спадщину композитора, зокрема, про збірку «Ти воскресла, моя Україно!» (1992), монографію про священика, композитора, диригента Остапа Нижанківського (2005), а їхні близькі товариські стосунки відображені у поезії «Романові Сов'якові». Наукові розвідки О. Яцківа (про збірник патріотичних пісень), Л. Філоненка (про хорові твори Р. Сов'яка на слова І. Франка), П. Гушоватого (пісенна «Бескидіана» композитора) розглядають композиторську спадщину, аналізують хорові й вокальні композиції. Праця М. Логойди досліджує життєві й мистецькі сходинки Р. Сов'яка. У статтях У. Молчко і С. Стефанишин відкриваються творчі взаємини Р. Сов'яка з поетами В. Романюком (Стрий) та М. Шалатою (Дрогобич), які втілились у музичних композиціях.

Вагоме місце у виданні займають мемуарні матеріали, серед яких вирізняються спогади видатних музика-

нтів, диригентів, музикознавців, поетів, колег, друзів композитора авторства І. Гамкала, С. Дацюка, С. Стельмашука, В. Грабовського, В. Фрайта, К. Сятецького, Й. Фиштика, О. Циглика, О. Яцківа, М. Герети, М. Бурбана, С. Салія, Я. Кулешка, В. Сидорака, В. Гнучої, О.-Й. Ліщинського, Б. Давида, Й. Йосифіва, М. Прокопець, М. Михаця, П. Сидорчука, Р. Пастуха, які відображають навчання з Р. Сов'яком, співпрацю з ним у різних хорових колективах, якими він керував, гастрольні поїздки, музикознавчу діяльність та композиторську спадщину. Не менш цікавими є згадки колишніх учнів і колег Р. Сов'яка, які сьогодні стали відомими музикознавцями, диригентами, співаками, педагогами: І. Бермес, І. Кліш, А. Славича. Помітним внеском у дослідження творчої спадщини Р. Сов'яка стали розвідки: краєзнавця, педагога, брата композитора П. Сов'яка (про родинне село, батьків, представників славного українського роду), доньки Д. Сов'як, племінниці Л. Лужецької, які окреслюють гуманні, добросердні риси митця.

У виданні вперше публікується вокальний твір з присвятою Роману Сов'яку авторства Лілії Кобільник, а також чотири оригінальні композиції Р. Сов'яка («Зродились ми великої години». Марш Організації Українських Націоналістів на вірші Олеся Бабія; «Пісня про Євгена Коновальця» на слова Романа Пастуха; «Балада про Крути», слова Богдана Стельмаха; опрацювання повстанської пісні для мішаного хору «Подай, дівчино, руку на прощання»), які стануть добрим дидактичним та репертуарним матеріалом для хорових колективів та студентів-диригентів і вокалістів.

Окремо варто звернути увагу на бібліографію Романа Сов'яка, підготовлену до друку Л. Філоненком і О. Німілович. Вона містить: дослідження, статті, тези доповідей, рецензії; наукові, музикознавчі, методичні статті та рецензії в рукописах; виступи на науково-практичних конференціях; перелік опублікованих у різних виданнях музичних творів; музику до драматичних вистав. Чимало позицій становлять музичні твори Р. Сов'яка в рукописах, які ще чекають на своє опрацювання, систематизацію та видання силами послідовників, однодумців і колег.

Відомий митець з Прикарпаття – Роман Сов'як – був не тільки автором хорових, вокальних, симфонічних творів, обробок українських народних пісень, музики до театральних постановок тощо. Судилося митцеві працювати й в камерно-інструментальному жанрі. Соната для фортепіано ля-мінор [4] чи не єдиний твір митця для цього інструменту. За своїм задумом це досить оригінальний твір, який пронизаний весняними настроями, пробудженням природи і хоча основна тональність мінорна – у ній панують танцювальні елементи, ефекти гірських потоків, використання фольклорних інтонацій й пісень рідної Бойківщини. Можемо говорити й про риси програмності й досить чітку архітектоніку – це сонатне Allegro (експозиція, розробка й реприза з невеликою кодою).

Прем'єра Сонати ля-мінор відбулася 23 грудня 1989 року на ювілейній Академії, присвяченій 50-річчю від дня народження Романа Сов'яка. Після успішного виконання Сонати, за словами вимогливих критиків й музичних експертів, ми запропонували митцеві назвати її «Весняною», або ж «Пасторальною», на що автор без

вагань погодився. Що ж стосується самого твору, то він виписаний в класичних традиціях з елементами романтизму (чітка архітектоніка, принцип антитези, контрастність й головне – чіткий метроритм). Соната є досить непроста в технічному й піаністичному планах і виконати її на концертній естраді досить складно (маємо на увазі психоемоційний фактор, донесення до слухача образно-емоційного характеру й психологічну витримку піаніста-музиканта).

Розпочинається Соната невеликим Вступом (*Allergo vivace*), де вже зароджується головна тема, яка виписана в основній тональності й звучить у лівій руці на тлі віртуозного, насиченого дрібними і технічними пасажами, створення ефекту нестримного потоку з елементами делікатного *martellato*. Сама ж головна тема, на перший погляд, є досить строгою, звучить терціями, що підсилює танцювальний, граціозний, веселий характер з відповідними метроритмічними побудовами. Згодом, за допомогою елементів зв'язуючої партії, композитор робить відхилення у паралельну тональність До-мажор, після чого зароджується побічна партія. Вона не є контрастною до головної, а продовжує настрої й характер попередньої. Звучить у правій руці і є досить яскравою. Композитор використовує штрихи стакато, акцентуючи ноти, за допомогою чого досягає граціозного й танцювального характеру. Одночасно дуже складним є акомпанемент у лівій руці, адже фактура є романтичного плану, а в басі проходить мелодична лінія, яку необхідно уважно прослухати й оригінально подати слухачеві. Побічну тему композитор проводить через низку тональностей (від До-мажору й до ре-мінору, а згодом Фа-мажору). Складні віртуозні пасажі як у лівій, так у правій руці звучать на форте готують загальну кульмінацію експозиції. В образному плані це своєрідна танцювальна ейфорія. І раптом контраст – *subito piano* й плавний перехід до розробки.

Ця частина Сонати продовжує розвиток тем експозиції в образно-емоційному плані. Відзначимо своєрідне й оригінальне трактування танцювальних ритмів, що підсилюють весняні настрої. В основі – штрихи *staccato*, *portamento*, *non legato* й акцентовані акорди. Але тут Роман Сов'як вміло застосовує ладогармонічні зміни й зіставлення й за допомогою використання різних тональностей домагається тембрального багатства фортепіано, подаючи це зі смаком, без зайвих альтерованих акордів, сучасних гармоній, а лаконічними професійними й майстерними композиторськими засобами. Все це є свідченням того, що митець все ж таки добре володів інструментом й зумів досить яскраво використати свій талант при написанні Сонати ля-мінор. Зрештою, з'являються паралельні пасажі в двох руках, таємничі фрагменти у лівій руці звучать епізодично. Головна тема подається як в мінорних тональностях (ля-мінор, фа-діз-мінор), так і в мажорних (До-мажор, Ре-мажор). Таке своєрідне нагнітання (насичення) приводить до видозміненої Побічної партії, яка звучить то у ре-мінорі, Фа-мажорі або ж у Соль-мажорі. Все це готує емоційно насичену кульмінацію в кінці Розробки на *fortissimo*. Згодом, за допомогою пасажів, які чергуються в різних руках, композитор майстерно переходить до репризи. Основний музичний матеріал цієї частини звучить традиційно без змін – в основній тональності ля-мінор, що є характерним для

репризи. Але після проведення побічної партії Роман Сов'як використовує невеликий епізод, який підготовлює коду. Це є підсумком всього твору. З'являються акордові фрагменти й стрімкі пасажі й фігурації, за допомогою яких композитор досягає *fortissimo* переконаливого закінчення аналізованого твору. Цей твір яскравий за своїм змістом й тематизмом і стане вдячним дидактичним матеріалом для майбутніх вчителів «Музичного мистецтва» в сучасній соціокультурній ситуації.

У 2019 році до 100-річчя від дня трагічної загибелі о. О. Нижанківського і 80-річчя від дня народження Р. Сов'яка в Стрию вийшло перевидання його дослідження про життя і творчість о. Остапа Нижанківського [5]. Ця подія відбулася за ініціативи відомого дрогобицького журналіста Романа Пастуха (головний редактор видання), славного стрийського поета, політика і громадського діяча Віктора Романюка (автор ідеї, керівник проекту) і міського голови Стрия Романа Шрамів'ята (загальний нагляд та фінансування проекту).

Р. Сов'як працював над пошуком матеріалів про священника, диригента, композитора і громадського діяча О. Нижанківського все своє життя [6, с. 218]. Презентація перевидання книжки Р. Сов'яка про о. О. Нижанківського [5] відбулася у Дрогобицькій міській бібліотеці ім. В. Чорновола 9 червня 2019 року за ініціативою міської організації Союзу Українок і збрала чимало поціновувачів української музичної культури. Вперше книжка з'явилася друком у 1994 році й одразу завоювала популярність, кілька разів перевидавалася і доповнювалася новими фактами. Захоплення автора монографії творчістю о. О. Нижанківського не випадкове, адже життя і діяльність духівника, музиканта, патріота, члена Української Національної Ради на Стрийщині, повітового комісара ЗУНРу, культурно-громадського діяча були багатограними, різновекторними і насиченими, як і творчий шлях Романа Сов'яка. У статті-епілозі до книжки Р. Пастух зазначив, що Р. Сов'як «був «неголосним, та правдивим» патріотом рідної землі. На ній маестро проклав свою неповторну борозну в музично-пісенному жанрі, урожаєм з якої послуговуватимуться і наступні покоління» [5, с. 252]. Книжка добре структурована (сім розділів), багата фактажем, дає цілісне уявлення про різномірну працю митця і духівника. У першому розділі детально подаються перипетії життєвого і творчого шляху О. Нижанківського, підтвержені архівними матеріалами (метричні книги, рукописні фонди, афіші, тогочасна преса) та спогадами колег і очевидців стосовно розстрілу священника і видатного культурного діяча польською владою на основі підлого доносу 22 травня 1919 року (цей злочин достеменно не розкритий і до сьогодні). Подальші розділи книжки висвітлюють: композиторську творчість О. Нижанківського з поданням аналізу його знаменитих хорових, камерно-вокальних, фортепіанних творів; фольклористично-збирацьку діяльність О. Нижанківського, його співпрацю з І. Франком (від якого записав чимало фольклорних зразків), М. Лисенком, Д. Січинським, М. Павликом, Б. Лепким; музично-критичну, диригентсько-хорову, музично-педагогічну, нотно-видавничу діяльність О. Нижанківського.

В аргументованих висновках автор монографії Р. Сов'як правдиво стверджував, що: «Енергійна й різно-

манітна діяльність О. Нижанківського свого часу служила ... вільному й незалежному розвитку української національної музичної культури» [5, с. 211]. Помітно збагачує видання блок світлин, які відображають різноманітні сторінки життя і творчості митця, його священничого служіння, родинних зв'язків, нотних видань. Завершує дослідження список використаної літератури. Це ошатне й змістовне видання про «Бояна Галицької землі» о. О. Нижанківського пера Р. Сов'яка, покликане на прикладі подвижницької праці о. О. Нижанківського до виховання нових поколінь талановитих представників українського народу, спрямоване на поглиблене вивчення українського музичного мистецтва та популяризацію творчості українських композиторів, захоплюватиме увагу дослідників, диригентів, виконавців, студентської молоді, шанувальників української музики.

24 листопада 2019 року в Дрогобичі відбулися дві знаменні події до ювілею митця. Насамперед – відкриття пам'ятної таблиці на фасаді будинку (на площі Ринок), де впродовж сорок років проживав митець Роман Сов'як, яку освятив митрофорний протоієрей Тарас Гарасимчук, парох парафії Пресвятої Трійці. Згодом в Народному домі відбувся Другий крайовий хоровий фестиваль імені Романа Сов'яка «Святися Україно вільна!», який зазвучав багатоголосим хором і був присвячений творчості Р. Сов'яка. Фестиваль зібрав

чимало творчих колективів зі Львова і Дрогобича. У концертній програмі, поряд з перлинами української класики і сучасної хорової музики, потужно прозвучали твори Р. Сов'яка, які власне, й викристалізували творчий імпульс, основні стильові ознаки композиторської спадщини митця, що полягають у міцній опорі на фольклорні традиції і патріотичні мотиви, мелодизмі, деталізації образності за допомогою цікавих фактурно-гармонічних засобів. Композитор постійно прагнув до збагачення тематики, шукав оригінальних композиційних вирішень драматургії, образного розвитку і розширення кола використаної сучасної поезії.

Висновки. Дрогобичани свято шанують ім'я свого побратима. Так на малій батьківщині митця, у селі Лішня, в грудні 2008 року було відслонено пропам'ятну таблицю на вітцівській оселі. 25 листопада 2012 року відбувся Перший крайовий хоровий фестиваль імені професора Романа Сов'яка, який став традиційним. У інституті музичного мистецтва захищено вже декілька дипломних й магістерських наукових робіт, присвячених маестро, опубліковано згаданий вище навчально-методичний посібник «Роман Сов'як: митець і людина». Безумовно, чекають на видання й твори, які знаходяться у рукописах. Проведені у ювілейний рік мистецькі заходи, стали достойним вшануванням пам'яті композитора і яскраво представили хорову творчість Р. Сов'яка у віночку скарбів української хорової музики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартинів Л. Культурно-просвітницька діяльність Романа Сов'яка. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2012-2013. Вип. 26-27. С. 116-120.
2. Роман Сов'як: митець і людина. Ред.-упор. Л. Філоненко, О. Німилович. Дрогобич: Посвіт, 2014. 248 с.
3. Рябокін О. Ми ж бо – одна кров! *Трибуна праці*. 1996. 30 листопада; *Свобода*. 1990. 28 вересня.
4. Сов'як Р. Соната для фортепіано ля-мінор. Ред.-упор., вст. ст. Л. Філоненко. Дрогобич: Посвіт, 2015. 24 с.
5. Сов'як Р. Остап Нижанківський / Ред. Р. Пастух. Стрий:

Щедрик, 2019. 256 с.

6. Філоненко Л., Німилович О. Штрихи до науково-творчого портрета Романа Сов'яка – дослідника мистецької спадщини родини Нижанківських. *Стрийщина: історія і сучасність*. Стрий-Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 217-242.
7. Фільц Б. Народна хорова капела «Бескид». *Народна творчість та етнографія*. 1984. № 6.
8. Шалата М. Пісенна муза Романа Сов'яка. *Година для праці настала...: статті, есеї*. Дрогобич, 1997. Кн. 1. С. 164-166.
9. Яцків О. Вчений, композитор, диригент. *Радянське слово*. 1990. 5 червня; *Сільські вісті*. 1990. 5 червня.

REFERENCES

1. Martyniv L. Cultural and educational activities of Roman Sowiak. *Bulletin of the Carpathian University. Art Studies*. Ivano-Frankivsk, 2012-2013. Vol. 26-27. p. 116-120. [in Ukrainian].
2. Roman Sowiak: artist and man. Edited: L. Filonenko, O. Nymylovich. Drohobych: Posvit, 2014. 248 p. [in Ukrainian].
3. Riabokin O. We are one blood!. *Tribune of Labor*. 1996. November 30; *Svoboda*. 1990. September 28. [in Ukrainian].
4. Sowiak R. Sonata for Piano in A Minor. Edited, ed. art. L. Filonenko. Drohobych: Posvit, 2015. 24 p. [in Ukrainian].
5. Sowiak R. Ostap Nizhankivskyi. Edited: R. Pastuch. Striy: Shchedrik, 2019. 256 p. [in Ukrainian].

6. Filonenko L., Nymylovych O. Stroke to a scientific and creative portrait of Roman Sowiak – a researcher of the artistic heritage of the Nizhankivsky family. *Stryi region: history and modernity*. Stryi-Drohobych: Posvit, 2018. p. 217-242. [in Ukrainian].
7. Filts B. Beskid Folk Choir. *Folk creativity and ethnography*. 1984. № 6. [in Ukrainian].
8. Shalata M. Song Muse of Roman Sowiak. *The hour has come...: articles, essays*. Drohobych, 1997. Book. 1. p. 164-166. [in Ukrainian].
9. Yatskiv O. Scientist, composer, conductor. *The Soviet word*. 1990. June 5; *Village news*. 1990. June 5. [in Ukrainian].

Roman Sowiak's artistic palette (On the 80th anniversary of the birth)

L. P. Filonenko, O. M. Nymylovych

Abstract. The article deals with a biography and creative work of a scientist, researcher of the works of prominent Ukrainian composers, conductor, teacher and musical and public figure Roman Sowiak. The book about the original artist from Boikivshchyna, his Sonata for Piano in a-moll, as well as a republication of a R. Sowiak's of the monograph about Ostap Nyzhankivskyi are analysed. The musical-aesthetic analysis of the piano Sonata in a-moll by R. Sowiak, presented in the article, affirms that the composition of the great form is written in classical traditions with elements of romanticism. This work will be a significant contribution to the Ukrainian pianist concert and pedagogical repertoire.

Keywords: Roman Sowiak, conductor, scientist, composer, educational aids (handbook), piano sonata, choral festival.

PHILOSOPHY

Исследование любви как основы права на примере Прав Человека

М. Г. Фидровская

Национальный технический университет «ХПИ»

Paper received 16.03.20; Accepted for publication 12.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-12>

Аннотация. В этой статье мы рассмотрим права человека и на их примере мы докажем, что любовь действительно лежит в основе закона. Более того, мы рассмотрели права человека с позиций любви, и оказалось, что они действительно являются очень успешным законодательным решением в соответствии с позициями любви, а также они настоящая победа гуманизма, поскольку они действительно глубоко выражают любовь к человеку в своей идее и своих правах.

Ключевые слова: любовь, права человека, Аристотель, закон, мораль, этика.

Степень разработанности: Предмет прав человека сегодня активно рассматривается в области смежной между философией и правом. В любой юридической монографии в любом случае также имеет философский фрагмент рассмотрения. Интересной является работа В. Брюггера «Философия прав человека» также интерес представляет «Философия прав человека» под редакцией Штефана Госепата и Георга Ломанна. Но дело в том, что в основном в философии права любовь не рассматривается, как его основание и более того, даже не предполагается, тем более прав человека, хотя мы считаем, что в отношении прав человека это очевидно. Например, Брюггер классифицирует права человека и разбирается с их структурой.

Проблемой того, на чем должно основываться государство и право, то есть из чего должен исходить законодатель и правитель занимались, безусловно, также Платон и Аристотель, при чем они предлагали прямо противоположные подходы. Нам близок подход Аристотеля и более того, мы считаем, что его подход является истинным с точки зрения сущности права, и, кроме того, он совпадает с нашим, то есть у Аристотеля в «Политике» можно найти сходные мысли. У Платона произведение, посвященное праву и государству – это прежде всего, собственно, «Государство».

Здесь можно привести и статью Джеймса Никеля о правах человека в Стенфордской энциклопедии философии, у которого достаточно сходный с нашим подход и который рассматривает генезис прав человека не с момента их уже конкретного появления в законодательстве, как многие философы права, а начиная с генезиса идей, которые в последствии привели к появлению прав человека, в философии гораздо ранее.

Андрей Мarmor и Александр Сарч в той же Стенфордской энциклопедии философии в статье «Природа закона» считают, что в основании закона лежит конвенция и устои того общества, в котором этот закон принимается.

Ну и безусловно, о самом праве, то есть безусловно о том, что право должно быть еще более гуманным и человеколюбивым говорили многие философы, в частности все европейское просвещение и многие другие.

Любая этика, по сути, является философией любви, точнее ее методологией, потому что любая этика должна и строится на любви. Следует прояснить в каком смысле мы используем здесь любовь, не стоит ее понимать, как любовь романтическую, любовь между полами, но здесь мы говорим о любви, как о агапе и строге, о любви, как сострадательной, понимающей любви к людям и вообще к миру. Нам кажется, что такой любовью прежде всего является христианская любовь. Возможно, это покажется новым и, безусловно, этика и право имеют отношения и со свободой, поскольку они эту самую свободу корректируют, отстраивают и выверяют, тем не менее, в основании этики лежит любовь. Почему же любовь имеет отношение к этике? Потому что именно она задает этике вектор, то есть в идеале этическое, то есть добродетельное действие в отношении какого-то человека было бы таким при условии любви к нему. То есть, к сожалению, этика не учит нас любви, но она учит поступать так, по отношению к какому-то человеку, как, если бы мы его любили. Идеалом является наличие этой самой любви, но поскольку этот самый идеал в повсеместном значении пока не достигим, мы учимся хотя бы вести себя так, как, если бы мы любили другого человека.

Первым о таком положении вещей, в котором главное для права и вообще для государства – это не само это государство и не какие-то метафизические идеалы, а человек, сказал Аристотель, и только вся эта метафизика может начинаться после того, как мы взяли за основной ориентир благо другого человек[2], ведь, как говорил уже Платон, началом метафизики есть этика, поскольку только в условиях добродетели мы становимся на путь, на котором нам может прийти в голову мысль, что наверно над нами есть еще что-то или кто-то.

Тем не менее именно у Платона изначально было немного ложно представление о философских основаниях права, поскольку главным в государстве и для граждан Платон считал само государство и его благо. Например, если кто-то брал у кого-то в займы, то должен был отдать, если в займы брало государство, то оно могло и не отдавать эти деньги, а пустить их на какие-то государственные нужды и это было бы справедливо.

По этой причине концепция Аристотеля стала буквально революционной в античном мире, здесь мы говорим о концепции, в которой наивысшим благом принимается не благо государства и не какое-то там неопределенное благо, а человек и благо этого человека.[2] Следовательно, этого человека необходимо полюбить. Аристотель сделал это разумом и заповедал это делать, а нам остается полюбить человека чувствами. Поскольку заботиться о человеке и о его благе, значит его любить. Хотя это должно следовать и быть очевидным из самой сущности морали. Можно даже сказать, что даже само слово, которое обозначает человека, как основу, звучит как человеколюбие, то есть любовь к человеку.

Как раз вот эта ситуация заботы о человеке и любви к нему, очень хорошо отражена в таком феномене современной жизни общества, как права человека. Что же такое права человека? Их смысл во многом определяется постулатом «Люди рождаются свободными и равными» [12]. Значит смысл прав человека в человеческом равенстве? Но мы считаем за ними лежит нечто большее, нежели просто равенство, за ними лежит любовь к человеку, хотя, возможно, и можно говорить о справедливости, в основе которой также лежит любовь. Для того, чтобы понять, что в основании прав человека также лежит любовь, необходимо обратиться к их истории, точнее генезису и предпосылкам появления, понять как и почему они возникли. Так почему же они возникли? Безусловно, мы считаем, что возникли они и не без помощи Аристотеля, который ни одно столетие во времена средних веков витал в умах европейских философов и чуть ли не был канонизирован. Об основаниях Аристотеля и его любви к человеку мы уже сказали. До того, как Аристотель попал в Европу, не нужно упускать из виду и одну из самых масштабных сфер жизни общества и таких, в которых любовь к человеку обрела себя, а именно – христианство. И вот здесь возникает вопрос, хорошо ли средневековые европейские мыслители усвоили Христианские истины и взяли ли они современную европейскую любовь к человеку именно оттуда или все-таки у Аристотеля? Конечно, то, что право вышло прежде всего на основании Ветхого завета и десяти заповедей, мы считаем справедливым это заявление и основные законы именно наказуемые вышли именно из десяти заповедей, а вот, откуда взялась гуманность, тут проблема. Подкрепил ли Аристотель Христианство, а возможно и сам стал основанием для плохих учеников, нужно разбираться, но вот где Христианство, действительно, отразилось, так это на следующем этапе и важной ступени к правам человека, о которой мы хотели сказать, а именно во времена эпохи Возрождения, а именно, когда возник гуманизм. Именно во времена Возрождения, не смотря на всю возможную секуляризацию, Христианство, оставляя себе все-таки некоторые свои позиции, производит очень большое влияние на идеал и формирование уже европейской идеи ценности человека. Дело в том, что Христианство, тем не менее имеет еще большое влияние в Европе и по инерции остается еще в умах многих философов эпохи ренессанса, поскольку времени с окончания и отбрасывания средневековья прошло еще не так много. По сути, Средневе-

ковье и отбрасывается-то только, когда Ренессанс входит уже в промежуток своей зрелости, то есть где-то с середины, а может быть даже и с конца. По этой причине, когда ранние философы Ренессанса уже подготовили почву, опираясь в том числе и на идеи Христианства, именно тогда уже возникает и укрепляется гуманизм в полном, осмысленном виде. Что же такое гуманизм? Гуманизм в своей финальной стадии, где высшей ценностью является жизнь человека. Безусловно, здесь очевидны параллели с Правами человека, которые также признают, что самым главным правом человека, является право на жизнь, и никто не в праве лишить человека этого права. Возрождения прошло, но идеи гуманизма не прекратили развиваться и прибывать в умах людей. В Новое время гуманизм получает новый и практически уже окончательный виток своего развития на пути к правам человека, особенно во французской мысли. В Новое время гуманизм облекся в форму «Свобода, равенство, братство» и, возможно, именно поэтому в Правах человека, которые возникли уже после нового времени, мы имеем «равенство», но по сути все равно Права человека являются одой любви к человеку, как живому существу. То, что это является именно любовью, а ни чем другим легко пронаблюдать на примере защитников прав животных. Кто эти защитники? Очевидно, этот акцент также дополняет новизну нашей статьи, это люди, которые именно *любят* животных. Это те, кто держит у себя дома животных и их любит, их часто называют любителями животных. Кто-то может сказать, «я люблю кошек». Как вы думаете, являются ли защитники прав животных такими людьми? Конечно, и более того, именно потому что они любят животных, им нравятся их вид, их поступки вызывают умиление, они хотят, чтобы с этими животными в мире все было хорошо, чтобы их никто не обижал и не причинял им зла, именно поэтому они говорят, что у животных тоже есть право на спокойную и счастливую жизнь без насилия. Что их побудило стать защитниками прав и генерировать выработку права в отношении животных вообще? – Любовь. И с этим тяжело поспорить, потому что на этом примере это очевидные вещи. Следовательно, права человека также строятся на любви, и более того не на любви предписанной, как в заповедях, а на любви интеллектуальной (то есть на осознании необходимости) и уже практически настоящей. Права человека были приняты в 1789 году, но свое еще большее значение и резонанс они получили в наше время и особенно в 20м веке, когда центральным судом Европы становится суд по правам человека. Это связано с теми ужасами, с которыми столкнулась Европа и весь мир во время мировых войн, именно после них начали возникать работы, в которых говорилось о невыразимой важности любой человеческой жизни. Еще Ф. М. Достоевский говорил: «Счастье всего мира не стоит одной слезы на щеке невинного ребенка.» И именно эта идея стала основной после 20го века. Именно по этой причине суд по правам человека появился практически сразу после второй мировой войны, а именно в 1959 году в Риме, Италии.

Вернемся еще к Аристотелю. В своей «Политике», а в некоторых местах и «Этики», он разрабатывает

совершенно непоожую на предыдущие теорию государства и политическую теорию, о которых мы с вами уже говорили. То есть в основу государства он ставит человека. Более того, из «Политики» можно сделать вывод, что, по Аристотелю, закон должен основываться на любви к людям [2], потому что многие государственные элементы даже в начале произведения, по Аристотелю должны основываться на согласии и взаимной любви граждан. Из этого можно сделать вывод, что посыл Аристотеля заключается как раз в том, что закон должен основываться на любви к людям. Мы это поддерживаем, более того, мы говорим, что и закон, и мораль на любви и основываются, причем не на абстрактном благе государства, потому что оно – неодушевленный предмет и оно, по сути, это не какой-то отдельный организм, а это все мы, то есть опять-таки люди. Поэтому по логике вещей, человек как таковой и является той причиной, по которой кто-то придумывает закон и моральную норму.

Более того, если говорить об библейских основаниях закона, которые, безусловно, присутствуют в нашем обществе, можно сказать, что даже заповеди во многом и основываются на любви. Но вопрос, на какой любви? На любви более высокой, на любви божественной. На любви, которую может не испытывать человек к другому человеку, но которую испытывает Бог к любому своему творению. То есть мы возможно в то время, когда появились заповеди не дошли до того, чтобы не наносить вреда другому человеку, ограждать его собственность и прочее, но до этого дошел Бог, потому что, возможно мы еще не любили другого человека, как чужого, ведь, если человек рос в другой семье, его сложно считать своим братом или сестрой, тем не менее, для Бога любое существо и в любом случае остается Его творением, следовательно изначально более родным, чем человек для человека. Даже в семье в основном родители любят детей сильнее, чем братья и сестры. Именно поэтому, скорее всего, первый такой сильный посыл исходил именно от Него, поскольку, понимая, что некоторые вещи плохи на тот момент, человек еще не понимал этого окончательно. А что касается заповедей, то нам еще только предстоит до них дойти, мы

только идем в направлении их окончательного понимания и приятия, поскольку где-то в нашем мире еще существует смертная казнь, по всей земле идут войны и убийство на войне абсолютно легально, что тоже, по идее, странно в отношении закона и заповедей. Не может же закон быть таким, что «здесь этого делать нельзя, а там можно». То, что противозаконно должно быть противозаконно в любой ситуации.

Безусловно, ситуации, в которой что-то является наполовину справедливым, то есть, что сегодня это справедливо, а завтра наоборот, не может быть, для этого и существует право, хотя на самом деле оно существует не для этого, а, собственно, для любви, то есть, как в «Пятом элементе», чтобы жизнь, то есть любовь продолжала существовать. Мы переходим к тому, что в основании права все-таки лежит любовь и, по сути, права человека является гимном этой любви. Во-первых, они возникли сравнительно недавно, следовательно, умы людей все еще были настроены на создание добра, а, во-вторых, в правах человека говорится не только про какие-то катастрофические, как, например, убийство или кража, а прописываются не менее важные гуманитарные и гуманные права, как право на свободу, право на образование, все то, что составляет сущность человека. Если говорить о заповедях, как основании современного права, то можно было бы сказать, что, возможно, права человека возникли, как рефлексия на базе заповедей, а возможно, как раз права человека и вся последующая история гуманизма, последовавшая за появлением христианства и является знаком того, что заповеди наконец-то были не только взяты, но и поняты, приняты, что сам человек понял, что любовь к другому человеку, другому существу фундаментальна и лежит в самой основе мира.

Выводы: Из всего этого мы можем заключить, что с точки зрения любви, права человека действительно являются очень удачным, скажем так, изобретением, поскольку они являют собой настоящее человеколюбие. Более того, мы могли заметить, что на примере прав человека была предпринята попытка, что в основании права действительно лежит любовь.

ЛИТЕАТУРА

1. Аристотель. Никомахова этика / Пер. Н.В. Брагинской // Соч.: в 4 т. М.: Мысль, 1975/1984. Т. 4.
2. Аристотель. Политика / Пер. С.А. Жебелева // Соч. в 4 т. М.: Мысль, 1984. Т. 4.
3. Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Издание Московской Патриархии, 1990. – 1372 с.
4. Брюгер В. Філософія прав людини. 2003. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8549/31-Brugger.pdf?sequence=1>
5. Евменов Л. Ф. Философия прав человека: принцип универсальности и различия. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://knigi.link/filosofiya-narodov-kniga/filosofiya-prav-cheloveka-printsip-27687.html>
6. Платон Пир. Мир и Эрос: Антология философских текстов о любви / Платон; [сост. Р.Г. Подольный]. - М., 1991. – 335 с.
7. Платон. Собр. соч.: в 4 т. М.: Мысль, 1990/1994. Т. 14. Пружинин Б. И. Рациональность и единство знания // Ра-
- циональность как предмет философского исследования. М., 1995. С. 121/142.
8. Реале и Антисери. Западная философия от истоков и до наших дней. т.1. [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/reale_antiseri-1-2_tom-antic-srednevekovie-2003-8l.pdf
9. Рюриков Ю. Б. Детство человеческой любви. Философия любви в 2 т. Т1 / Юрий Рюриков; [под общ.ред. Д. П. Горского]. - М.: Политиздат, 1990. - 510с.
10. Філософія прав людини. За ред. Госепата Шт. і Ломанна Г. Київ.: Ніка-Центр. 2008.
11. Философия любви в 2 т. Т1 ; [под общ.ред. Д. П. Горского]. - М.: Политиздат, 1990. - 510с.
12. Философия: Энциклопедический словарь. — М.: Гардарика. Под редакцией А.А. Ивина. 2004
13. Finnis J. What is the philosophy of law. The American Journal of Jurisprudence, Volume 59, Issue 2, 1 December 2014, Pages 133–142

14. Marmor A., Sarch A. The nature of law. [Э. ресурс].- Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/lawphil-nature/>
15. Nickel J. Human rights. [Э. ресурс].- Режим доступа: <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>

REFERENCES

1. Aristotel'. Nikomakhova etika / Per. N.V. Braginskoy // Soch.: v 4 t. M.: Mysl', 1975-1984. 1984. T. 4.
2. Aristotel'. Politika / Per. S.A. Zhebeleva // Soch. v 4 t. M.: Mysl', 1984. T. 4.
3. Bibliya: Knigi Svyashchennogo Pisaniya Vetkhogo i Novogo Zaveta. – M.: Izdaniye Moskovskoy Patriarkhii, 1990. – 1372 s.
4. Bryuger V. Filosofiya prav lyudini. 2003. [Elektronnyy resurs].- Rezhim dostupa: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8549/31-Brugger.pdf?sequence=1>
5. Yevmenov L. F. Filosofiya prav cheloveka: printsip universal'nosti i razlichiya. [Elektronnyy resurs].- Rezhim dostupa: <http://knigi.link/filosofiya-narodov-kniga/filosofiya-prav-cheloveka-printsip-27687.html>
6. Platon Pir. Mir i Eros: Antologiya filosofskikh tekstov o lyubvi / Platon; [sost. R.G. Podol'nyy]. - M., 1991. – 335 s.
7. Platon. Sobr. soch.: v 4 t. M.: Mysl', 1990-1994. T. 14. Pruzhinin B. I. Ratsional'nost' i yedinstvo znaniya // Ratsional'nost' kak predmet filosofskogo issledovaniya. M., 1995. S. 121-142.
8. Reale i Antiseri. Zapadnaya filosofiya ot istokov i do nashikh dney. t.1. [Elektronnyy resurs].- Rezhim dostupa: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/reale_antiseri-1-2_tom-antic-srednevekovie-2003-8l.pdf
9. Ryurikov YU. B. Detstvo chelovecheskoy lyubvi. Filosofiya lyubvi v 2 t. T1 / Yuriy Ryurikov; [pod obshch.red. D. P. Gorskogo]. - M.: Politizdat, 1990. - 510s.
10. Filosofiya prav lyudini. Za red. Gosepata Sht. i Lomanna G. Kiiv.: Nika-Tsentr. 2008.
11. Filosofiya lyubvi v 2 t. T1 ; [pod obshch.red. D. P. Gorskogo]. - M.: Politizdat, 1990. - 510s.
12. Filosofiya: Entsiklopedicheskiy slovar'. — M.: Gardariki. Pod redaktsiyey A.A. Ivina. 2004

Study of love as a fundament of the law on the example of Human rights

M. Fidrovskaya

Abstract. In this article we will consider human rights and on their example we will prove that love does really lie in the grounds of the law, moreover, we looked at human rights from the positions of the love and it turned out that they really are a very successful legislative decision according to the positions of love and also they turned to be a real victory of humanism as they really deeply express love to a human being in their idea and their rights. Relevance: In the modern society, where on the one hand rules the values of understanding, kindness and democracy, however the wars still continue, rises the frequency of terrorism, the freedom and rights of people in particular societies are oppressed. Thus we can conclude that it is necessary to find the universal method and fundament for solving these problems, thereby to lead the society to the consistency and to realization of the higher aims. Moreover, because the noted problems still exist, we can conclude that the previous proposed philosophical solutions are not enough and it is necessary to find something different. Thus our aim is, having defined love to be the ground of the law, suggest the love to be used consciously in the legislative activity, maybe with further study and development of this concept. Introduction: Human rights are very important and it is a new subject in the Philosophy of the law, but it hasn't been studied enough yet. Of course the most art of the optimists of the philosophy of the law think that human rights and liberal democratic state have high value and that they are a real achievement of world history. Novelty: In this article we try to give the interpretation of the grounds of the moral and thus of the law, as it is. According to this, having found those fundaments, we decided that human rights could be a good example, because it is a contemporary new phenomenon in the field of the law and thus this example should be more striking and obvious for us. Targets and goals: In this article we want to prove and to note that love is the ground of the law. And the aim of the article is that this achievement should be used is legislation. The goals are: to prove on the example of human rights that the fundament of the law is the love; to check connection of humanism, love and genesis of the human rights; and to suggest an interesting theological concept of the law.

Keywords: love, human rights, Aristotle, law, moral, Ethics.

Комунікативний дискурс у становленні деліберативного суспільства

В. І. Кудлач

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна
Corresponding author. E-mail: vira2566@ukr.net

Paper received 29.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-13>

Анотація. У статті досліджено актуальність комунікативного дискурсу в період формування та розвитку сучасного деліберативного суспільства. Обґрунтовано взаємозв'язки між філософією дискурсу та комунікативною філософією, проаналізовано етапи їхнього утвердження. Розглянуто сучасні прояви комунікативного підходу до різних соціо-культурних практик. Визначено mediaцію та діалог базовими комунікативними технологіями. Гуманітарно-моральне осмислення комунікативного дискурсу може у визначенні та розв'язанні суперечностей шляхом відкритості та обговорення, що відповідають потребам, інтересам та цілям сучасного суспільства.

Ключові слова: дискурс, філософія дискурсу, комунікативна філософія, деліберативне суспільство, діалог.

Складність сучасного суспільства зумовлена трансформаційними процесами, зростанням ролі таких технологічних явищ, як глобалізація, інформатизація, віртуалізація простору комунікації. Фундаментальні теоретичні основи комунікації розглядаються сьогодні багатьма гуманітарними науками, оскільки дедалі зростає соціальна мобільність, змінюється динаміка життя, розширюється спектр людських взаємин. Бурхливий ритм сучасної цивілізації, невпинний розвиток електронних інформаційних засобів поєднують людей різних країн, національностей, конфесійних і культурних орієнтацій. Саме через відкритість комунікацій, можливість обговорення будь-якої проблеми суспільство назване деліберативним.

Дослідження різноманітних методів і підходів комунікативного дискурсу сприяє досягненню нових горизонтів мислення та наукової діяльності, окресленню можливих сценаріїв виходу з кризових ситуацій та досягнення порозуміння, трансляції світоглядних, ціннісних, методологічних настанов у період формування деліберативного суспільства. Потреба в історико-філософській рефлексії та аналізі комунікативних стратегій дозволить сформулювати цілісне бачення природи комунікативного дискурсу, його ролі і значення в процесі пізнання та суспільної життєдіяльності.

Філософські аспекти комунікативного процесу пізнання були предметом уваги ще у філософії Сократа та Аристотеля. Дослідження наукової комунікації як різновиду соціальної взаємодії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку представлено у працях М. Полані, П. Бурдьє, Т. Куна, Б. Латура, Р. Харре, О. Видріна, І. Касавіна, А. Антоновського, М. Соболева, А. Соколова та ін. Новий напрям комунікативної філософії започаткували вчені К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьоллер, В. Кульман. Вивченню комунікативних процесів присвячені роботи українських науковців А. Єрмоленка, О. Висоцької, Є. Бистрицького, Н. Поліщук, Ю. Ткачової та ін.

Термін «дискурс» походить від латинського «обговорення», «переговори», до нього додавалися й такі відтінки смислу, як можливість говорити про суспільні речі відповідно до їхньої природи. Дискурс – це текст, «занурений у життя», «мова у житті», тобто текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, як фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних факторів. Це не просто мовне чи мовленнєве формоутворення, а тотальне культурне явище: технологія комунікації, переплетіння мовних

взаємодій агентів комунікативного процесу, живе середовище спілкування, яке створює нові фізичні дії, ментальні й психічні продукти [1, с. 136].

У сучасній теорії комунікації й дискурсології термін «дискурс» вживається в різних значеннях, що дає змогу вченим вказувати на його полісемію та стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж [2; 4]. Численні теорії дискурсу ХХ ст. належать до двох напрямів. Представники німецької школи, опираючись на І. Канта і англо-американські теорії мовних актів, формували етичні принципи дискурсу в рамках теорії комунікативної дії. Французька школа дискурс-аналізу об'єднувала критику раціональності Ф. Ніцше і М. Хайдеггера з неоструктуралізмом у постмодерністській традиції, ототожнюючи дискурс із феноменом влади. Ю. Хабермас розглядав дискурс як тип мовної комунікації, що передбачає раціональне критичне осмислення цінностей, норм, правил соціального життя з єдиною метою – досягнення взаємного розуміння. Однак справжнього філософського звучання термін набув завдяки роботам М. Фуко. «Дискурсія» розуміється ним як складна сукупність мовних практик, що беруть участь у формуванні уявлень про об'єкти, це своєрідний інструмент пізнання, що репрезентує досить нетрадиційний підхід до аналізу культури [5, с. 63].

Сьогодні у філософії вивчення дискурсу набуло статусу окремого напрямку – «філософії дискурсу», який розробляє концепцію цього феномена як універсальної моделі різних соціальних практик, тлумачачи його не тільки як розмову, бесіду, мовне спілкування, мовленнєву практику, учасники якої прагнуть практично вирішити конкретні завдання (наприклад, прояснити фундаментальні проблеми політики, релігії, моралі), але і як найважливіше знаряддя глобальних перетворень соціальної дійсності. Філософія дискурсу несе в собі більш масштабне бачення мови як «живої грибниці дискурсів, котрі виникають і еволюціонують у просторово-часовому континенті живої мови» [2, с. 443]. Згодом дискурс проникає в психологію, етнографію, соціологію, теологію та інші соціально-гуманітарні науки, фактично претендуючи на статус міждисциплінарної методологічної програми.

За видом мовлення дискурс буває монологічний та діалогічний, за стилем спілкування – аргументований (переговори, обмін думками), конфліктний (лайка, сварка, бійка тощо) та гармонійний. Цілісна концепція мовленнєвих актів була запропонована англійським філософом

і логіком, представником неопозитивізму Дж. Остіном у роботі «How to do things with words» («Слово як дія») [8]. Ідеї Остіна розвивали філософи-аналітики, логіки та прагматики Дж. Серль, П. Строссон, Дж. Ліч, Г.-П. Грайс, лінгвісти А. Вежбіцька, М. Нікітін та ін. Діалогічний дискурс постає як мисленнєво-комунікативна мовленнєва діяльність комунікантів у ситуативно-комунікативному, соціо-культурному, когнітивно-психологічному контекстах. Принцип діалогічної природи мови був сформульований В. фон Гумбольдтом: «У первинній сутності мови наявний незмінний дуалізм, і сама можливість мовлення зумовлюється зверненням і відповіддю».

Дедалі більшого поширення і розвитку набули такі напрями у філософії, як трансцендентальний прагматизм та комунікативна філософія, започатковані німецькими філософами К. Апелем, Ю. Хабермасом, зорієнтовані на інтерсуб'єктивне взаєморозуміння. Повсякденне мовленнєве спілкування між людьми є основним предметом і методом дослідження для німецького філософа і соціолога Н. Лумана, який стверджує, що комунікація є синергетичним процесом. В Україні автором «комунікативної практичної філософії» є А. Єрмоленко, директор Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України [3].

Комунікативна філософія пропонує відмінні від класичної філософії свідомості світоглядні орієнтири. Оновлення людського життя відбувається під впливом раціональної комунікації, зорієнтованої на досягнення взаєморозуміння між людьми та гармонізацію стосунків між ними, а також між людиною й навколишнім світом. Комунікацію розглядаємо як спілкування, за допомогою якого «Я» визначає себе в іншому. Розглядаємо її як свідомо встановлену взаємозалежність, підґрунтям свідомості, процесу пізнання суспільного буття. У процесі комунікації значення та смисли розглядаються з метою обміну інформацією, люди розуміють, що їх роз'єднують загальноприйняті норми мислення і об'єднує те, в чому вони є різними. Комунікація проходить у толерантних формах, знімає категоричні, диктаторські, насильницькі форми.

Комунікативна філософія досліджує можливість пом'якшення суперечності між «життєвим світом» і «системою», що в політиці позначається прагненням до демократизації, консенсуально-дискурсивного розв'язання конфліктних ситуацій шляхом досягнення порозуміння, а також консенсуально-дискурсивної легітимації держави. Наприклад, в економіці представники комунікативної теорії обґрунтовують можливість підпорядкування цілорациональності (зокрема, підприємницької діяльності, ринкових відносин) комунікативній рациональності, тобто дискурсивно обґрунтованим етичним нормам; у педагогіці обстоюють ідею потенційної симетричності агентів процесу виховання. На основі дискурсу комунікативна філософія створює процедуру вирішення справді універсально значущих норм і цінностей від їхніх догматичних та ідеологічних заміників, а тому постає також критикою ідеології, критикою теорією суспільства загалом.

Спілкування здатне об'єднати людей у реальну живу спільноту. Потреба людини у спілкуванні стосується насамперед діалогу, безпосередньої зустрічі з іншим реально існуючим «Я». Спілкування передбачає не лише

такі інтелектуальні аспекти, як рівень знань, ерудованість, володіння цікавою інформацією, вміння підтримувати розмову та формулювати думку, але включає також чуттєво-емоційний аспект. Емоційною реакцією на спілкування є стан задоволення або незадоволення, який полегшує чи ускладнює процес спілкування. Почуття постають суб'єктивною реакцією людини на оточуючий світ. Культура почуттів особистості виявляється в адекватності її емоційних реакцій комунікативній ситуації, у здатності реагувати на неї, відповідно до реального стану, вміння співпереживати тому, з ким відбувається діалог тощо. Відносини між людьми здатні набувати принципово різного значення з точки зору вияву в них моральної суб'єктивності людини. У будь-якому суспільстві існує чимало сфер і відносин, у яких люди ставляться одне до одного саме як до об'єктів, а не суб'єктів, вважають своїх партнерів своєрідними «мислячими речами», не здатними до принципових змін і відповідальних рішень.

Оскільки комунікація передбачає наявність зворотного зв'язку, розглядаємо медіацію та діалог найбільш прийнятними і поширеними в умовах відкритого обговорення. Медіація є позасудовою процедурою врегулювання спору шляхом ведення структурованого переговорного процесу між сторонами за допомогою одного або кількох медіаторів. Діалог є багатостороннім процесом взаємодії, обміну сенсами, який відбувається за допомогою ведучого – фасилітатора, має на меті покращення розуміння між учасниками, прийняття рішень щодо спільних дій. Дослідження проблеми застосування діалогу на практиці в різних сферах діяльності переконує, що діалоговий підхід передбачає одну чи кілька зустрічей, впродовж яких протягом певного часу учасники в одному просторі разом спілкуються. Ефективність даного підходу визначається рівнем довіри між людьми, що базується на розумінні, відповідальності, неприпустимості насилля, повазі до особистості, верховенстві права і турботи про майбутнє.

У першу чергу, діалог – це «глибинний процес», тобто не просто факт зустрічі чи розмови або суперечки, а процес, що має такі етапи: аналіз проблеми, дизайн діалогу, попередні зустрічі, проведення діалогу, домовленості про наступні діалогові зустрічі, при цьому «глибинний» означає, що комунікація між учасниками процесу виходить за межі поверхневого рівня обміну звинуваченнями, претензіями, аргументами – до викладення індивідуальних чи колективних переживань, болю, їх причин, передумов тощо.

По-друге, діалог – це «обмін сенсами», що в нашому розумінні та практиці полягає в такій діалоговій комунікації, що складається не стільки з інформаційних повідомлень, викладених конкретними словами, адже у значно більшій мірі увага фокусується на сенсах, справжньому змісті, на вмінні їх розпізнати та відчутти в інформаційному повідомленні, зрозуміти, що ж саме «за словами», тобто «між рядками», перевірити це розуміння, шляхом «повернення сказаного» тому, хто про це говорить, з метою підтвердження правильного розуміння або корегування. Діалог як «якісна зміна» означає появу та формування у ході відсутніх перед тим між учасниками діалогу розуміння, поваги, підтримки, відповідальності, довіри одне до одного.

Для будь-якого колективного діалогового процесу, а

також для становлення діалогової культури важливо, щоб учасники побачили користь від часу, який вони виділили на діалог, тобто, наприклад, щоб вони отримали власні відкриття та осяяння та змогли донести своє повідомлення іншій стороні, щоб вийшли з діалогу з відчуттям, що їх почули. Управління результатом діалогу, в першу чергу, має справу з управлінням очікуваннями. Воно створює загальне розуміння того, що необхідно для розуміння, поліпшення взаємин і здатності спілкуватися, а також яким чином це буде досягнуто за допомогою уточнення і узгодження очікування щодо того, що люди будуть робити і як вони будуть себе вести під час діалогу. Управління очікуваннями використовує ці угоди як основу для проходження за процесом, наглядом за його ефективністю, а також для якісного поліпшення відносин [6, с. 23].

В умовах сьогодення через інтернет-мережі люди стають більш чутливими до наочних візуальних образів, ніж до текстів та раціональних аргументів. В умовах онлайн-комунікації кожен активно намагається соціалізуватися, виконуючи дистанційну роботу. Разом із тим, спостерігаємо недостатність емоційної інформації, зокрема, у зв'язку зі значною енергозатратністю під час

онлайн-зустрічей, що проявляється почасти у дратівливості і тривозі тощо. У такому випадку увага розсіюється, а ймовірність викривлення інформації підвищується [7].

Комунікативний дискурс, заснований на «апріорі комунікації», спрямований на пошук універсальних умов і можливостей взаєморозуміння між людьми, дає принципово нове бачення сучасної людської ситуації та головних проблем, які її супроводжують. Таке розуміння норм, виведених із конкретних історичних обставин, претендує на знаходження універсальних і вагомих підстав людської солідарності. Це має змогу стати тією платформою, на якій можна вирішувати актуальні проблеми сучасного суспільства, будувати нову систему людського світовідношення, ідеалом якої є взаєморозуміння та гармонізація міжособистісної взаємодії. Ми розглядаємо комунікативний дискурс в умовах формування деліберативного суспільства як складну систему адаптацій, пов'язану з просуванням до бажаної мети в спілкуванні, пов'язану з ціннісно-культурними, соціальними, психічними, психологічними, фізичними чинниками, що впливають на розвиток взаємовідносин між людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Дискурс / Нина Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Гудзь Н. Генезис понятия «дискурс» у сучасній лінгвістиці / Нина Гудзь // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – 2012. – №. 105. – С. 442–445.
3. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / Анатолій Єрмоленко. – К., 1999. – 488 с.
4. Касавин И. Текст. Дискурс. Контекст: Введение в социальную эпистемологию языка / Илья Касавин. – М.: Канон+, 2008. – 437 с.
5. Фуко М. Порядок дискурса / Мишель Фуко // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Магистериум, Касталь, 1996. – С. 47–97.
6. Як, коли, де працює діалог. Практичний посібник / за заг. ред. К. Гусєєвої, Д. Проценко. – К.: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2019. – 51 с.
7. Брунова-Калисецкая И., Елигулашвили М. Учимся говорить заново: как эффективно общаться онлайн в условиях кризиса [Электронный ресурс] / Ирина Брунова-Калисецкая, Максим Елигулашвили. – Режим доступа: https://focus.ua/economics/454106-kak-effektivno-rabotat-onlain-v-usloviakh-krizisa?fbclid=IwAR1hon9fZ6Tmo6iU6DpKkf5F2VrB3Rzu2ODq5QT6dxGF2f1p3sA7L50_7A.
8. Austin J. L. How to do things with words / John. L. Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 166 p.

REFERENCES

1. Arutiunova N. Diskurs [Discourse] / Nina Arutiunova // Linguistic encyclopedic dictionary. – M.: Soviet encyclopedia, 1990. – pp. 136–137.
2. Gudz N. Genesis of the notion “discourse” in modern linguistics / Nina Gudz // Scientific Notes by Vynnychenko KDPU. Series: Philological Sciences (language studies): In 2 parts. – 2012. – №. 105. – pp. 442–445.
3. Yermolenko A. Kommunikatyvna praktychna filosofiia [Communicative practical philosophy] / Anatoliy Yermolenko. – K., 1999. – 488 p.
4. Kasavin I. Tekst. Diskurs. Kontekst: Vvedeniie v sotsialnuu epistemologiu iazyka [Text. Discourse. Context: Introduction into the social epistemology of language] / Ilya Kasavin. – M.: Kanon+, 2008. – 437 p.
5. Foucault M. Poriadok diskursa [Order of discourse] / Michel Foucault // Will to Truth: on the Other Side of Knowledge, Power and Sexuality. – M.: Magisterium, Kastal, 1996. – pp. 47–97.
6. Iak, koly, de pratsiuie dialog [How, when, where dialogue works]? Practical handbook / edited by K. Gusieva, D. Protsenko. – K.: OSCE Project-Co-ordinator in Ukraine, 2019. – 51 p.
7. Brunova-Kalishetska I., Ieligulashvili M. Uchimsia govorit zanovo: kak effektivno obschatsiia onlayn v usloviakh krizisa [Learning to communicate once again: how to effectively communicate online at the crisis times] [Electronic resource] / Iryna Brunova-Kalishetska, Maksym Ieligulashvili. – Available at: https://focus.ua/economics/454106-kak-effektivno-rabotat-onlain-v-usloviakh-krizisa?fbclid=IwAR1hon9fZ6Tmo6iU6DpKkf5F2VrB3Rzu2ODq5QT6dxGF2f1p3sA7L50_7A.
8. Austin J. L. How to do things with words / John. L. Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 166 p.

Communicative discourse in the formation of a deliberative society

V. I. Kudlach

Abstract. The article examines the relevance of communicative discourse in the period of formation and development of a modern deliberative society. The interrelations between the philosophy of discourse and communicative philosophy are justified, the stages of their development are analyzed. Modern manifestations of the communicative approach to various socio-cultural practices are considered. Mediation and dialogue are defined as basic communicative technologies. Humanitarian and moral understanding of the communicative discourse will help identify and resolve contradictions through openness and discussion that meet the needs, interests and goals of modern society.

Keywords: discourse, philosophy of discourse, communicative philosophy, deliberative society, dialogue.

POLITICAL SCIENCE

Breach of Contractual Obligations by Subjects of Binding Legal Relations: Case Law and Prospects for Solution

V. N. Aliyeva-Baranovskaya

Interregional Academy of Personnel Management
Corresponding author. E-mail: forever55555@ukr.net

Paper received 04.03.20; Accepted for publication 26.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-14>

Abstract. The article presents a conceptual analysis of the legal nature and essence of subjective right. The etymology and features of debtor's obligation and the facts that give rise to it are considered. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the description of the legal actions of a creditor under the provisions of the Civil Code of Ukraine as well as his/her relationship with the debtor are emphasized. The obligations of a creditor and his/her principal are presented as exemplified by contract of attorney together with their powers.

Keywords: *legal relations, contractual obligations, creditor, debtor, legal regulation, property rights.*

Introduction. The content of binding relations also determines the peculiarities of the nature of the implementation - a creditor's right in a binding relationship can only be exercised in case of the performance by the debtor of his/her duties.

F. C. Savigny attached particular importance to the actions of a debtor, since "the activity of a debtor should be considered the principal point, the essence of any obligation; and the activity of a creditor is only minor one."

The actions of a debtor have always been at the forefront in the definitions of obligation since the times of the Roman law. We would like to remind that: "An obligation is a legal bond that causes us to carry out something in accordance with the laws of our state," "The essence of obligation is not to make some bodily object or some servitude ours, but to bind another person toward us in order for him/her to give, do us something or provide us with something."

Civil law relation, like any legal relation in general, is a social relation in which the right of one person corresponds to the duty of another one. Subjective right cannot exist by itself without a legal duty because they form one indivisible whole - a legal relation (legal relationship). Due to its legal nature, subjective right will not exist as a right in a legal relationship unless it is opposed and secured by a legal duty. A person can hold a subjective right that arises from the effect of a norm of law only against some obliged subject, since legal duty also exists only in opposition to subjective right.

Review of Publications on the Topic. I. M. Zhilinkova emphasized that, whereas the content of subjective right, in addition to the right to one's own actions, also includes the power to demand appropriate behavior from others, subjective duty cannot include any power at all, and even more so with respect to others. Whatever the content of legal duty, it cannot be applied toward other persons. The content of a subjective duty is fully directed at the obliged person and fixes on him/her. An obliged person may not, on his/her own volition only, transfer the burden of his/her duty to another person. Due to his/her legal position, he/she cannot influence other persons. Since a subjective civil law duty is directed at its bearer, it cannot have two components: direction at the obliged person and at someone else [1, p. 40].

The purpose of the article. Providing a conceptual analysis of the legal nature and essence of subjective right. Considering the etymology and features of the appearance of

debtor's obligation and the facts that give rise to it. Describing the legal actions of a creditor in accordance with the provisions of the Civil Code of Ukraine and his/her relationship with the debtor.

Methodology. The author applies an analytical approach to evaluating the concept of contractual obligation in legal practice, the content analysis of theoretical and methodological approaches in evaluating changes in the Civil Code of Ukraine. A comparative analysis of the phenomenon on the basis of legislative acts is proposed.

Results. Whereas subjective right is the measure of possible behavior allowed to the authorized person, subjective duty is the measure of proper behavior imposed on the obliged person. Whereas the measure of possible behavior is provided to the authorized person in order to satisfy his/her interests, the measure of proper behavior is offered to the obliged person in order to satisfy the interests of the authorized person. Whereas the measure of possible behavior allowed to the authorized person is ensured through the imposition of duties on other persons, the measure of proper behavior imposed on the obliged person is ensured through enabling the authorized person to require the obliged person to perform the duty based on the apparatus of state coercion.

But it should be borne in mind that the performance of an action depends on a debtor. A debtor cannot be compelled to take action. He/she may or may not perform his/her action, although the failure to perform it is accompanied, for him/her, by unpleasant legal consequences. Thus, obligation as a relation wholly dependent on another person is, in essence, the sphere of credence that is given by one person - a creditor - to other persons - his/her debtors.

The peculiarities of duty in obligation are conditioned by the grounds for the occurrence of the obligation. The main legal fact that gives rise to obligation (and duty as an integral part of the content of the obligation) is the contract, which is conditioned by the principle of equality of participants in civil relations, the discretion of civil regulation that gives subjects the freedom to acquire and regulate the content of their duties through their own volition.

Similarly, when making unilateral deals that entail an obligation (for example, a public promise of remuneration and the provision of the stipulated result as two unilateral deals entailing an obligation out of a public promise of remuneration), the parties themselves determine for themselves the content of duties, of the obligation incurred.

The condition of a bond between a creditor and a debtor, the interrelation between the right to demand and the debt is denoted by the general term "obligation", but when we use this term to denote a duty, we allow for dangerous confusion. In addition to binding relation, in law, there are other cases of legal necessity: to recognize the ownership right of another person, to pay taxes, to execute court decisions, to perform other duties provided for by law. This term is unjustifiably extended to non-binding relations and to ones that even are not civil. Even when applied in institutes of binding law, it unreasonably narrows down the essence of "obligation" to the person of a debtor, rather than denoting the relationship between a creditor and a debtor.

Therefore, the term "obligation" cannot be used in the sense of a necessity established by law as a whole and in the sense of the duty of a debtor (debt) in particular.

Thus, through the example of the Ukrainian law, it can be noted that, in the event of a breach of obligation, a protective obligation arises, in which the duties to indemnify the damage already become duties of provision (rather than protective ones), to which the creditor's right to demand providing corresponds.

German science, in binding legal relation, distinguishes special duties, which are conveyed in the Russian language by the term "долженствование" (that is, "must"), to emphasize their different nature in comparison with duties of provision or behavioral duties. In the national (Ukrainian) civil law science, these duties are called creditor's ones.

In addition to the duties of a debtor, in obligation, they distinguish the existence of creditor's duties that are designed to enable a debtor to perform his/her duties.

The main creditor's duty is, as it is supposed, the duty to accept the performance, the content of which consists in performing, on the part of a creditor, actions dependent on him/her, without which the debtor cannot perform his/her obligation.

According to another point of view, a creditor has the right (rather than being obliged) to accept the performance on the basis of the obligation.

It is believed that recognizing a creditor's duty to accept the performance on the basis of the obligation causes the traditional division of obligations into simple and complex ones to be canceled, since, according to this concept, any simple obligation (for example, an obligation arising from an interest free loan) is "complicated" by the creditor's additional duty. A creditor's actions to accept the due performance proposed by the debtor are a means of exercising a subjective right that belongs to the creditor, rather than the creditor's duty.

According to A. V. Vlasova, the qualification of a creditor's actions to accept the due performance as a means of exercising his/her subjective right leads to the conclusion that the realization of the relevant legal possibility or the refusal of its realization occurs in accordance with the will of the authorized person him/herself. Thus, the failure of a creditor to accept the performance on the basis of the obligation, that is, the creditor's delay in acceptance, is indicative of the refusal of the creditor to exercise the legal possibility given to him/her [2].

However, according to Art. 616 of the Civil Code, if the breach of an obligation occurred through the fault of the creditor, the court, accordingly, reduces the amount of damages and penalties recovered from the debtor.

Discussion. Since this article is about the fault of a credi-

tor, it can be concluded that the legislature affirmed the view of the duty, and not the right to accept the performance from the debtor.

Although one may notice that the term "fault" acquires a different shade in this norm than usual; it is not a fault before others – it is a breach of respecting one's own interests, so to speak, a fault against oneself.

The stated wording of Art. 616 of the Civil Code of Ukraine, in our opinion, is still not without drawbacks. From the above wording of the Article, it follows that, if the breach of an obligation is the result of culpable actions of the creditor, then this can reduce the liability of the debtor. But this situation is wrong, because, in this case, there is no fault of the debtor at all, and his/her liability - greater or lesser – is out of the question. The legislator must have meant the consequences of culpable conduct of both parties: the debtor and the creditor.

Our conclusion is confirmed by the position of the Supreme Economic Court of Ukraine, which was expressed in Item 43 of the Information Letter "On Some Issues of the Practice of Application of the Rules of the Civil and Economic Codes of Ukraine" of April 7, 2008 #01-8/211, namely, in accordance with Part 1 of Art. 616 of the Civil Code of Ukraine: if the breach of an obligation occurred due to the fault of the creditor, the court, accordingly, reduces the amount of damages and penalties recovered from the debtor. It should be borne in mind that, if the breach of an obligation occurred entirely because of the creditor, then the creditor's losses should be considered to be caused as a result of his/her own actions or omissions and are not the result of a violation of his/her right.

In accordance with Part 1 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine, a creditor is considered to be in default if he/she refused to accept the due performance offered by the debtor, or did not perform the actions stipulated by the contract or acts of civil law arising from the essence of the obligation or customs of business turnover, until the performance of which the debtor could not fulfill his/her duty.

The reference to the default of a creditor should make us aware that there is an obligation of the creditor that he/she has overdue, namely the obligation to accept the performance.

The courts also pay attention to this. Thus, in the judgment of Kyiv Economic Court of Appeal of Ukraine of December 13, 2011 #23/439, it was established that the plaintiff had given the defendant the order for the production of a road map of Eastern Europe. The plaintiff alleges that the defendant did not provide him with the road map in print, and therefore, he addressed the defendant with a claim for a refund of UAH 115,200. In settling this dispute, the local economic court concluded that the defendant had committed the breach of an economic obligation, and that there were grounds to apply, in a contentious case, the provisions of Art. 1212 of the Civil Code of Ukraine regarding the obligation of the defendant to repay the money that he acquired on the basis of a reason that subsequently fell away, and satisfied the claim for recovery from the defendant of the prepayment amount of 115 200 UAH.

However, the Economic Court of Appeal disagreed with such conclusions of the local economic court, taking into account the following. The case file contains a copy of the map layout signed by three plaintiffs' authorized representatives and a copy of the map without a cover. With the consent of the parties, the cover was to be provided by the plain-

tiff, as his advertising and information about him should be indicated there. The defendant claims that the plaintiff, without providing the cover, deprived him of the opportunity to complete the work of map production. At the same time, the layouts made are sent to the plaintiff in written and electronic form. The plaintiff did not provide reasonable explanation for the electronic use of the map on his website and in his own advertising edition. Nor did the latter provide explanations regarding the failure to provide the cover for the map and, accordingly, the defendant's deprivation of the possibility of its printing and transmission to the plaintiff. Without the cover, the maps had no appearance, so their printing and transmission were, indeed, inappropriate. In such circumstances, it is the creditor who has defaulted on the economic obligation in accordance with the provisions of Part 1 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine and Part 1 of Art. 221 of the Civil Code of Ukraine, which consists in failure to provide the defendant with a cover for the map.

We should distinguish between duties of a debtor in an obligation and duties of a creditor. For example, a customer, according to the contract, has the right to require the contractor (debtor) to perform the work properly, but the duty to pay for such work is not creditor's one, since, in this respect, the customer him/herself acts before the contractor as the debtor.

In some (mutual) obligations, a party has the duty to accept the performance as a debtor's, and not a creditor's duty.

According to Art. 655 of the Civil Code of Ukraine, under a contract of sale and purchase, one party (the seller) transfers or undertakes to transfer property (goods) into the ownership of the other party (the buyer), and the buyer accepts or undertakes to accept the property (goods) and to pay for it some money amount. The very definition of the contract stipulates the duty to accept the performance in consensual sale and purchase. In accordance with Art. 689, the buyer is obliged to accept the goods, except when he/she has the right to demand the replacement of the goods or the right to withdraw from the contract of sale and purchase.

The very definitions show that the duty to accept the goods is the duty of the buyer as a debtor; this duty is expressly provided by law.

Similarly, under a contract for work and labor, one party (the contractor) undertakes at his/her own risk to perform certain work on the instruction of the other party (the customer), and the customer undertakes to accept and pay for the work performed (Art. 837 of the Civil Code of Ukraine).

V. V. Kulakov considers that, since under a contract of sale and purchase, the buyer has the right to transfer the goods, but is also obliged to accept them accordingly, he/she acts here both as a creditor with the right to demand the transfer of the goods, and as a debtor with the duty to accept them, then, in this case, there is no doubt that the buyer has exactly a legal duty (to accept the goods), because a clear sanction is imposed on him/her for failure to fulfill the duty. But if you take a similar situation with the duty of a lessor to take back the leased thing, it is difficult to draw such a clear conclusion, since this obligation is only envisaged, and there is no specific sanction provided by law.

That is, in a contract of sale and purchase, the duty to accept the goods is a normal duty of a debtor, not a duty of a creditor, and in a contract of lease, the duty to take the thing back is a duty of a creditor, since there is no specific sanction.

For breach of creditor's duty, only the consequences provided for in Art. 545, 613, 616 of the Civil Code of Ukraine

occur.

Creditor's duties also include the duty to confirm the performance of an obligation. Thus, according to Art. 545 of the Civil Code of Ukraine, having accepted the performance of an obligation, the creditor should, at the request of the debtor, issue him/her a receipt for accepting the performance in part or in full (Part 1). If the debtor issues a debt document to the creditor, the creditor, when accepting the performance of the obligation, should return it to the debtor. If the debt document cannot be returned, the creditor should indicate this in the receipt that he/she issues (Part 2). If the creditor refuses to return the debt document or to issue a receipt, the debtor has the right to delay the performance of the obligation. In this case, there is a default of the creditor (Part 4).

Thus, at the request of the debtor, the creditor, in substantiation of the performance of the debtor's duty: a) issues a receipt for accepting the performance; b) returns the debt document.

Therefore, even a loan legal relationship that is straightforward (one right - one obligation) and one-way binding, in which the lender has only a right and the borrower only an obligation, implies the occurrence of so-called creditor's duties. For example, according to Art. 545 of the Civil Code of Ukraine, accepting the performance, he/she should issue the borrower a receipt.

Creditor's duties also include actions until the performance of which the debtor could not fulfill his/her duty. It is this that follows from the wording of Part 2 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine.

For example, the terms of contracts for the performance of various types of construction and repair work often provide for the duty of the customer to perform certain preparatory actions (for example, to clear from irrelevant objects the place where the work will be performed, to ensure access to the contractor's employees to this place, etc.), the failure of which makes impossible the commencement of the work. Other similar situations are possible: for example, a contract of carriage may stipulate the duty of the customer to ensure the proper registration of the goods and transport documents and to arrange for the loading of the cargo on the vehicle. Failure to fulfill these duties deprives the carrier of the possibility to commence to perform his/her duties.

In a contract of delegation, the principal is obliged to reimburse the attorney for the expenses incurred. It is his/her duty as a debtor. He/she is also obliged to issue a power of attorney. It is his/her duty as a creditor. The legal regime of these duties is different. If the principal does not issue a power of attorney, he/she creates by his/her actions the inability for the attorney to fulfill his/her duty. Thus, the principal punishes him/herself in the first place.

Creditor's duties differ from debtor's ones in that, first, they are of ancillary nature and are intended to enable the debtor to perform the obligation; second, creditor's duties may be performed by another person even without the consent of the creditor (the performance of an obligation by a notary who performs creditor's duties). Third, if they are not performed, only special sanctions can be applied to the creditor.

I. B. Novitsky identifies three components of a creditor's duty: 1) not burdening by one's own conduct the state of the debtor; 2) taking known positive action to enable the debtor to fulfill the obligation; 3) being prepared for a timely acceptance of a properly proposed performance.

Thus, creditor's duties include the duties of a creditor,

first, to accept the due performance offered by the debtor; second, at the request of the debtor, to perform the actions provided for by the Civil Code of Ukraine that confirm the performance (to issue a receipt for the acceptance of the performance or to return the debt document); third, to take actions provided for by contract or law, without which the debtor cannot perform his/her duty.

In case of the default of the creditor, the suspension of the performance occurs automatically and even beyond the will of the debtor - simply due to the inability to fulfill the obligation without the creditor's taking appropriate actions (for example, the acceptance of the performance). Accordingly, a breach of creditor's duties results in the automatic and legal default of the debtor.

According to O. P. Pechenyi, the designation of "creditor's duties" is, to a certain extent, a conventional and artificial formation, since a creditor is traditionally represented by a person entitled to demand from the debtor certain actions, and the debtor, respectively, by the person on whom the duty to perform these actions lies. Therefore, by definition, a creditor cannot have any duties. However, creditor's duties constitute a certain condition necessary for the performance by the debtor of his/her duties.

The definition of creditor's duties as "a certain condition" cannot, in our opinion, explain their legal nature. We think that these duties do not turn a creditor into a debtor, because they exist to help him exercise his/her own powers. They are ancillary in the exercising of the creditor's rights of claim.

Compliance with creditor's duties is necessary to the benefit of the person who is the creditor, since the person in its violation loses the right and suffers from other adverse legal consequences.

Entering into an obligation, its subjects (at least the creditor, if the obligation arises not out of a contract) always have a certain economic purpose (the achievement of some good); it is embodied in a subjective right and reflected in its opposite obligation. A creditor's duty has no economic sense. It is not directly related to the purpose of the obligation and has certain auxiliary nature.

For example, a creditor should appear at the place of the performance of the obligation to accept the obligation, but, in accordance with Art. 537 of the Civil Code of Ukraine, the debtor has the right to perform his/her duty by returning the money or securities owed to the creditor through notary's deposit in case of the absence of the creditor or his/her authorized person at the place of the performance of the obligation.

In this case, the obligation is duly performed, despite failure to perform the creditor's duty.

O. P. Pechenyi believes that properties of paired categories are not inherent in creditor's duties; they are not of a reciprocal nature.

However, debtor's powers must inevitably correspond to creditor's duties. But the peculiarity of these powers is that they cannot be presented at the moment of the performance of the obligation (the debtor cannot compel to perform the obligation; he/she has no right to demand to perform creditor's obligations); these powers are manifested in case of failure to perform creditor's duties, namely: the debtor has the right to demand the recovery of damages in the absence of the circumstances referred to in Part 3 of Art. 613 of the Civil Code, to demand a reduction in the amount of penalties and damages (Part 1 of Art. 616 of the Civil Code of Ukraine).

A debtor also has several powers that do not directly correspond to the duties of a creditor, but are provided for by law (in the broad sense, a creditor is also obliged; he/she must take (suffer) the consequences of these powers): he/she may fulfill the obligation through a notary (Art. 537 of the Civil Code of Ukraine), delay the performance of the obligation (Part 4 of Art. 545 of the Civil Code of Ukraine), defer the performance of the obligation for the time of default of the creditor (Part 2 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine), not pay interest during the time of default of the creditor (Part 4 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine).

V. A. Belov defines the concept of creditor's duties in the following way: the debtor may require the creditor to perform such actions, which, while not having any independent value (which means that the creditor cannot be compelled to carry out these actions, and for their failure, he/she may not be punished), but without which the creditor will not be able to fulfill his/her claim. For example, under a loan agreement drawn up through the debtor's bill of debt, the creditor has the right to demand repayment of the loan only if the debtor receives back his/her bill of debt. It is the duty to return the bill of debt that is a creditor's duty: one can neither force to perform it nor punish for its breach; however, in the event of failure to perform it, the debtor has the right to delay the performance of the obligation, to claim compensation for damages caused by delay in the acceptance of the performance, and, since the obligation was monetary, also not to pay interest for the time of "forced delay."

If even a debtor can claim damages for a breach of the creditor's duty, it cannot be said that a creditor "cannot be punished" for failing to fulfill his/her duty. In accordance with Part 3 of Art. 613 of the Civil Code of Ukraine, a debtor is not entitled to compensation for losses caused by a default of the creditor, if the creditor proves that this delay is not the result of his/her fault or the fault of persons, on whom, legally or by order of the creditor, the acceptance of the performance was laid.

That is, if the debtor proves the fault of the creditor on the default, he/she has the right to recover damages. If there is a responsibility, then there is a duty.

V. V. Kulakov also believes that a creditor cannot be punished for failure to perform creditor's duties (the arguments against which were put forward above), but he is right in another regard. Thus, he notes that creditor's duties include those actions failing to perform which a creditor harms only to him/herself. In this case, he/she is considered one who is in default, and the debtor is released from liability. In addition, certain actions can be taken against a creditor who has not taken actions that constitute the contents of a creditor's duty, but these actions are limited only to the debtor's right for delaying the performance, for receiving compensation for losses caused by the creditor's late payment; or to loss of interest on the monetary obligation. There can be no other sanction for failure to perform this duty. But in this case, this duty only is called "duty," and one by no means can call a creditor "an obliged subject." He/she is "obliged" only toward him/herself, and not toward others.

He himself confirms the existence of sanctions for failure to perform creditor's duties, which emphasizes their compulsoriness, but he correctly notes the nature of these duties, which is ancillary in the exercise of subjective rights of a creditor, and, in their violation, a creditor punishes only him/herself, not exercising his/her right of demand, not reaching his/her interest.

As for the possibility of establishing a penalty for improper performance of creditor's duties, for example, establishing a penalty for failure to issue a power of attorney, it can be said that a penalty can only be established for improper performance of a debtor's duty. Creditor's duties cannot be secured with penalties (as well as with pledges, guarantees, retentions, etc.). Only if a secondary duty of provision (indemnification) arises as a sanction for failure to perform creditor's duties, can one speak of the possibility of securing

the performance of this duty.

Conclusions. Thus, in a binding legal relationship, several types of duties are performed. First, those are duties of provision (debt) - the basic duties in an obligation, to which the rights of the creditor correspond. Provision, as a general rule, creates certain benefits for the creditor. Second, those are protection duties designed to protect the interests of the parties in an obligation which are not directly related to the provision. Third, those are creditor's duties.

REFERENCES

1. Майданик Р. Договір про надання медичних послуг / Р. Майданик // Медичне право. – 2010. – № 5. – С. 52-66.
2. Майданик Р. Місце зобов'язання в праві України / Р. Майданик // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 3-7.
3. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: у 2 т. / відп. ред. В. Г. Ротань. – 2-е вид. – Х.: Фактор, 2010. – Т. 1. – 800 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – Т. II. – 1088 с.
5. Постанова Верховного Суду України від 19.12.2011 р.: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21438534>
6. Постанова Вищого господарського суду України від 26 квітня 2007 р. № 20-5/175: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/634615>
7. Постанова Вищого господарського суду України від 06.03.2007 р. у справі № 10/137: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/506302>
8. Постанова Вищого господарського суду України від 18 листопада 2009 р. № 13/348-08: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7111094>
9. Постанова Вищого господарського суду України від 23 лютого 2011 р. № 32/214: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14347188>
10. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України [Е. ресурс]: Інформ. лист від 7 квітня 2008 р. № 01-8/211. – Режим доступу: portal.rada.gov.ua/
11. /Рішення Апеляційного суду Київської області за справою №22-ц-3005/12 22-ц/1090/3629/12 від 11 червня 2012 р.: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25066718>
12. Рішення Апеляційного суду м. Києва за справою № 22-7010: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1863135>
13. Рішення Київського апеляційного господарського суду України від 13.12.2011 р. у справі № 23/439: Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20022562>
14. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина: акад. курс / З. Ромовська. – К.: Атіка, 2015. – 560 с.
15. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2019. – №№ 50-44. – Ст. 356.
16. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. / за ред. С.О.Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – 6-е вид. – Х.: Одиссей, 2014. – 1200 с.

REFERENCES

1. Maidanyk, R. Contract for Medical Services. R. Maidanyk. Medical Law. 2010. № 5. P. 52-66.
2. Maidanyk R. Place of Obligation in the Law of Ukraine. Entrepreneurship, Economy and Law. 2006. № 4. - P. 3-7.
3. Scientific and Practical Commentary on the Civil Law of Ukraine: 2 Vol. Ed. V. Rotan. 2 edition. Kh: Factor, 2010. Vol. 1. 800 p.
4. Scientific and Practical Commentary of the Civil Code of Ukraine. In 2 volumes. Ed. O. Dzery, N. Kuznetsova, V. Lutz. 3rd edition. K. Yurinkom Inter, 2008. V. II. 1088 p.
5. Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 19.12.2011: Unified State Register of Judgments. - [E. source]. Access mode: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21438534>
6. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of April 26, 2007 No. 20-5 / 175. Unified State Register of Judgments. [E. source]. - Access mode: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/634615>
7. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of 06.03.2007 in Case No. 10/137. Unified State Register of Judgments. [E. source]. - Access mode: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/506302>
8. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of February 23, 2011 No. 32/214. Unified State Register of Judgments. [E. source]. Access mode: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7111094>
9. On some issues of practice of application of the norms of the Civil and Economic Codes of Ukraine [E. source]: Inform. letter dated April 7, 2008, No. 01-8 / 211. Access mode: portal.rada.gov.ua/
10. / Judgment of the Court of Appeal of the Kyiv Region in Case No. 22-c-3005/12 22-c / 1090/3629/12 of 11 June 2012. Unified State Register of Judgments. [E. source]. Access mode: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25066718>
11. Decision of the Court of Appeal of Kyiv in Case No. 22-7010. Unified State Register of Judgments. [E. source]. Access mode: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1863135>
12. Judgment of the Kyiv Court of Appeal of Ukraine of 13.12.2011 in Case No. 23/439. Unified State Register of Judgments. [E. source]. Access mode: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20022562>
13. Romovska Z. Ukrainian civil law: General part: Acad. Course. K. Attica, 2015. 560 p.
14. Civil Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Offic. kind. 2019. №№ 50-44. 356 p.
15. Civil Code of Ukraine: scientific-practical. comment. / per row E. Kharitonova, N. Golubeva. 6th edition. Kh. Odyssey, 2014. 1200 p.

Особливості регіональних клівіджів України та їх вплив на партійну систему

В. В. Гудзь

Софійський університет імені Климента Охридського
Corresponding author. E-mail: goodz-klio@ukr.net

Paper received 08.05.20; Accepted for publication 25.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-15>

Анотація. У статті досліджено розробку теорії регіональних клівіджів і їх специфіку в посткомуністичній Україні. Виявлено історичні, соціально-економічні, етнічні, лінгвістичні, геополітичні ознаки регіональних поділів, які склалися головним чином на Сході і Заході України. Встановлено, що регіональні настрої не загрожували розпадом України, але мали постійний характер, впливали на партійну систему, зазнали зворотного політичного впливу та були використані зовнішніми силами.

Ключові слова: регіональні клівіджі, етнополітичне ситуація, політичні партії, вибори.

Вступ. Передусім треба зауважити, що термін «клівідж» політологами Східної Європи практично не вживається, хоча як на нас, він може бути продуктивним для означення ліній розколу в українському соціумі. Відповідно до трактування Лоусонетала (Lawsonetal, 1999), клівіджі це – тривалі структурні конфлікти в суспільствах, які призводять до протистоянь різних політичних позицій [16]. Політичні клівіджі, у тому числі регіональні, найяскравіше представлені у розвинутому суспільстві партіями і рельєфно проявляються у політичній культурі та результатах виборчих кампаній.

С. М. Ліпсет і С. Роккан (США) визначили чотири основних регіональні, соціально-економічні і соціокультурні клівіджі (розколи) для західної цивілізації постіндустріальної доби, які визначають генезу і зміст усіх європейських партій і мають територіальне та функціональне підґрунтя [17, р. 1–64].

Огляд публікацій по темі. Порівняльна соціологія виборів і електоральна поведінка населення, які виявляють регіональні клівіджі, вже давно є одним із головних напрямків вивчення масової політичної поведінки. Проникливі вчені різних країн запропонували низку інноваційних підходів для порівняння електоральної поведінки і партійних систем [16]. Безпосереднє методологічне значення для нашого дослідження мають ідеї С. Гантінгтона, який наголосив, що територією України пролягає лінія розламу між західною християнською та східною православною цивілізаціями, продемонстрована результатами президентських виборів 1994 р. [15, с. 255–257]. Складність геополітичного становища в Україні зумовлена і тим, що її південно-східні регіони перебувають у зоні підвищеної етнополітичної конфліктності. Йдеться про «велику євразійську дугу етнополітичної нестабільності», яка позначається лінією від Північної Ірландії до Шри-Ланки і перетинає Донбас та Крим [6, с. 155].

Деякі фахівці вказують на особливості суспільних розколів у Східній Європі. Так, М. Любенів зауважує розмитість протиріччя за релігійною та освітньою ознакою (державо-церква) та констатує деяку «замороженість» партійної системи у посткомуністичних країнах [7, с. 257–259]. Йдеться про розвиток багатьох партій за інерцією і внутрішніми потребами партійної верхівки, замість дотримання ідеологічних принципів тобто лідерські та патронатно-клієнтальні партії [3]. Зокрема, змішана система парламентських виборів і

відсутність державної підтримки партійного розвитку призвели до розпорошення політичної палітри України на десятки і навіть сотні дрібних партій

Що стосується дослідження регіоналістики у пострадянських країнах, яка має досягти небезпеки «горизонтального» розлому по осі координат суспільства, то вона активно розвивалася передусім у Росії, зважаючи на її складний федеративний устрій [11, с. 22].

Іntenсивно вивчаються проблеми регіонів та екстраполяції локальних соціоетнічних, геополітичних історико-культурних чинників на політичне поле українськими науковцями [9; 12]. Як показав В. Котигоренко, вагомість і потенційна конфліктність регіональних інтересів обумовлена глибокими економічними, культурними, соціопсихологічними відмінностями між різними регіонами України, закладеними історично та етнічно [4].

Мета роботи – дослідити особливості регіональних структурних поділів в Україні та проаналізувати зв'язок між регіональними клівіджами і партійною системою України.

Матеріали роботи. В якості джерел дослідження, крім наукової літератури, використано матеріали соціологічних опитувань та окремі результати виборів від 1991 до 2007 рр.

Методи дослідження: застосовано принципи науковості, об'єктивності, історизму, а також системний, інституціональний, соціологічний, компаративний методи.

Результати і їх обговорення: Сучасний аналіз соціологічних опитувань та голосування на виборах засвідчує наявність давніх історико-культурних клівіджів і появу нових деяких нових ліній розмежувань, які мають українську специфіку. Наприклад, традиційна опозиція робітника до власника змінюється протиріччями між тими, хто працює в працевдатному віці і тими, хто такими не є і отримує труднощі із працевлаштуванням або зазнає дискримінації в силу пенсійного віку.

Проведені соціологічні дослідження за методикою О. Стегнія фіксують, що вагомість впливу регіонального чинника на орієнтаційну функцію масової політичної культури в Україні головно визначена відмінностями історичних умов формування соціокультурних середовищ [13]. Адже деякі західні й південні землі протягом значного історичного періоду існува-

ли за межами основного масиву українських етнографічних земель. Різниця в історичних умовах формування соціокультурних середовищ на різних територіях України призводить до відчутних регіональних ідеологічних відмінностей, зокрема щодо ставлення до ідеї українського національного відродження. Ця ідея, як зазначає В. Степаненко, певною мірою легітимізувала революційні акції протесту під час президентських виборів 2004 р. [14, с. 83]. О. Стегній звертає увагу на думку львівського соціолога В. Середи, яка простежила існування в сучасній Україні двох базових парадигм історичного минулого: «радянської», що презентує українську історію як регіональну версію російської, та традиційної української, яка наголошує на відокремленості та незалежності історичного процесу в нашій країні. Якщо перша парадигма набула поширення передусім на Сході і Півдні, то друга - серед мешканців Заходу і, частково, Центру республіки [13, с. 41].

Відмінності між регіонами України (а деякі з них водночас є своєрідними анклавами етнічних спільнот) мають також виробничо-економічний характер. Природно, що спад промислового виробництва катастрофічно позначився на Лівобережній частині України, де зосереджені майже всі галузі промисловості, які раніше були складником єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Так само й зовнішньоекономічні зв'язки українських областей, які межують із Росією, майже цілковито орієнтовані на російські регіони. Зокрема, по Харківській області цей показник становив 80-95%. Тому східні та південні регіони України традиційно проти дистанціювання України від [5, с. 51].

Крім того, регіоналізм в Україні має і геополітичний, і етнокультурний підтексти. Це проявляється у впливі Російської Федерації на етнополітичну ситуацію в Україні. Предметом постійної уваги Російської Федерації є Схід та Південь України. Уже традиційно порушується тема становища російського етносу та російськомовного населення. Цікавими є дані соціологічних досліджень щодо бачення громадянами нашої держави взаємовідносини України та Росії на 10-му році незалежності. Більш як половина опитаних (52 відсотки) хотіли, щоб це були відносини незалежних, але дружніх держав; близько третини (32 відсотки) виступали за об'єднання в єдину державу; приблизно 10 відсотків – за такі ж відносини з Росією, як з іншими країнами. Стосовно росіян – громадян України, то вони здебільшого схилилися до об'єднання з Росією в одну державу (55 відсотків). Варіантові «незалежні, але дружні держави» віддали перевагу всі регіони, крім Сходу. Діапазон підтримки варіанта «такі ж, як з усіма» – від 1,6 відсотка на Сході до 49,7 відсотка на Заході [2, с. 85].

Прикладом акцентуації уваги на певних чинниках у визначенні особливостей і відмінностей етнорегіонів в Україні є, наприклад, етнолінгвістичний аспект регіоналізації. Зокрема, пропонується розподіл на три групи областей із приблизно однаковою часткою українців, які вважають рідною мовою українську: «базова Україна» (14 областей, для понад 95 відсотків українців рідною є мова своєї національності); «перехідна зона» (8 областей і м. Київ, де від 75 до 95 від-

сотків українців також вважають рідною українську мову), та «етнопериферія» (дві області й Автономна Республіка Крим, де визначають рідною мовою своєї національності від 50 до 65 відсотків українців) [1, с. 103].

Експерти-політологи, аналізуючи нинішні тенденції суспільного розвитку в Україні, передбачали посилення в найближчому майбутньому впливу етномовних та геополітичних чинників у політичному житті держави, що найбільше проявилось під час обох Майданів і російського вторгнення. Причому політизація етнічності безпосередньо пов'язувалася зі зростанням напруженості в міжнаціональній сфері, що підсилюється загальним погіршенням матеріального становища населення. І відбувається це, на жаль, як на рівні етнічних груп, так і на міжрегіональному рівні.

Наш підхід у визначенні впливів вказаних вище клівіджів полягає у вивченні географії голосування в Україні за політичні партії, що пройшли у Верховну Раду та оцінці її збігів з іншими політично важливими, географічно розподіленими характеристиками соціально-економічного і національно-культурного характеру. Побутує думка про існування політичної географії України, яку конституційовали вибори 1994 р., коли на посаду президента вперше обрано Л. Кучму, який підняв питання двомовності. Це означає, що «історико-культурні, економічні, поселенські відмінності набрали політичної форми й понижені до ролі засобів політичної боротьби за домінування, а їх акцентуація стає одним із правил політичної гри» [8, с. 6].

Ці тенденції набрали сили під час Помаранчевої революції, коли Україна поділилася майже навпіл внаслідок підтримки на Південному Сході ставленика олігархату та проросійських сил В. Януковича. Відтак, внаслідок виборів у Верховну Раду України 27 березня 2006 року у Верховну Раду пройшло п'ять політичних партій та блоків: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, блок «Наша Україна», Соціалістична партія України, Комуністична партія України. За політичним спектром до правих, національно-демократичних партій відносяться «Наша Україна» та, в меншій мірі, БЮТ які, зокрема, йшли на вибори із гаслами підтримки євроатлантичної інтеграції, державності української мови, реабілітації воїнів УПА, виводу російського флоту із Севастополя, підтримки малого підприємництва тощо. Саме з цими гаслами йшли вказані політичні сили і під час «помаранчевої революції» 2004 р. І знову їх підтримали 16 із 25 регіонів республіки Центру і Заходу республіки та м. Київ [10].

Лівий сектор політичної складової у парламенті представили соціалісти та комуністи із їх традиційними вимогами інтеграції з Росією, державного статусу російської мови, засудження НАТО і націоналістів-«бандерівців», соціального захисту ветеранів і дітей війни тощо. Ліві сили підтримали переважно південно-східні області республіки та певна частина аграрних регіонів, де літнє населення виявило ностальгію Партія регіонів займала скоріше центристські позиції, поєднуючи свої інтереси великого капіталу з проросійськими гаслами, оскільки її колискою був Донбас із відповідними регіональними настроями. Партія

перемогла у 8 південно-східних областях та у Кримській автономії з м. Севастополем, посунувши регіональний поділ на Захід і в Центр [10].

Подібні кольори спектру партійної палітри продемонстрували і наступні парламентські і президентські вибори аж до 2014 р. Характерно, що перевага Партії регіонів у набраних відсотках у Луганській, Донецькій областях, де етнічні росіяни складають понад 40% населення та Криму, де вони становлять більшість населення. Так само абсолютну більшість складала перевага «помаранчевих» у Волинській, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, де понад 90% населення були етнічними українцями [10]. Саме ці області стали електоральною базою, на якій у 2009 р. та під час місцевих виборів 2010 року в Галичині регіональна партія «Свобода» досягла значних успіхів і стала основною силою в місцевих органах влади. У 2012 році після парламентських виборів «Свобода» отримала свої перші місця в Верховній Раді України, набравши загальноукраїнського масштабу. Прецедент «регіональних партій», з'явився всупереч чинному законодавству, за яким партії створюються тільки із всеукраїнським статусом, на місцевих виборах 2006 р. Регіональні партії, як правило, акцентують на своїй територіальній або етнічній належності: «Вінницька європейська стратегія», «Одеська партія», «ВО «Черкашани», «Партія угорців України», «Партія поляків України» тощо [9, с. 278-279].

Наявність різних політичних преференцій регіональних спільнот України, що підтверджена результатами голосування на парламентських та президентських виборах останнього десятиріччя, поєднується з домінуванням єдиного пасивно-демократичного типу масової політичної культури. Певний виняток становить західний макрорегіон, де однозначно демократична спрямованість світогляду населення поєднується з проміжним за ознакою пасивність-активність типом політичної культури. Відтак, як доводить О. Стегній, по-перше, розбіжності в електоральних вподобаннях не роз'єднують регіональні спільноти України за ознакою ставлення до демократичних цінностей; а по-друге, підтримка демократичних цінностей є пасивною для переважної більшості громадян України [13, с. 43]. Останній висновок свідчить про малорозвиненість громадянського суспільства в нашій країні, що об'єктивно створює соціально-політичні передумови для пролонгування авторитарних форм державного управління на тривалий час.

Ці особливості України не заперечують того факту, що політична палітра парламентських партій рельєфно відбиває існуючі в суспільстві регіональні клівіджі, пов'язані як із національним складом регіонів, їх гео-політичним сусідством так і відповідним менталіте-

том населення цих регіонів, у якому відбилися також суспільно-політичні деформації попереднього комуністичного режиму. Крім того, за незначним винятком, партії залишаються малопотужними, хоча, згідно зі статутом і вимогами законодавства, мають первинні організації в більшості областей України.

Проте, як свідчить досвід парламентських виборів, партійна соціалізація (вплив на політичну культуру) в Україні виконує функцію скоріше роз'єднання, ніж державницької консолідації оскільки політичні партії намагаються заручитися підтримкою виборців і апелюють до різних ідеологічних орієнтацій та соціально-культурних відмінностей. Так, в період Помаранчевої революції правляча Партія регіонів за сприяння російських політтехнологів використала різноманітні політичні та інформаційні технології для електоральної мобілізації мешканців Південного Сходу України, російськомовних громадян жупелами «фашизму» та «бандерівщини», що поглибило регіональні клівіджі України. Таких політичних технологій дотримувалися і наступники Партії регіонів (Опозиційний блок) та розробники і реалізатори концепції «гібридної війни» в Росії. Ідеологи «російської весни» в Україні у 2014 р. апелювали до значної хоч і не переважаючої, сепаратистської частини населення Донбасу і Криму, і використали регіональні настрої для прикриття агресії Російської Федерації в Україні.

Висновки. Наш аналіз показує: 1) в Україні, за відсутності традицій демократії, чітких суспільних орієнтацій і однозначного геополітичного напрямку регіоналізм був вагомим фактором, що визначав рівень стабільності й водночас цивілізованості суспільства та партійної системи; 2) особливості України є домінуючим вплив історичного клівіджу, який зумовив значні мовно-культурні, соціально-економічні та геополітичні розломи між Заходом і Сходом України; 3) навіть умовах нестабільної електоральної формули регіональні клівіджі істотно вплинули на електоральну поведінку виборців і партійну ідеологію; 4) прямий вплив регіональних розмежувань на конфігурацію партійної системи демонструє еволюція Партії регіонів, «Свободи» та поява у 2006 р. вузько регіональних партій; 5) у розвитку партійної системи України простежуються тенденції як націоналізації, та і регіоналізації, амплітуда прискорення яких залежить від комплексу інших чинників. зокрема, розвитку самоврядування. Відтак, державна політика України має бути спрямована на узгодження національних та регіональних інтересів, діалог між Центром і регіонами та оптимальне поєднання загальнонаціональних та регіональних цілей задля збереження соборності і самостійності держави.

ЛІТЕРАТУРА

- Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития. К.: Либідь, 2002. 256 с.
- Белецкий М., Толпыго А. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. 1998. №4. С. 74-89.
- Карасимеонов Георги. Политическите партии. Трето перераб. и доп. изд. София: Нік. 2010. 317 с.
- Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд, 2004. 722 с.
- Кривицька О. М. Етноконфліктний потенціал полікультурного суспільства // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2001. Вип. 15. С. 51-67.
- Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект. Харків, 2002. С. 155
- Любенов Мілен. Клівіджі і партійні системи. Българска политология пред предизвикателствата на времето / ред. Мілен Любенов. София: Унив. изд. «Св. Климент

Охридски», 2010. С. 247–265.

8. Оксамитна С., Макеєв С. Соціологічний ракурс політичної географії України // Політичний портрет України. Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». 1995. № 11. С. 1–7.
9. Остапєць Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри: дис. ... д-ра пол. наук: 23. 00. 02. Львів, 2016. 550 с.
10. Парламентські вибори в Україні 2006 / http://uk.wikipedia.org/wiki/%CF%E0%F0%EB%E0%EC%E5%ED%F2%F1%FC%EA%B3_%E2%E8%E1%EE%F0%E8_%E2_%D3%EA%F0%EB%ED%B3_2006#.
11. Попова Т. Н. Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии // Записки історичного факультету. Вип. 11. Одеса, 2001. С. 22–27.
12. Регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні. – Український соціум / за ред. В. С. Крисаченка.

К.: Знання України, 2005. 792 с.

13. Стегній О. Г. Типи політичної культури регіональних спільнот України // Вісник Львів. ун-ту; сер. соціол. 2008. Вип. 2. С. 32–56.
14. Степаненко В. До громадянського суспільства // Сподівання на іншу Україну. Президентські вибори - 2004 та навколо них: думки, настрої, оцінки людей. К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. С. 78–86.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
16. Cleavages, Parties and Voters Cleavages, parties, and voters: studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania / ed.: Karasimeonov G., Lawson K. and Roemelle A. Westport, Conn.: Praeger, 1999. 474 p.
17. Lipset, S.M. and S. Rokkan. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction: In Lipset and Rokkan (eds.) Party Systems and Voter Alignments. New York: Free Press. 1967. Pp. 1-64.

REFERENCES

1. Bagrov N.V. Regional geopolitics of sustainable development. K.: Lybid, 2002. 256 p.
2. Beletsky M., Tolpygo A. National-cultural and ideological orientations of the population of Ukraine // Policy. 1998. No. 4. S. 74–89.
3. Karasimeonov Georgi. Political parties. Third reprocess. and add. ed. Sofia: Nik. 2010. 317 s.
4. Kotygorenko V. O. Ethnicity and Confidence in Ukrainian Ukraine: a political concept. K.: Outlook, 2004. 722 s.
5. Kryvytska O.M. Ethnic Conflict Potential of Multicultural Suspension // Scientific Notes ІПіЕНД ім. І.Ф. Курас НАС of Ukraine. 2001. VIP. 15. P. 51–67.
6. Kuts Yu.O. Ethnic and political power processes in Ukraine: a management aspect. Kharkiv, 2002.S. 155
7. Lyubenov Milen. Klivigi and party systems. Bulgarian political science before prediction at the time / ed. Milen Lyubenov. Sofia: Univ. ed. "St. Clement Ohridski, 2010. S. 247–265.
8. Oksamytna S., Makeyev S. Sociological perspective of the political geography of Ukraine // Political portrait of Ukraine. Bulletin of the Democratic Initiatives Foundation. 1995. № 11. S. 1–7.
9. Ostapets YO. Electoral processes in Ukraine: national and regional dimensions: dis. ... Dr. pol. sciences: 23. 00. 02. Lviv, 2016. 550 p.
10. Parliamentary elections in Ukraine 2006: http://uk.wikipedia.org/wiki/%CF%E0%F0%EB%E0%EC%E5%ED%F2%F1%FC%EA%B3_%E2%E8_%E1%EE%F0%E8_%E2_%D3%EA%F0%EB%ED%B3_2006#.
11. Popova TN. Problems of the categorical apparatus of historical and regional research in modern Russian historiography // Notes of the Faculty of History. Vip. 11. Odessa, 2001. S. 22–27.
12. Regional dimension of socio-political processes in Ukraine. - Ukrainian society / ed. VS Krisachenko. K.: Knowledge of Ukraine, 2005. 792 p.
13. Stegnyy OG. Types of political culture of regional communities of Ukraine // Herald of Lviv. un-ty; sir. sociol. 2008. Vip. 2. pp. 32–56.
14. Stepanenko V. To civil society // Hopes for another Ukraine. Presidential elections - 2004 and around them: thoughts, moods, assessments of people. K.: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2005. P. 78–86.
15. Huntington S. Clash of Civilizations. M.: ООО "Publishing house AST", 2003. 603 s.
16. Cleavages, Parties and Voters Cleavages, parties, and voters: studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania / ed.: Karasimeonov G., Lawson K. and Roemelle A. Westport, Conn.: Praeger, 1999. 474 p.
17. Lipset, S.M. and Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction: In Lipset and Rokkan (eds.) Party Systems and Voter Alignments. New York: Free Press. 1967. Pp. 1-64.

Features of regional cleavages of Ukraine and their influence on the party system

V. V. Gudz

Abstract. The article investigates the development of the theory of regional cleavages and their specifics in post - communist Ukraine. Historical, socioeconomic, ethnic, linguistic, geopolitical features of regional divisions, which have developed mainly in the East and West of Ukraine, have been revealed. It was established that regional sentiments did not threaten the disintegration of Ukraine, but were permanent, influenced the party system, had a reverse political influence and were used external forces..

Keywords: regional cleavages, ethno-political situation, political parties, elections.

The options for coordinating NGOs' efforts with other international actors: the security dimension

O. Khar

Department of Political Science and International Relations Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: oksanakhar7@gmail.com

Paper received 04.03.20; Accepted for publication 26.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-16>

Abstract. The main options for coordinating non-governmental organization's efforts with other international actors in the sphere of peace and security are considered in the article. Based on the system method, the article deals with the major ways of NGOs' interacting with both international intergovernmental organizations and with individual countries in the contemporary world. The article reveals the the main areas of cooperation of INGOs with government organizations, in particular with The Organization for Security and Cooperation in Europe, The European Union, The Council of Europe and others. The article identifies that in recent years the scope of contacts between NGOs and UN specialized agencies has expanded significantly, including UNESCO, UNICEF, the United Nations Democracy Fund and the UN Security Council. The tremendous impact of NGOs on the actions and development of both governmental and intergovernmental actors is analyzed in the article.

Keywords: *international non-governmental organization's, international intergovernmental organizations, peace and security, UN specialized agencies, The European Union.*

In the realities of modern international relations, the states have long gone beyond only interstate communication, and the state itself has lost the role of an international actor as a monopolist in the interstate interaction. The emergence of new international actors indicates the formation of the latest trends in world politics, which are based on the formation and functioning of multifunctional interstate institutions that interact. International non-governmental organizations (INGOs) are emerging as new actors in international relations that realize the global goals of society in political, economic, legal, social, cultural and other fields and affect the dynamics of the development of the world community.

The INGOs solve their tasks at the intergovernmental level, where the international legal norms are created outside the traditional intergovernmental channels, in independently founded arenas together with other non-governmental organizations. However, INGOs can only perform their functions under one condition - interaction and cooperation with other international actors (states and international governmental organizations (IGO)).

Among researchers, who paid attention to the problem of the cooperation between non-governmental organization's and other international actors in the sphere of peace and security Yu. Kozak, V. Kovalevska, A. Naumov and others should be mentioned. At the same time, notwithstanding the wide range of scholars who have paid attention to this aspect of the interaction of international actors, today there is no single integrated approach to the identifying the main ways of cooperation in conflict situations and ensuring the safety of peoples in global political experience.

Therefore, the *aim of the article* is to determine the main options for coordinating non-governmental organization's efforts with other international actors in the sphere of peace and security.

Within the framework of consultative relations with international intergovernmental organizations, INGOs participate in the work of all organizations and institutes of the UN system and other IGOs on almost equal rights with official delegations of countries: they propose draft treaties and conventions, participate in their discussion, providing

expert, scientific, technical and other conclusions; control their compliance after adoption, etc.

Therefore, in order to achieve the global goals of humanity, INGOs are actively cooperating with IGOs, namely: the United Nations (UN), the World Bank (WB), the World Trade Organization (WTO), the International Monetary Fund (IMF), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), the European Union (EU) and many others. In cooperation with intergovernmental structures, INGOs are given exceptional opportunities on the world stage. They may, for example, make important proposals on the agenda of governmental organizations. As is well known, many human rights issues have been raised at the UN sessions on the initiative of the non-governmental sector. Very active global NGOs cooperate with the structures of intergovernmental organizations in practical work. First of all, this concerns the interaction of humanitarian non-governmental organizations with relevant UN agencies, in particular the United Nations Development Program (UNDP), the United Nations Children's Fund (UNICEF), the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and others [1, P.49–76].

Researchers Yu. Kozak and V. Kovalevskiy point out that the cooperation between INGOs and IGOs is carried out in the following main areas:

- provision of the information on its activities and dissemination of the information received from intergovernmental organizations;
- providing advice on matters within their competence to other organizations, community groups and individuals;
- participation in the law-making process, drafting of the international agreements;
- monitor compliance with the international law, especially in the fields of human rights and the protection of the environment;
- participation in the investigation of the violations of international law;
- setting up the investigative commissions to inquire the international crimes;
- attracting qualified experts from non-governmental organizations to gather information, clarify positions,

which allow to rely on public opinion when making decisions [2, c. 341].

In recent years, the scope of contacts between the INGOs and the UN has expanded considerably, which is no longer limited to socio-economic issues but also political. UN structures are interested in developing relations with INGOs, as the work of UN specialized agencies in dealing with numerous issues is multifaceted. The UN General Assembly has repeatedly called on the INGOs to assist with its resolutions, to participate in certain UN activities, or to assist in resolving any issue. The United Nations Department of Global Communications is a kind of a platform for establishing UN contacts with NGOs. Today it is about 1,500 NGOs, which represent and defend civil society interests. For example, the well-known non-governmental organization Oxfam America, which mainly cooperates with the United Nations through Oxfam International, is looking for solutions to problems related to the world's poverty, hunger and social injustice issues by constantly interacting with the United Nations [3].

Within the UN system, UNESCO has the largest amount of cooperation with INGOs, since the charter of that institution states the need to involve INGOs to carry out tasks relevant to their field of activity. The options for coordinating efforts in cooperation between INGOs and UNESCO are: to hold international conferences, forums, international grants and competitions that contribute to solving global humanity problems, in particular in the security field. This cooperation can also be achieved through the participation of the INGO representatives in the work of the advisory committees set up by the UNESCO General Conference. In UNESCO, as in ECOSOR, there are certain categories of advisory status for INGOs (A, B and C). To be more precise, at present 344 non-governmental organizations maintain "official" relations with UNESCO, and almost 1200 NGOs cooperate with the organization on a one-off basis [4]. In particular, looking at the list of INGOs that cooperate with UNESCO, here are some of them:

- ASSISTANCE to the INTEGRATION of DEMOBILIZED CHILD SOLDIERS (France);
- SAVE the CHILDREN INTERNATIONAL (Great Britain);
- RELIGIONS for PEACE (USA);
- PEACE and SPORT (Monaco);
- ARAB INSTITUTE for HUMAN RIGHTS (Tunisia) [5].

It is necessary to mention about the United Nations Democracy Fund (UNDEF), which supports projects that promote the role of civil society, protect human rights, and encourage the participation of all social groups in democratic processes. UNDEF projects are for two years, with project grants ranging from \$ 100,000 to \$ 300,000 USA. The vast majority are implemented by local NGOs in Africa, Asia, Eastern Europe and Latin America, both in the transition phase and in the consolidation phase of democratization. The UNDEF also supports a number of large, regulatory and policy-oriented global and regional projects. Thus, UNDEF plays a special role in engaging with NGOs as representatives of a democratic civil society. For example, in Asia, the foundation has funded three projects that promote the democratic rights of Asian youth [6].

UNICEF also actively cooperates with NGOs in its work. In particular, UNICEF's official partners are a lot of

NGOs such as: European Network of Ombudspersons for Children (child protection); European Disability Forum (protection of people with disabilities); European Institute for Gender Equality (gender issues); European Women's Lobby (gender issues); International Association «Step by Step» (education, gender issues, early childhood development) and others [7].

UN Member States are constantly developing close contacts with NGOs. For example, on the issue of children and military conflict. The UN Special Representative facilitates direct contact between NGOs, dealing with child protection, and the UN Security Council, using the Aria formula for children and armed conflict. At this time, this formula is regularly applied in practice for the purpose of a direct exchange of views on the eve of the annual open debate in the Security Council on the protection of children in armed conflict. In our view, it is now extremely important to further deepen such interaction between UN Member States and NGOs.

The Special Representative also set up a structure for consultation with NGOs at the level of the United Nations Central Institutions on Monitoring and Reporting, as well as on all other aspects of the program of activities. This NGO Advisory Group includes the following international non-governmental organizations: «Child Soldiers»; «Observations: Children and Armed Conflict»; «Save the Children»; «Human Rights Watch»; «International Crisis Group»; «World Vision»; «The International Rescue Committee»; «Oxfam International»; «Caritas International»; «International Center for Justice in Transition»; «Children of War»; «International Movement for the Protection of Children»; «International Center for Displaced Persons Observation»; «Global Coalition for Protecting Schools from Attacks» [8].

Today, the EU is a unique player on the world stage, as it is active in the field of democracy and the promotion of human rights, using all possible and accessible methods to promote human rights, especially in the third world. This initiative is part of the European Union's long-term support for the promotion of democracy and human rights worldwide, which is provided by the EU under a number of mechanisms. One of such mechanisms is the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR). It was adopted by the European Parliament and the European Council in March 2014 for the period 2014-2020, to provide financial support to actions aimed at strengthening democracy and human rights in non-EU countries. It has replaced this instrument and builds on previous programs, namely the EIDHR 2007-2013 and the European Initiative on Democracy and Human Rights 2000-2006.

The Council of Europe, with 47 member states and a population of more than 800 million people, was founded in 1949 to ensure that the events of World War II will never happen again. The work of the Council of Europe is unique in that it is based on the values of human rights, democracy and the rule of law. It is the only organization in the world where youth leaders make decisions on youth priorities, programs and policies side by side with government representatives. Based on the goals of the Council of Europe, the European Youth Foundation (EYF) was founded in 1972, which is now based at the Strasbourg European Youth Center of the Council of Europe and plays an important role in the work of the Council of Europe, as it aims to encourage

cooperation between young people in Europe civil society and political decision-making. For over 40 years, the EYF has provided support and funding for youth activities that promote human rights, democracy, tolerance and solidarity. Currently, the EYF is a powerful partner for all youth NGOs, as it provides young people with the opportunity to voice political and democratic life, as well as the necessary tools to function effectively in today's society [9].

The EYF provides four types of grants that are open to different types of youth NGOs. The projects should be aimed at: 1) strengthening peace and cooperation; 2) promoting closer cooperation and mutual understanding between young people; 3) encouraging the exchange of information; 4) promoting mutual assistance. They should also be in line with the current priorities of the Council of Europe's youth sector [10].

A recent initiative in Europe is a partnership between the Netherlands Helsinki Committee and the Council of Europe to promote the creation of a network of NGOs providing legal assistance to victims of trafficking and improving early access for victims of trafficking in human beings to legal assistance and judicial representation, as well as access to justice in general [11].

When considering how NGOs interact with other international actors, it is worth mentioning that the National Endowment for Democracy (NED) is a privately owned, non-profit, United States-based foundation that grows and strengthens democratic institutions around the world. The NED was created in the early 1980s, based on the idea that US assistance in efforts to promote democracy abroad would be beneficial to both the United States and those struggling for freedom and self-government worldwide. The NED annually allocates over 1600 grants to support NGO projects abroad that work for democratic ends in more than 90 countries. Grant amounts vary depending on the size and scale of the projects, but the average grant lasts 12 months and is about \$ 50,000. The NED only finances non-governmental organizations, which may include civil organizations, associations, independent media and other similar organizations. The Fund encourages applications from organizations working in diverse settings, including in newly created democracies, semi-authoritarian countries, extremely repressive societies and countries experiencing democratic transformations [12].

Regarding the interaction of NGOs with the governments of the countries, it is appropriate to mention the United States Agency for International Development (USAID). President John Kennedy established the United States Agency for International Development in 1961 to manage the efforts of the United States Government on international development and humanitarian action. Today, USAID staff are working in more than 100 countries with the same key goals that President Kennedy outlined 50 years ago - promoting US foreign policy interests in expanding democracy and free markets, as well as in helping people struggling to improve the quality of life, to those recovering from a natural disaster or to those seeking to live in a free and democratic country [13].

The OSCE also works closely with NGOs, for example, member-states of the OSCE have long accepted the position that OSCE institutions should cooperate with non-governmental organizations.

Thus, the Paris-based non-governmental organization Comité Contre l'Esclavage Moderne (CCEM) and the «AIRE Center» (Consultations on personal rights in Europe) provide counseling and assistance to victims of trafficking in human beings, including representing victims interests in the European Court of Human Rights or acting through third parties [14].

In response to the challenges of the current migration crisis, a network of NGOs «Missing Children Europe» has organized a free hotline in Europe (by the number 116 000 in 32 European countries) and trains professionals, including law enforcement officials, to solve problems concerning the large number of missing children among migrants in Europe. The recent initiatives to develop cooperation with EU policy makers have included several conferences and a photo exhibition organized in the European Parliament during the week of International Children's Missing Day [15].

Another example of cooperation of NGOs with authorities in other countries can be found in Turkey, where, in cooperation with the British Embassy, a local NGO «The Human Resources Development Fund», has implemented a training program to combat trafficking in human beings for its counterparts in the provinces of Turkey, that is the most dangerous because of the influx of Syrian refugees. The main objective of this training is to transfer relevant experience in combating trafficking in human beings to local NGOs in order to reach refugee populations, particularly women and children, in order to reduce the risk of trafficking in human beings [11].

Conclusions. Thus, by analyzing the cooperation of NGOs with some international actors, we can conclude that the interaction of non-governmental organizations with other international actors, in order to solve global problems of civil society, provides many options for coordination of their mutual efforts, in particular:

- holding joint forums, conferences, seminars;
- providing grants and awards to fund targeted NGOs' projects in specific areas of civil society;
- participation as observers in sessions and meetings of intergovernmental actors;
- financing of innovative and pilot NGOs' projects both at the national and regional level.

Today, NGOs have a tremendous impact on the actions and development of both governmental and intergovernmental actors, as they catalyze global change in civilization, while expressing the views of world civil society. Collaboration with NGOs enables IGOs to form strategic partnerships; to increase the efficiency and effectiveness of organizations' programs and activities; to increase the impact of programs and activities of organizations at global, regional and national levels; to increase the efficiency of implementing the normative acts of organizations and monitoring their application; to expand the scope of its activities and to cover all sections of society; to increase the effectiveness of IGOs activities as a whole.

REFERENCES

1. Naumov A. (2013). International non-governmental organizations and global governance issues. Public administration. Electronic bulletin. Release № 39. P. 49–76
2. International Organizations: Educ. tool. / edited by Yu. Kozak, V. Kovalevsky, Z. Kutayni. Kyiv: Center for Educational Literature, 2007. P. 341
3. Department of Global Communications. Partnerships (UN). URL: <https://www.un.org/ru/sections/departments/department-global-communications/building-partnerships/index.html>
4. Ukrainian Center for Cultural Research. Structure of UNESCO. URL: <http://uccs.org.ua/sklad-iunesko/>
5. List of NGOs in official partnership with UNESCO within the framework of the Directives concerning UNESCO's partnership with non-governmental organizations (36C / Res. 108). URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/list_of_ngos_in_official_partnership_with_unesco_-_liste_des_ong_en_partenariat_officiel_avec_unesco_-_06.2019.pdf
6. Three projects in Asia advance the rights of vulnerable youth (UNITED NATIONS DEMOCRACY FUND). URL: <https://www.un.org/democracyfund/news/three-projects-asia-advance-rights-vulnerable-youth>
7. Partnerships: at the very heart of our work (UNICEF). URL: <https://www.unicef.org/eca/what-we-do/our-partners>
8. Civil Society Partners. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/civil-society-partners/>
9. Youth Support in Europe. European Youth Foundation. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680471c01>
10. European Youth Foundation. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-youth-foundation/what-we-support>
11. The Critical Role of Civil Society in Combating Trafficking in Human Beings. Network meeting of lawyers, conclusions and suggestions for future action, 2016. Strasbourg. URL: <https://www.osce.org/ru/secretariat/411182?download=true>
12. THE NATIONAL ENDOWMENT for DEMOCRACY. URL: <https://www.ned.org/about/>
13. USAID and the AGA KHAN FOUNDATION WORK to INCREASE the Impact of Local Organizations in CENTRAL ASIA. URL: <https://www.usaid.gov/news-information/press-releases/dec-2-2019-usaid-and-aga-khan-foundation-work-increase-impact-local-organizations>
14. Advice on Individual Rights in Europe. URL: <http://www.airecentre.org/pages/humanrights-litigation-human-trafficking-37.html>
15. Missing Children Publication Hub. URL: <http://missingchildreneurope.eu/catalog/categoryid/20>

Позитивна та перспективна відповідальність – критерій виміру суспільно-політичного контролю у публічному просторі

П. М. Печерський

Кафедра політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова

Paper received 25.05.20; Accepted for publication 10.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-17>

Аналізується поняття перспективна, позитивна відповідальність як окремі складові політичного процесу, а також наводяться критерії оцінювання суб'єктів публічної влади з урахуванням запропонованих розмежувань та підходів. В статті виокремлюється як позитивна, так і перспективна відповідальність від юридичної та дається їм визначення з урахування політичної доцільності.

Ключові слова: публічне управління, соціальна оцінка, позаюридична відповідальність, позитивна та перспективна відповідальність, моральні санкції, суспільний контроль.

Важливою методологічною основою розуміння феномену відповідальності є філософські категорії «свобода» і «необхідність». Свобода поза межами необхідності породжує свавілля, всюдозволеність, волонтаризм. Необхідність, узятя поза свободою, спричинює цілковиту нездатність суб'єкта до прийняття самостійних рішень, вчинення самостійних дій. Саме відповідальність дає змогу знайти оптимальну рівновагу між ними.

Відповідальність у суспільстві значною мірою постає як «обов'язок і готовність суб'єкта відповідати за власні дії і вчинки та їх наслідки» [10, 227]. Завдячуючи цьому забезпечується стійкість та впорядкованість суспільних відносин. А розмаїття цих відносин вимагає і різноманітності проявів, форм, видів соціальної відповідальності, які складають цілісну систему соціальної відповідальності, де досить специфічною підсистемою є відповідальність у публічному управлінні.

Тривалий час розуміння публічної відповідальності беззаперечно пов'язувалось із деліктним правопорушенням. Науковцями висловлювалась думка, що внаслідок реалізації публічної влади, передусім у правовій формі, особливе місце належить юридичній відповідальності як відповідальності за недодержання формально визначених загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених (або санкціонованих) і гарантованих державою. Свого часу навіть стверджувалося, що "вся юридична наука присвячена в різних аспектах вивченню природи відповідальності і специфічних форм її правового забезпечення" [8, 20].

Дійсно, поняттю відповідальності присвячено велику кількість юридичної літератури, в якій вона переважним чином трактується у значенні негативних наслідків для суб'єкта, що склалися внаслідок порушення ним законодавчих норм. Так, відповідно до класичного розподілу відповідальності, останнє буває соціальною (публічною) та юридичною. До юридичної науковці відносять конституційно-правову, кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну тощо. Тобто, відповідальність, яка має делікт і за яке передбачено покарання. В той же час, в юридичній науці є двохаспектне розуміння юридичної відповідальності: позитивна (перспективна або заохочувальна) відповідальність — передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки та негативна (ретроспективна або охоронна) відповідальність — передбачає покарання за правопорушення [7].

В більшості своїх випадків відповідальність пов'язують із застосуванням покарання за порушення

закону. В той же час, надаючи можливість застосувати відповідальність до відповідного суб'єкта правовідносин потрібно пам'ятати, що не можна говорити про відповідальність винятково у правовому (негативному) значенні. Це поняття напрочуд багатогранне, що демонструється у всіх сферах людського буття на, що вказує наявність перспективної (позитивної) відповідальності за яку взагалі непередбачена відповідальність, але вона є різновидом правової, що підсилює зростаючу зацікавленість до даного поняття з боку політичної науки.

На наше переконання, для того щоб не змішувати у публічному просторі юридичну відповідальність з позаюридичною, потрібно підходити до даної інституції в загально соціальному значенні. Так, науковці розрізняють відповідальність особи перед суспільством, коли індивід оцінює розвиток своєї поведінки та її можливі наслідки, і відповідь суспільства на діяльність особи, що виявляється у двох типах суспільної відповідальності – прямій: індивід – суспільство (обдумана та оцінена система поведінки особи) і зворотній: суспільство – індивід (система моральних санкцій з боку суспільства стосовно особи). У цьому контексті також можна розглядати відповідальність у часовому вимірі (перспективну та ретроспективну), адже суттєвою ознакою відповідальності є "здатність людини передбачати результати своєї діяльності" [9, 52].

Аналізуючи даний науковий підхід, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що в політичній науці перспективна відповідальність, на відміну від юридичної, передбачає негативні наслідки у вигляді моральних санкцій (осуд, недовіра, суспільного несприйняття тощо.), що в подальшому впливає на публічне становлення до політичних сил або окремого суб'єкта політики.

Схожий висновок прослідковується в наукових поглядах М. Байтіна, який вважає, що позитивна відповідальність – це різновид соціальної (моральної), а не юридичної відповідальності" [2, 242]. З даним науковим поглядом погоджується і А. Агаджанов, який зазначає, що позитивна відповідальність носить не стільки правовий, скільки загальносоціальний характер [1].

І з вищенаведеними науковими підходами до розуміння позитивної відповідальності важко не погодитись, адже виглядає нелогічно розповсюджувати юридичну відповідальність на сумлінне виконання своїх прав та обов'язків, які носять позитивний характер, без застосування правових оціночних санкцій. Завдяки омонімічному значенню даної інституції виникає питання щодо доцільності застосування поняття відповідальність до

суб'єкта, який належно виконує свої обов'язки. Зрозуміло, що відсутність протиправних, аморальних, неетичних, загальноосудливих вчинків виключає застосування будь-якої відповідальності. Аксиомою у даному процесі є розуміння кожного, що необхідно виконувати свої посадові та громадянські обов'язки сумлінно та бездоганно. Це є основним та одним із ключових критеріїв для надання квоти довіри в публічному просторі. Однак відсутність критеріїв виміру, засобів та способів контролю публічних осіб викликає невизначеність в суспільстві, як основного джерела влади.

У зв'язку з цим є необхідність розділити перспективну і позитивну відповідальність з метою застосування цих понять в політичному просторі, як елемент суспільного контролю, позитивна – належне виконання своїх обов'язків на, що наголошується в суспільному просторі із застосуванням комунікативних засобів масової інформації; перспективна – система моральних санкцій з боку суспільства, які будуть мати негативні наслідки для сформованої політичної системи в процесі демократичної реалізації публічних процесів.

Отже, у рамках даного наукового дослідження відповідальність в публічному просторі розуміється як покладений на органи публічної влади обов'язок відповідати за якість управління та за якість прийнятих рішень, застосовуючи політичні підходи, які базуються на позитивних та перспективних критеріях оцінки.

Актуальність такого перевтілення позитивної (перспективної) юридичної відповідальності в публічну площину – мінімізація політичної корупції, оптимізація державного управління, підвищення ефективності розпорядження державним майном, розширення кола реальних вигодонабувачів від діяльності держави від умовних «100 найбагатших українців» до, щонайменше, більшої частини суспільства. Як правило, особливі надії в цьому контексті покладаються на вибори і прихід до влади нових людей. Але, як показує українська політична практика, особи міняються, а правила політичної гри суттєво не трансформуються. І чим більше нові політики втягуються в усталений механізм старої системи, тим примарніше стають шанси розірвати «кругову поруку». І це усе при тому, що рецепти є. Зокрема, йдеться про переформатування української традиційно кулурної політики в публічну, яка передбачає невідворотну суспільну оцінку підготовленим та прийнятим державним рішенням.

Очевидно, що запровадження позитивних та перспективних підходів в контексті політичних відносин, дозволить визначити чіткі межі та механізми застосування позаюридичних санкцій до представників владних інституцій, тим самим підсилюючи вплив народовладдя на політичні процеси країни.

Для прикладу, до перспективної відповідальності в політичному просторі відноситься конструктивна критика, яка є стимулюючим механізмом для досягнення суспільного блага, що не дозволяє суб'єкту політики залежатись в «теплій ванні», а спонукає останнього до рішучих та державницьких дій. В протилежному випадку, у разі застосування перспективних підходів до публічних носіїв влади, які неналежно виконують свої обов'язки, питання щодо їх політичної доцільності відпаде саме особою. Однак не треба забувати і про позитивний критерій оцінки, який може слугувати важ-

ливим елементом при формуванні високої суспільної думки про суб'єкт владних повноважень, шляхом позитивного відгуку щодо його роботи, тим самим виключаючи будь-яку позаюридичну відповідальність.

В той же час, визначення на законодавчому рівні критеріїв примусу, звітування та вимог щодо виконання завдань не є панацеєю від недобросовісних носіїв влади, а є лише етапом розбудови інституту соціально-політичного контролю. У подальшому актуально щоб ці вимоги набули свого упродовження на рівні адміністративної етики – правил і норм, які б визначали бюрократичну поведінку та адміністративну компетенцію, так би мовити предметну специфіку у публічному просторі. Принагідно зазначаємо, що вже наявні унормовані етичні правила поведінки державних службовців не дають можливості повно та ефективно давати оцінку професійним якостям посадовців. Адже фактичне обмеження адміністративними нормами можливості застосувати відповідні санкції у вигляді осуду державного службовця за неякісну, шкідливу або не фахову роботу, робить механізм перспективної відповідальності у публічному просторі мало ефективним, та як таким, що не впливає на подальшу (майбутню) поведінку суб'єкта політики із застосуванням найкращих принципів роботи.

Іншими словами, встановлення державою формально визначених правил поведінки окремих осіб і колективів є засобом формування позитивної відповідальності [12, 102]. Та внаслідок своєї природи поняття відповідальності більшою мірою є негативною (настає внаслідок недодержання норми права) та/і ретроспективною (настає після вчинення правопорушення). Однак негативну відповідальність у публічному управлінні ми схильні розглядати як вторинну порівняно із відповідальністю позитивною, оскільки вона може бути реальною за умови обмеженості кола суб'єктів-правопорушників.

Неважко помітити, що в розумінні відповідальності як покарання первинно є об'єктивна дія суб'єкта. Після неї відбувається оцінка цієї дії за допомогою певного набору критеріїв – норм (моральних, соціальних, законодавчих). Якщо встановлено порушення цих норм, спільнота (безпосередньо або через уповноважені установи й посадовців) застосовує до суб'єкта каральні санкції. Отже, визначення відповідальності в сенсі покарання потребує звернення у минуле (ретроспективна відповідальність), що за своєю суттю виключає застосування запропонованої форми політичної відповідальності, як елементів позаюридичної відповідальності.

На сьогоднішній день, залишається актуальним вироблення єдиного наукового підходу до застосування політичної відповідальності з якого буде виключена юридична складова та впроваджений чіткий та зрозумілий критерій оцінки предметної специфіки роботи владних інституцій.

Так, визначаючи предметну специфіку відповідальності в суспільному просторі, в першу чергу, потрібно з'ясувати її приналежність до публічного управління. Особливо тонкою межею тує є те, що далеко не всі відносини в суспільстві опосередковуються правом, що встановлюють державні санкції за недодержання тих чи інших юридичних норм, це є постулатом суспільно-політичних відносин. Аксиомою є і залишається чітке усвідомлення, що в публічному просторі домінують соціальні чинники, які впливають на ступінь довіри до

представника влади чи владної інституції, що є ключовим інструментом як для збереження влади, так і для її втрати.

Ось що тонку межу потрібно ясно розуміти для надання оцінки тим факторам, які впливають як на якість політичного життя країни, так і на геополітичне сприйняття нації. А наявність розширеного підходу до розуміння поняття, і головне, для застосування позитивної або перспективної відповідальності в публічному просторі дасть новий поштовх до якісної та державницької політики державних інституцій із впровадженням найсучасніших принципів роботи.

Як зазначає В. Мельниченко, розглядаючи сутність політичної відповідальності, потрібно звернути увагу на те, що вона має перспективний (позитивний) характер, що відрізняє її від юридичної відповідальності [6, 180]. Враховуючи те, що основними складовими формування відповідальності політичної особистості є соціально-політичні цінності, моральні принципи та правові норми [11], можна виділити наступне. По-перше, перспективна та позитивна форми відповідальності розкривають саморегуляційну складову політичної відповідальності, що базується на політичній культурі, моральних та етичних нормах, демократичних цінностях суспільства. Це, по суті, ціннісні основи діяльності суб'єктів владних повноважень. По-друге, для того щоб ця форма отримала практичне втілення, необхідно чітко розуміння суспільством етичних норм поведінки, демократичних принципів, що дозволить матеріалізувати позитивну та перспективну форми політичної відповідальності та зробити їх невід'ємною частиною політичного життя країни. По-третє, застосовуючи позитивні критерії до публічних взаємовідносин потрібно усвідомлювати, що вони тісно пов'язані із оціночними судженнями, які як і перспективна відповідальність також базується на ціннісних, етичних, демократичних чинниках, однак із суттєвою відмінністю – різні суспільні оцінки.

При використанні омонімічної форми відповідальності в публічному просторі не варто забувати про вже сталі наукові підходи до позитивної (перспективної) відповідальності, якому невластиві негативні наслідки, а відображають виключно сумлінне ставлення до своїх прав та обов'язків.

Як підкреслюють М. С. Кельман та О. Г. Мурашин позитивна відповідальність має соціальний зв'язок в результаті чого науковці встановили, що у позитивному значенні юридична відповідальність є абсолютним відношенням, яке являє собою добросовісне виконання людиною своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою людиною. Іншими словами – це відповідальне ставлення людини до виконання обов'язку [4, 324].

На думку В. Н. Кудрявцева позитивна (перспективна) відповідальність, поєднує в собі знання, розуміння людиною свого обов'язку і відповідне ставлення до нього, яке можна охарактеризувати як почуття обов'язку, прагнення добре виконати доручену справу, досягнути того результату, який необхідний суспільству і державі [5, 11].

Аналізуючи вищенаведені визначення науковців можна зробити висновок, що позитивна (перспективна) відповідальність акцентує увагу на тому, що права та обов'язки у позитивній правовій відповідальності коре-

спондують одне одному. Будь-який суб'єкт права наділений не лише обов'язками, але й правами, які мають сумлінно виконуватись. Тобто, позитивна відповідальність викликає почуття відповідальності та обов'язку у суб'єкта щодо певних дій, певного стандарту поведінки у теперішньому та майбутньому.

Наведені вищезазначеними науковцями підходи (усталена наукова позиція) кореспондується із запропонованим у даній статті критеріями соціальної оцінки діяльності суб'єкта прав із однією суттєвою відмінністю – виокремлення позитивної та перспективної відповідальності як самостійних елементів оцінки в публічному просторі.

Застосовуючи запропонований у даній науковій статті підхід робить очевидним, що основним критерієм для застосування позитивної чи перспективної відповідальності є визначення добросовісності, доцільності та необхідності прийнятих рішень в публічному просторі в сукупності із якісними показниками життя країни та зростання рівня доходу населення. Саме відчуття такої свободи є основним критерієм для застосування перспективної відповідальності в публічно-суспільному просторі країни, як елемент публічної відповідальності владних інституцій за неякісне управління. І навпаки, наявність реального відчуття свободи дає позитивні імпульси для правлячого режиму.

На наш погляд, позитивні та перспективні критерії для застосування політичної відповідальності або публічного заохочення потрібно ототожнювати, як невід'ємний елемент, який застосовується виключно в публічному просторі, оскільки пов'язаний з високою свідомістю людини, що проявляється в солідарному уявленні щодо позитивного й негативного, вчинення соціально корисних дій або соціально шкідливих, які реалізуються через поведінку, змістом якої є свідоме розуміння людиною покладених на неї обов'язків та добровільне використання своїх прав, що безпосередньо залежить від рівня самосвідомості, професійності правової культури, знань, цінностей людини, волі, мотивів.

Бути відповідальним означає діяти так, щоб втілити належне, необхідне для реалізації самого себе, для самоактуалізації, правильного використання власного потенціалу, для здійснення власної свободи. Прагнучи свободи, особистість намагається не просто ігнорувати зовнішні заборони, а перебирає на себе відповідальність, тобто вирішує власну долю та бере участь у вирішенні долі інших людей, суспільства в цілому [3, 38].

Таким чином позитивна/перспективна відповідальність не є цілісними комплексами взаємопов'язаних елементів, адже вони є різними за своїми наслідками, а тому не можуть зводитись лише до почуття обов'язку чи правослухняної, правомірної поведінки або ж до простого усвідомлення своїх обов'язків, так як при формуванні здорового підґрунтя та функціонування громадянського суспільства проявляються не лише вольові, свідомі, активні правомірні дії, які спрямовані на досягнення загального блага, що має оцінюватись з подальшим заохоченням правомірної поведінки, але і дії, які є суспільношкідливими, що в подальшому тягне за собою застосування політичної відповідальності владних інституцій за несумлінну поведінку шляхом громадського осуду.

Беручи до уваги те, що на сьогоднішній день суспільство потребує чіткого розуміння механізму притягнення до політичної відповідальності суб'єктів владних інституцій є доцільним виокремити перспективну відповідальність у вид політичної із застосуванням до неї санкції у вигляді осуду, втрати довіри, суспільного несприйняття, втрати морального авторитету та позитивної, що

характеризується наданням високої оцінки за виконання своїх посадових обов'язків в публічному просторі.

В той же час, враховуючи усталені юридичні та наукові підходи до визначення позитивної (перспективної) відповідальності доцільно ширше її застосовувати в політичній площині шляхом надання публічних оцінок якісним, професійним то доцільним здобуткам суб'єктів державних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаджанов А. А. Юридическая ответственность государства как гарантия законности: проблемы теории и практики в Российской Федерации: дис... к.ю.н.: спец. 12.00.01 / А. Агаджанов. – Челябинск, 2006 – 177 с.
2. Байтин М. И. Сущность права: микроформа (Соврем.норматив. правовопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин; М-во образования Рос. Федерации; Сарат. гос. акад. права Оригинал. – Саратов: Изд-во Сарат. гос. акад. права, 2001. – 413 с.
3. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві / О. О. Бандура. – Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 200 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
5. Кудрявцев В. Н. Право и поведение / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1978. – 150 с.
6. Мельниченко В. Політична відповідальність публічно-владних інституцій у системі соціальної відповідальності // Вісник Нац. академії держ. упр. при Президентіві України. 2011. Вип. 1. С. 175–183. Доступ. також у PDF: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-1-25.pdf>, 18.10.2016.
7. Навчальні матеріали онлайн. Поняття та види юридичної відповідальності URL: https://pidruchniki.com/12991010/pravo/ponyattya_vidi_yuridichnoyi_vidpovidalnosti (дата звернення: 20.02.2020).
8. Ответственность в управлении / И. А. Бачило, П. Г. Щекочихин, С. В. Катрич и др.; отв. ред. А. Е. Лунев, Б. М. Лазарев. – М.: Наука, 1985. – 303 с.
9. Панов А., Шабалин В. Социальная ответственность личности в развитии социалистическом обществе. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1976.
10. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор - Г. В. Осипов. - М.: НОРМА (Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2000. - 488 с.
11. Співак В. М. Політична відповідальність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. Київ; М. 792 с. URL: http://leksika.com.ua/15530910/legal/politichna_vidpovidalnist (дата звернення: 19.07.2018).
12. Цишковский Е. А. Функции позитивной юридической ответственности в системе социального контроля / Е. А. Цишковский // Современные проблемы государства и права: сб. науч. тр. - Вып. 1. - Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. фил. МГЭИ, 2003. - С. 101-109.

REFERENCES

1. Agadjanov AA Legal responsibility of the state as a guarantee of legality: problems of theory and practice in the Russian Federation: dis... Ph.D.: спец. 12.00.01 / A. Agadjanov. - Chelyabinsk, 2006 - 177 p.
2. Baitin MI The essence of law: microform (Modern normative legal understanding on the verge of two centuries) / MI Baitin; Ministry of Education of the Russian Federation. Federation; Sarat. state acad. rights Original. - Saratov: Saratov Publishing House. state acad. rights, 2001. - 413 p.
3. Bandura OO Unity of values and truth in law / OO Bandura. - Nat. acad. internal Affairs of Ukraine. - K., 2000. - 200 p.
4. Kelman MS General theory of state and law: a textbook / MS Kelman, OG Murashin. - K.: Кондор, 2006. - 477 с.
5. Kudryavtsev VN Law and behavior / VN Kudryavtsev. - M.: Jurid. lit., 1978. - 150 p.
6. Melnychenko V. Political responsibility of public institutions in the system of social responsibility // Visnyk Nat. State Academy. упр. under the President of Ukraine. 2011. Vip. 1. S. 175–183. Access. also in PDF: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-1-25.pdf>, 18.10.2016.
7. Online learning materials. Concepts and types of legal liability URL: https://pidruchniki.com/12991010/pravo/ponyattya_vidi_yuridichnoyi_vidpovidalnosti (access date: 20.02.2020).
8. Responsibility in management / IA Bachilo, PG Shchekochikhin, SV Katrich, etc.; resp. ed. AE Lunev, BM Lazarev. - M.: Наука, 1985. - 303 с.
9. Panov A., Shabalin V. Social responsibility of the individual in a developed socialist society. Saratov: Saratov University Press, 1976.
10. Sociological encyclopedic dictionary / editor-coordinator - GV Osipov. - M.: НОРМА (Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2000. - 488 с.
11. Singer VM Political responsibility // Legal Encyclopedia: in 6 volumes / editor.: Yu. S. Shemshuchenko (editor in chief) and others. Kyiv: Ukr. encyclical., 2001. T. 3. Kyiv; M. 792 s. URL: http://leksika.com.ua/15530910/legal/politichna_vidpovidalnist (access date: 19.07.2018).
12. Tishkovsky EA Functions of positive legal responsibility in the system of social control / EA Tsishkovsky // Modern problems of state and law: collection. scientific tr. - Issue. 1. - Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod Publishing House. fil. MGEL, 2003. - P. 101-109.

Positive and perspective responsibility is a criterion of measuring of social and political control in public space

P. N. Pecherskiy

A concept is analyzed perspective, positive responsibility as separate constituents of political process, and also criteria over of evaluation of subjects of public power are brought taking into account offer differentiations and approaches. In the article both positive and perspective responsibility is distinguished from legal and determination is given to them from taking into account of political expediency.

Keywords: public management, social estimation, out of legal responsibility, positive and perspective responsibility, moral approvals, public inspection.

PSYCHOLOGY

Динамика проявления дисфункциональных схем учителей с разными уровнями трудоголизма

И. Онопченко

Восточноевропейский университет имени Леси Украинки, город Луцк, Украина
Corresponding author. E-mail: irenonopchenko@gmail.com

Paper received 27.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-18>

Аннотация. Эта статья посвящена изучению динамики ранних дисфункциональных схем учителей с разным уровнем трудоголизма. На сегодня среди учителей проблема трудоголизма выражена особенно остро в связи с переходом на дистанционную форму образования, что влечёт за собой размывание границ между повседневной жизнью и рабочей средой. Ранние дисфункциональные схемы, сформировавшиеся в детстве, являются предикторами трудоголизма, и различаются у испытуемых с низким и высоким уровнем трудоголизма. Для диагностики ранних дисфункциональных схем мы использовали методику «YSQ – S3» в адаптации М. Падун, а для исследования уровней трудоголизма была использована методика «Шкала трудоголизма» в адаптации И. Онопченко. Нами было установлено отличия в проявлении пяти дисфункциональных схем для испытуемых с низким и высоким уровнем трудоголизма: недоверие, зависимость, неразвитая идентичность, привилегированность и негативизм.

Ключевые слова: трудоголизм, трудоголик, учитель, педагог, дисфункциональные схемы.

Введение. Вопреки распространённому мнению о том, что трудоголизм является позитивной чертой личности и даже преимуществом, которое трудоголик имеет перед своими не столь вовлечёнными в работу коллегами, трудоголизм является поведенческой зависимостью, которую К. Сэлинджер [1] определяет, как навязчивое желание работать, негативно влияющее на другие сферы жизни личности. Трудоголизм действительно имеет деструктивное влияние как на социальную сферу личности, так и на физическое здоровье человека. Углубляясь в работу, трудоголик отдаляется от общества и теряет с ним контакт: в первую очередь страдают семейные отношения. Что касается физического здоровья, то в Японии с 1969 года существует термин «кароси», который обозначает смерть от переработки вследствие инфаркта или инсульта [2].

Около 30% учителей в школах Украины имеют склонность к развитию трудоголизма [6, с. 33-44]. Помимо социальной сферы и здоровья трудоголизм также влияет и на качество работы учителя. Трудоголики имеют склонность брать на себя больше обязанностей, чем того требует их должность, а из-за постоянного стресса, в котором они находятся из-за огромного количества работы, а также сжатых сроков для её выполнения, быть излишне раздражительными и нервными. Трудоголики подходят к своей работе чрезмерно тщательно, уделяют много внимания мелочам, не любят заканчивать начатую работу из-за тревожности, вызванной опасениями остаться без дела. Стоит упомянуть и то, что личности, страдающие от трудоголизма, не умеют расслабляться и отдыхать. Учитель-трудоголик приходит на работу первым и уходит домой последним, работает во время перемен, жертвуя временем обеда, берёт работу на дом, проводит дополнительные занятия с учениками, занимается репетиторством и т.д. Работа для такого учителя вытесняет все остальные занятия, не оставляя времени даже думать о чём-то, кроме неё.

Ранние дисфункциональные схемы – это дезадаптивные паттерны, которые состоят из воспоминаний, эмоций, телесных переживаний и мыслительных процессов относительно взаимоотношений с окружающими людьми. Они формируются под влиянием отрицательных эмоций, которые возникли у ребёнка во время взаимодействия с членами его семьи или иными значимыми фигурами. В то время как в детстве эти схемы помогают адаптироваться, во взрослой жизни они производят противоположный эффект – дезадаптивный. Это связано с тем, что во взрослой жизни эти ригидные конструкты, сформированные в детском возрасте, не отражают реальное положение дел, но, тем не менее, заставляют человека воспринимать только ту информацию, которая соответствует выраженным у него схемам. Сами же схемы являются для человека единственно верными и правильными представлениями о своей личности и окружающем мире. Они определяют поведение личности, тем самым нарушая адаптацию в социуме [3].

Краткий обзор публикаций по теме. Проблему трудоголизма у педагогов исследовала А. Шавельева, рассматривая связь трудоголизма с профессионально-этическими представлениями учителей, Р. Рейзен занимался исследованиями трудоголизма учителей младших классов, а С. Энкичита исследовал взгляды учителей касательно трудоголизма и абсолютного профессионализма. Г. Уоллер, В. Оганян, П. Эллиот, К. Диксон, П. Зобор, Р. Дейл, С. Кейн и другие изучали дисфункциональные схемы в качестве предикторов разнообразных отклонений, зависимостей и психопатологий [8, 9, 10, 11].

Целью статьи является сопоставить на теоретическом и эмпирическом уровне динамику проявления ранних дисфункциональных схем с уровнями проявления трудоголизма у учителей.

Материалы и методы. Для того чтобы исследовать уровни трудоголизма у учителей мы использовали методику под названием «Шкала трудоголизма» в

адаптации И. Онопченко. Эта методика состоит из 18 утверждений, на каждое из которых респондентам предлагается 6 вариантов ответов в соответствии со шкалой Лайкерта.

В методике «Шкала трудоголизма» выделено 3 вида модальностей и 2 вида ресурсов. Виды модальностей:

- ◆ когнитивная (a1);
- ◆ эмоциональная (a2);;
- ◆ инструментальная (a3);.

Виды ресурсов:

- ◆ время (b1);
- ◆ усилия (b2).

Каждая из модальностей взаимодействует с каждым из двух представленных ресурсов, образуя 6 шкал методики «Шкала трудоголизма»:

- ◆ a1-b1 (когнитивная модальность + ресурс времени);
- ◆ a1-b2 (когнитивная модальность + ресурс усилий);
- ◆ a2-b1 (эмоциональная модальность + ресурс времени);
- ◆ a2-b2 (эмоциональная модальность + ресурс усилий);
- ◆ a3-b1 (инструментальная модальность + ресурс времени);
- ◆ a3-b2 (инструментальная модальность + ресурс усилий).

В методике «Шкала трудоголизма» выделено три уровня трудоголизма:

- ◆ низкий уровень трудоголизма (42-60 баллов);
- ◆ средний уровень трудоголизма (61-69 баллов);
- ◆ высокий уровень трудоголизма (70-108 баллов).

Если испытуемый набрал 41и меньше баллов, это свидетельствует о том, что у него отсутствуют признаки трудоголизма.

Методика «Шкала трудоголизма» в адаптации И. Онопченко прошла культурную адаптацию и психологическую валидизацию в 2019 году с учётом основным психометрических требований к апробации и стандартизации психологических методик. Коэффициент α -Кронбаха составляет 0,712, что говорит про высокий уровень внутренней согласованности методики [5, с. 92-96].

Методика «YSQ-S3» состоит из 90 вопросов, на каждый из которых испытуемым предлагается ответить с помощью шестибальной шкалы Лайкерта. Субшкалы опросника имеют высокий уровень внутренней консистентности и надёжности. Коэффициент α -Кронбаха составляет от 0,68 до 0,96. Методика «YSQ-S3» состоит из 18 шкал, каждая из которых соответствует одной из дисфункциональных схем, выделенных Дж. Янг в 2003 году [4, с. 436]. Каждой из шкал соответствует 5 утверждений. Психометрические характеристики методики «YSQ-S3» исследовались на десяти языках: английском, финском, французском канадском, немецком, португальском, испанском, турецком, румынском, украинском и русском [12]. На украинский язык методика была переведена Украинским институтом когнитивно-поведенческой терапии.

Результаты и их обсуждение. Мы нашли отличия в проявлении ранних дисфункциональных схем у

учителей с разным уровнем трудоголизма при помощи критерия Краскела-Уоллиса. Для того чтобы эти отличия оказались более контрастными и показательными, мы учли лишь тех исследованных, у которых был выявлен низкий и высокий уровень трудоголизма. Итак, отличия были обнаружены в проявлениях следующих схем: недоверие ($p=0,42$); зависимость ($p=0,41$); неразвитая идентичность ($p=0,13$); привилегированность (0,27); негативизм ($p=0,50$).

Таблица 1. Динамика проявления дисфункциональных схем у учителей с разным уровнем трудоголизма

Схема	Уровень трудоголизма	Медиана	Станд. отклонение
Недоверие	Низкий	9,00	4,27
	Высокий	18,50	5,93
Зависимость	Низкий	8,00	4,26
	Высокий	11,50	4,94
Неразвитая идентичность	Низкий	10,00	3,22
	Высокий	15,50	5,79
Привилегированность	Низкий	11,00	3,03
	Высокий	16,00	4,34
Негативизм	Низкий	11,00	4,16
	Высокий	18,50	6,04

Как мы можем видеть, исходя из таблицы 1, среди испытуемых с низким уровнем трудоголизма медиана *дисфункциональной схемы недоверия* равна 9 баллам. Стандартное отклонение при этом составляет 4,27. Среди педагогов с высоким уровнем трудоголизма медиана за этой шкалой составляет 18,5 баллов, а стандартное отклонение – 5,93. Следовательно, мы можем сказать, что дисфункциональная схема недоверия больше проявляется у испытуемых с высоким уровнем трудоголизма. Личности, у которых выражена эта схема, убеждены в том, что все отношения с людьми являются потенциально опасными из-за того, что ими в этих отношениях будут манипулировать и ни во что не ставить. Эти люди с подозрением относятся к своему окружению, не открываются в общении, стараются избегать тесного взаимодействия с коллегами по работе, держатся обособленно, а также могут и сами плохо относиться к другим людям, таким способом гиперкомпенсируя свою уязвимость [7].

У испытуемых с низким уровнем трудоголизма медиана *схемы зависимости* составляет 8 баллов, стандартное отклонение – 4,26. У педагогов с высоким уровнем трудоголизма медиана насчитывает 11,5 баллов, а стандартное отклонение – 4,94. Эта схема ярче выражена у учителей, у которых был выявлен высокий уровень трудоголизма. Люди, у которых превалирует схема зависимости, являются убеждёнными в том, что они не могут самостоятельно справиться со своей жизнью, ощущая себя беспомощными перед обыденными проблемами. Эти люди нерешительны, ищут поддержки у других людей, стараются не принимать решения самостоятельно и ищут тех людей, на которых можно было бы положиться в любых обстоятельствах. Они избегают брать на себя ответственность за свою жизнь и действовать автономно, обособленно от других людей. Эти личности всегда стремятся заручиться поддержкой своего

окружения, часто просят о помощи, но также могут и вести себя излишне самоуверенно, отменяя чужую помощь, в попытке компенсировать свою слабость подобным вызывающим поведением [7].

У испытуемых с низким уровнем трудоголизма медиана *схемы неразвитой идентичности* составляет 10 баллов, стандартное отклонение – 3,22. У педагогов с высоким уровнем трудоголизма медиана насчитывает 15,5 баллов, а стандартное отклонение – 5,79. Эта схема выражена сильнее у учителей с высоким уровнем трудоголизма. Личности, у которых сформирована схема неразвитой идентичности, ощущают, что их жизнь не имеет смысла, если рядом с ними нет другого человека или группы людей. Эти люди зачастую настолько вовлечены в жизнь других, что не смыслят себя без них, воспринимая себя неразрывно с ними. Они буквально сливают свою жизнь с жизнью значимой личности, подражают ей, постоянно интересуются её мнением о тех или иных вопросах. Те люди, с которыми невозможно слиться в единое целое, не интересуют личностей с этой дисфункциональной схемой [7].

У испытуемых с низким уровнем трудоголизма медиана *схемы привилегированности* составляет 11 баллов, стандартное отклонение же составляет 3,03. У педагогов с высоким уровнем трудоголизма медиана насчитывает 16 баллов, а отклонение – 4,34. Личности, у которых доминирует эта схема, считают себя особенными и не такими как все остальные. Они верят, что должны всегда получать то, чего им хочется, не учитывая ни желаний, ни переживаний других людей, а также игнорируя реальность своих запросов. Если же эти люди чувствуют то, что они ничем не отличаются от всех остальных, то они чувствуют себя уязвимыми. Обычно они холодно относятся к окружающим, в отношениях превозносят себя, ведут себя эгоистично, не считаются с переживаниями и потребностями других людей, стремятся конкурировать и доминировать, доказывая окружающим, что они лучше их по всем параметрам. Эти люди считают себя исключительными, не считаются с правилами и запретами, поступают так, как хочется им, однако, избегают тех ситуаций, в которых, как они считают, не

могут выделиться и показать свою особость. Что касается отношений, то эти личности окружают себя такими людьми, которые, по их мнению, являются хуже них самих [7]. Схема привилегированности сильнее проявляется у учителей с высоким уровнем трудоголизма.

У испытуемых с низким уровнем трудоголизма медиана *схемы негативизма* составляет 11 баллов, стандартное отклонение же составляет 4,16. У педагогов с высоким уровнем трудоголизма медиана насчитывает 18,5 баллов, а отклонение – 6,04. Личности с дисфункциональной схемой негативизма убеждены в том, что всё раньше или позже закончится плохо. Их внимание сфокусировано на негативных вариантах развития событий, и они совсем не думают о том, что в жизни есть позитивного. Они всё время готовятся к худшему повороту событий и мало верят в благоприятный исход. Они никогда не надеются на многое, а их ожидания всегда занижены. Они не считают, в жизни их ждёт хоть что-то хорошее [7].

Исследовав динамику проявления ранних дисфункциональных схем у учителей с разным уровнем трудоголизма, мы смогли прийти к следующим **выводам**. Схемы, динамика которых отличается у исследуемых с низким и высоким уровнем трудоголизма, связаны с нарушением связи с окружающими, нарушением автономии, нарушением границ и сверхбдительностью. У учителей с высоким уровнем трудоголизма наиболее выражены дисфункциональные схемы негативизма и недоверия, что может говорить о негативном отношении к внешнему миру: как к людям, так и к жизни в целом. Можно сказать, что при помощи трудоголизма, эти люди бегут от враждебной действительности, и, забываясь в работе, могут избежать тревоги в социальных отношениях и опасений, вызванных возможным будущим. Посвящая всё своё время работе, они не оставляют места для тревожных мыслей, тем самым вытесняя из сознания свои негативные переживания. Однако трудоголизм, даруя временное облегчение психологического напряжения, только усугубляет ситуацию, отрывая человека от социума и усиливая влияние дисфункциональных схем.

ЛИТЕРАТУРА

- Selinger C. Workaholism. Spectrum, Institute of Electrical and Electronics Engineers. IEEE Spectrum. 2007. №44. С. 71–72.
- Jaramillo P., Moreno G., Villegas Z. Business Ethics Project «Karoshi». International Careers Program. Universidad Espiritu Santo. 2009.
- Галимзянова М., Касьяник П., Романова Е. Выраженность ранних дезадаптивных схем и режимов функционирования у мужчин и женщины в период ранней, средней и поздней взрослости. Вестник СПбГУ. 2016. №16(3), С. 109-125.
- Young J., Klosko J., Weishaar M. Schema Therapy: A Practitioner's Guide. New York, Guilford Publications. 2003.
- Онопченко І. Психологічна валідизація і культурна адаптація опитувальника «The Workaholism Facet-Based Scale». Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія». 2019. №9. С.92-96.
- Онопченко І. Рівні прояву трудоголізму у вчителів. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2020. №2(52). С. 33-44.
- Young J. Cognitive Therapy for Personality Disorders: A Schema-focused Approach. 1999.
- The role of parental bonding and early maladaptive schemas in the risk of suicidal behaviour repetition. Archives of Suicide Research. 2011. №7. С. 311–328.
- Lumley M. Specificity in the relations among childhood adversity, early maladaptive schemas and symptom profiles in adolescent depression. Cognitive Therapy and Research. 2007. №4. С. 639–657.
- Unoka Z. Eating disorder behavior and early maladaptive schemas in subgroups of eating disorders. Journal of Nervous and Mental Disease. 2010. №198. С. 425–431.
- Vlierberghe L. Maladaptive schemas and psychopathology in adolescence: On the utility of Young's schema theory in youth. Cognitive Therapy and Research. 2010. №34. С. 31–332.
- Bach. B., Simonsen E., Christoffersen P., L. Kriston. The Young Schema Questionnaire 3 Short Form (YSQ-S3): Psychometric Properties and Association With Personality Disorders in a Danish Mixed Sample. European Journal of Psychological Assessment. 2015, 33(2).

REFERENCES

3. Galimzyanova M., Kasyanil P., Romanova E. Early maladaptive schemas and schema modes of men and women in different stages of adulthood. Bulletin of St. Petersburg State University. 2016. №16(3), C. 109-125.
5. Onopchenko I. Psychological validation and cultural interpretation of the questionnaire «The Workaholism Facet-Based Scale». Scientific notes of the National University «Ostroh Academy», series "Psychology". №9. P. 92-96.
6. Onopchenko I. Levels of workaholism in teachers. Theoretical and applied problems of psychology. 2020. №2 (52). P. 33-44.

Dynamics of early maladaptive schemas of teachers with different levels of workaholism

I. Onopchenko

Abstract. This article is devoted to the study of the dynamics of early maladaptive schemas of teachers with different levels of workaholism. Nowadays, the problem of workaholism is particularly acute among educators due to the transition to distance education, which leads to blurring the boundaries between everyday life and the working environment. Early maladaptive schemas formed in childhood are the predictors of workaholism, and differ among subjects with low and high levels of workaholism. We used the «YSQ – S3» questionnaire in the adaptation of M. Padun in order to diagnose early maladaptive schemas and the «Workaholism Scale» questionnaire in the adaptation of I. Onopchenko to study the levels of workaholism. We found differences in the manifestation of five maladaptive schemas for subjects with low and high levels of workaholism: mistrust, dependence, undeveloped self, entitlement, negativity.

Keywords: *workaholism, workaholic, teacher, educator, maladaptive schemas.*

Типологічна модель навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці

Ю. М. Швалб, Л. А. Опанасенко

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
Corresponding author. E-mail: shwalb2012@ukr.net, luidmilkao@ukr.net

Paper received 08.06.20; Accepted for publication 25.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-232VIII40-19>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці. Автори констатують, що у віці 15-17 років даний феномен виходить за межі навчальних задач і функціонує у формі визначення освітніх перспектив. У дослідженні представлено критерії для визначення навчальних цілей та виокремлено на їх основі пізнавальний, пізнавально-прагматичний, соціально-прагматичний і формальний типи навчального цілепокладання. Емпірично встановлено, що кожен тип характеризується відповідним психологічним простором для особистісного зростання та побудови життєвих перспектив.

Ключові слова: цілепокладання, навчальне цілепокладання, ранній юнацький вік, пізнавальні цілі, пізнавально-прагматичні цілі, соціально-прагматичні цілі, формальні цілі.

Вступ. Серед ключових психологічних компетентностей, необхідних для успішної самореалізації молоді у сучасному суспільстві, особлива роль відводиться спроможності навчатися упродовж життя. В її основі – самостійне продукування особистістю цілей навчальної діяльності, здатність до навчального цілепокладання. Навчальне цілепокладання – це різновид цілепокладання, що полягає в усвідомленому визначенні особистістю власних цілей навчання, їх узгодженні з іншими особистісно-значимими цілями та адекватній оцінці досягнутого і бажаного результату навчальної діяльності.

У процесі онтогенезу навчальне цілепокладання набуває різних форм і різного функціонального навантаження. Сенситивним періодом для розвитку феномену є період молодшого шкільного, підліткового, раннього юнацького віку, що співвідноситься з навчанням дитини у школі. По мірі дорослішання школяра, психологічна структура його навчального цілепокладання поступово ускладнюється. Це ускладнення пов'язане з розвитком рівня психологічної компетентності учня та поєднанням різних за спрямованістю і стратегічним настановами навчальних цілей. Починаючи з раннього юнацького віку, цілі навчання виходять за межі суто навчальної діяльності, окреслюючи освітні та життєві перспективи старшокласників.

Короткий огляд публікацій по темі. Цілепокладання, як психологічний феномен, здавна викликав дослідницький інтерес у науковців. До його вивчення звертались: Г. О. Балл, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, В. Т. Дорохіна, О. К. Дусавицький, О. М. Леонтєв, А. К. Маркова, Н. Ф. Наумова, В. В. Репкін, С. Л. Рубінштейн, Г. П. Щедровицький. Важливим внеском у психологічну теорію цілепокладання стали дослідження сучасних українських вчених, зокрема А. Ф. Когана, М. М. Копотун, Т. І. Малиненко, О. В. Осички, Л. В. Помиткіної, Ю. М. Швалба. Вивчення психологічних особливостей процесу цілепокладання перебуває у центрі наукових пошуків низки зарубіжних дослідників, а саме: J. E. Cardillo, C. Deschamps, L. M. Greco, T. J. Kiresuk, G. P. Latham, S. K. Lawson, E. A. Locke, J. Mattijs, A. K. Moeller, A. Smith, J. M. Theiler, C. Wu тощо.

На основі аналізу наукових джерел встановлено, що навчальне цілепокладання розгортається у процесі вияв-

лення особистісного сенсу навчальної діяльності (М. Й. Боришевський, А. В. Брушлінський, Г. С. Костюк, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко); у процесі вирішення навчальних задач, спрямованих на актуальну самозміну суб'єкта навчання (Г. О. Балл, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, В. В. Репкін); у процесі узгодження значущих цілей суб'єкта навчання з іншими цілями його життя (С. І. Головаха, Є. О. Клімов, С. Б. Кузікова, В. П. Парамзін, Г. В. Резапкіна, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко); у процесі оцінки реального та ідеального результату навчальної діяльності (К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Л. І. Божович, О. М. Леонтєв, В. А. Роменць, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадриков, Г. П. Щедровицький).

Науково доведено, що розвиток здатності до навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці зумовлений активним осмисленням старшокласниками свого майбутнього, зростанням суб'єктивної значущості саморозвитку у навчанні, конструюванням індивідуальних освітніх траєкторій (О. І. Близнєцова, І. О. Зимня, Л. Ю. Єрохіна, В. І. Карікаш, І. Б. Підручна, І. М. Руденко, Т. В. Снегірьова, Н. М. Токарева, А. В. Шамне). Проте, залишається відкритим питання, пов'язане з розмежуванням змісту цілей навчальної діяльності та визначення на цій основі типів навчального цілепокладання у учнів 15-17 років.

Мета статті: розробити типологічну модель навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці та емпірично дослідити поширеність різновидів навчальних цілей серед учнів старших класів.

Матеріали та методи: теоретико-методологічний аналіз наукової літератури з метою визначення стану розробленості досліджуваної проблеми; психодіагностичне опитування учнів старшого шкільного віку; статистичне опрацювання емпіричних даних (застосування коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона для встановлення характеру лінійних зв'язків між змінними). У дослідженні взяли участь 754 респондента. Соціальну структуру вибірки становили: 355 учнів 10-их класів та 399 вихованців 11 класів; 430 респондентів-дівчат і 324 респондентів-юнаків; 319 старшокласників – жителів міста, 239 – учнів шкіл районного центру, 196 школярів, які проживають і навчаються у сільській місцевості (Мико-

лаївська область, Україна). До психодіагностичного інструментарію увійшли: тест «Оцінка життєвої і часової перспективи особистості» в адаптації Н. Нікольської, методика «Виявлення мотиваційної структури навчальної діяльності школяра» В. Семіченко, опитувальник «Моє навчання сьогодні та в майбутньому» Ю. Швалба та Л. Опанасенко.

Результати та їх обговорення. Із розгортанням раннього юнацького віку, учень вступає у нову соціальну ситуацію розвитку, що зумовлена його направленістю на майбутнє. У цей віковий період навчальне цілепокладання набуває форми визначення освітніх перспектив.

О. Г. Круглик та В. Т. Ткаченко стверджують, що саме у віці 15-17 років вибудовується особливий простір навчального цілепокладання, оскільки формується цілісна система навчальних цілей, які співвідносяться між собою та узгоджуються з особливостями ставлення старшокласника до навчальної діяльності [2], [6]. В. С. Маргун, П. В. Борзікова, В. В. Водзинська, В. М. Каюрова, Г. І. Саганенко, В. М. Узунова, О. О. Семенов, В. О. Ядов зауважують: ставлення до навчання забезпечує баланс окремих цілей, що входять до «життєвого плану» особистості [5]. На думку І. Г. Антипової, ставлення до навчання визначає місце навчальної діяльності у життєвій картині світу, зумовлює готовність школяра до активних навчальних дій [1].

Ставлення до навчання формується на основі потреб і мотивів, які реалізуються учнем у процесі навчання. Навчальні потреби (за визначенням М. М. Мишаткіної) – це переживання старшокласниками невдоволення власною навчальною діяльністю, своїм статусом і навчальними досягненнями; це свідоме прагнення зрозуміти сенс і життєву значущість навчання як інструменту саморозвитку [4]. О. М. Леонтьєв зазначає, що у процесі свого задоволення, навчальна потреба стає предметною, набуває функції активізації і трансформується у мотив діяльності [3].

У ранньому юнацькому віці навчальна діяльність полімотивована: збуджується одночасно кількома мотивами, один із яких є смислоутворюючим (основним, провідним), а інші – виконують функцію додаткової стимуляції. Психологічно важливим є те, що цілемоделююча функція навчального мотиву виступає відносно діяльності фоном для конструювання навчальних цілей.

Навчальні цілі – це форма конкретизації навчальних мотивів у реальних умовах життя; вони не можуть надаватися людині чи генеруватися її вольовими зусиллями [7]. Ціль, як базовий компонент психологічної структури діяльності, поєднує потребнісно-мотиваційні, емоційно-змістовні і предметно-операційні компоненти у цілісне усвідомлене уявлення особистості про її бажане майбутнє [8]. На точку зору G. Latham та E. Locke, визначення мети у процесі цілепокладання зумовлюється позитивними очікуваннями, припущенням особистості про можливість її досягнення, попередніми успіхами у схожих ситуаціях [9].

На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження встановлено, що змістовне наповнення навчальних цілей у ранньому юнацькому віці містить у своїй структурній організації трансформацію суспільних вимог, які охоплюють внутрішній і зовнішній світ школярів в усіх об'єктивних і суб'єктивних характеристиках

та позначаються на вираженні їх навчальних і прагматичних інтересів:

1) за умови домінування навчальних інтересів у дітей раннього юнацького віку формуються пізнавальні цілі; це цілі, зумовлені мотивами, які закладені у самій навчальній діяльності та пов'язані з бажанням учнів пізнати щось нове, оволодіти новими вміннями та навичками; вони породжені позитивним ставленням до навчальної діяльності загалом, до певної навчальної дисципліни чи конкретної теми як до системи наукових знань зокрема;

2) прагматичні інтереси зумовлюють появу соціально-прагматичних цілей навчання у старшокласників; в їх основі мотиви, пов'язані з тим, що лежить поза самою навчальною діяльністю, проте з орієнтацією на соціальні норми щодо навчання (мотиви обов'язку і відповідальності, престижна мотивація, мотивація благополуччя тощо);

3) поєднання навчальних і прагматичних інтересів призводить до продукування пізнавально-прагматичних цілей навчальної діяльності; у таких учнівських цілях тісно переплітається прагнення пізнання та усвідомлення його практичної значущості щодо особистого зростання завдяки навчання;

4) за умови орієнтації на соціальні норми та домінування «формального» навчального інтересу («усі мають навчатися»), школярами визначаються формальні цілі навчання.

Зважаючи на вищезазначене, базовими критеріями для визначення цілей навчання у ранньому юнацькому віці є: навчальний чи прагматичний інтерес учнів, їх стратегічні настанови на особистісне зростання або на соціально-нормовану поведінку. Комбінування між собою вказаних критеріїв зумовлює появу різновидів навчальних цілей і визначає типологічну модель навчального цілепокладання у старшокласників: пізнавальний тип, пізнавально-прагматичний тип, соціально-прагматичний тип, формальний тип. Схематично типологічна модель досліджуваного феномену представлена на рис. 1.

Рис. 1. Типологічна модель навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці

З метою дослідження поширеності типів навчального цілепокладання серед учнів раннього юнацького віку було проведено анкетування старшокласників за опитувальником «Моє навчання сьогодні та в майбутньому» (автори: Ю. Швалб, Л. Опанасенко). До структури анкети увійшли 6 блоків запитань, спрямованих на вивчення вираження навчального і прагматичного інтересу, настанови старшокласників на особистісне зростання та

соціально-нормовану поведінку, пізнавальних, пізнавально-прагматичних, соціально-прагматичних і формальних цілей навчальної діяльності.

У процесі діагностики було з'ясовано: 1) навчальні інтереси у сучасних старшокласників жіночої та чоловічої статі значно поступаються прагматичним інтересам; у дівчат діагностовано більш виражений навчальний інтерес, порівняно з хлопцями (на 5,6%); відмінності між вираженими інтересами до навчання у десятикласників та одинадцятикласників мінімальні і перебувають у

межах 1,6%; 2) настанови учнів на особистісне зростання домінують над настановами на соціально-нормовану поведінку; різниця між кількісними показниками старшокласників із настановами на особистісне зростання та настановами на соціально-нормовану поведінку в учнів 10 і 11 класів становить 10,4% і 12,2% відповідно, а в респондентів-хлопців і респондентів-дівчат – 1,2% і 19%. Узагальнені дані дослідження інтересів і настанов учнів занесені до таблиці 1.

Таблиця 1. Результати дослідження інтересів та настанов старшокласників щодо навчальної діяльності

Показник, який досліджується	Учні 10 класів	Учні 11 класів	Респонденти-хлопці	Респонденти-дівчата
	n=355	n=399	n=324	n=430
	У %	У %	У %	У %
Інтереси щодо навчальної діяльності				
Навчальні інтереси	36,9	35,3	33,0	38,4
Прагматичні інтереси	63,1	64,7	67,0	61,6
Наставови щодо навчальної діяльності				
Наставови на особистісне зростання	55,2	56,1	50,6	59,5
Наставови на соціально-нормовану поведінку	44,8	43,9	49,4	40,5

виявлений прагматизм старшокласників яскраво позначається на цілях навчальної діяльності. Відповідно до результатів діагностики, найбільш поширеними в учнів раннього юнацького віку визначено соціально-прагматичні та пізнавально-прагматичні цілі. Соціально-прагматичні цілі визначено провідними для десятикласників, особливо для респондентів-хлопців, а пізнавально-прагматичні більш поширені серед одинадцятик-

ласників, передусім серед респондентів-дівчат. Пізнавальні цілі дещо поступаються зазначеним різновидам навчальних цілей; вони також більш притаманні респондентам жіночої статі. Найменш поширеними серед учнів старших класів визначено формальні цілі. Кількісні показники щодо вказаних вище фактів зазначені у таблиці 2.

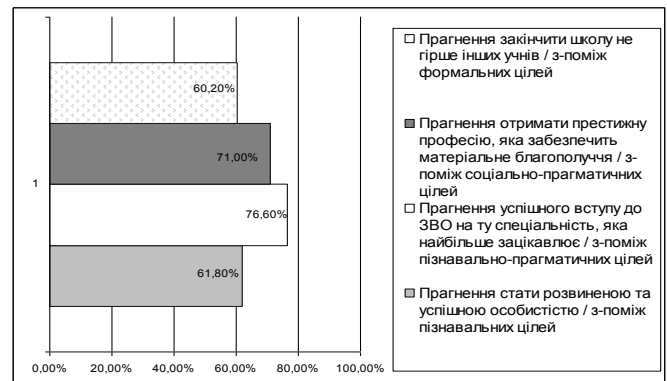
Таблиця 2. Результати дослідження провідних цілей навчальної діяльності старшокласників

Цілі навчання	Учні 10 класів	Учні 11 класів	Респонденти-хлопці	Респонденти-дівчата
	n=355	n=399	n=324	n=430
	У %	У %	У %	У %
Пізнавальні	25,6	23,8	21,0	27,4
Пізнавально-прагматичні	29,6	33,6	29,9	33,0
Соціально-прагматичні	33,0	31,1	36,7	28,4
Формальні	11,8	11,5	12,3	11,2

Щодо змісту навчальних цілей, то пріоритетність серед пізнавальних цілей навчальної діяльності учнів 10-11 класів належить прагненню стати розвинутою та освіченою особою; з-поміж пізнавально-прагматичних домінує мета, пов'язана з успішним вступом до закладів вищої освіти на ту спеціальність, яка найбільше зацікавлює; між соціально-прагматичними цілями вирізняється прагнення отримати престижну професію, яка забезпечить у подальшому матеріальне благополуччя; найбільш поширеною формальною метою навчання старшокласників визначено бажання закінчити навчання у школі не гірше інших учнів (див. рис. 2).

Вивчення кореляційних зв'язків між інтересами, настановами та цілями навчання старшокласників надало можливість встановити: помітний прямий лінійний зв'язок між навчальними інтересами та настановами на особистісне зростання ($r_{xy}=0,653$ при $p \leq 0,01$); помітний обернений зв'язок між навчальними інтересами і настановами на соціально-нормовану поведінку ($r_{xy}=-0,744$ при $p \leq 0,01$); сильний прямий зв'язок між навчальними інтересами і пізнавальними цілями ($r_{xy}=0,726$ при $p \leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між навчальними інтересами і формальними цілями ($r_{xy}=0,398$ при $p \leq 0,01$); помітний обернений зв'язок між прагматичними інтересами та настановами на особистісне зростання ($r_{xy}=-0,421$ при $p \leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між

прагматичними інтересами та настановами на соціально-нормовану поведінку ($r_{xy}=0,508$ при $p \leq 0,01$); сильний прямий зв'язок між прагматичними інтересами та соціально-прагматичними цілями ($r_{xy}=0,776$ при $p \leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між прагматичними інтересами та пізнавально-прагматичними цілями ($r_{xy}=0,393$ при $p \leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між настановами на особистісне зростання та пізнавально-прагматичними цілями ($r_{xy}=0,393$ при $p \leq 0,01$); помітний обернений зв'язок між прагматичними інтересами та формальними цілями навчання ($r_{xy}=-0,590$ при $p \leq 0,01$).

Рис. 2. Пріоритетні цілі навчання в учнів раннього юнацького віку

На основі тестової оцінки життєвої і часової перспективи особистості в адаптації Н. Нікольської було встановлено: 1) 4,1% старшокласників мають рівень життєвих та часових перспектив нижче середнього, 32% учнів притаманний середній рівень, а 63,9% характеризуються рівнем вище середнього; 2) старшокласники із визначеними цілями та ціннісними орієнтаціями характеризуються стійкістю інтересів і розвинутою здатністю до саморозвитку.

За допомогою критерію Пірсона було виявлено помітний прямий зв'язок між пізнавальними цілями і конкурентоспроможністю учнів ($r_{xy}=0,616$ при $p\leq 0,01$); помітний обернений зв'язок між формальними цілями та конкурентоспроможністю старшокласників ($r_{xy}=-0,366$ при $p\leq 0,01$) і між соціально-прагматичними цілями і конкурентоспроможністю ($r_{xy}=-0,368$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між пізнавальними цілями і чіткістю цілей і ціннісних орієнтацій ($r_{xy}=0,502$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між пізнавально-прагматичними цілями та саморозвитком ($r_{xy}=0,438$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між здатністю до саморозвитку і пізнавальними цілями ($r_{xy}=0,409$ при $p\leq 0,01$).

За допомогою опитувальника В. Семіченка «Виявлення мотиваційної структури навчальної діяльності школяра» нами було окреслено провідні мотиви, що спонукають учнів старших класів до навчання. Відповідно до результатів діагностики, домінуюча роль належить професійно-ціннісним (19,1%), учбово-пізнавальним (31,7%) та утилітарним мотивам (35%) навчання. При статистичній обробці емпіричних даних виявлено: сильний прямий зв'язок між конкурентоздатністю та учбово-пізнавальними мотивами навчання учнів 10-11 класів ($r_{xy}=0,754$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між конкурентоспроможністю та професійними мотивами ($r_{xy}=0,408$ при $p\leq 0,01$); помітний обернений зв'язок між конкурентоздатністю та утилітарними мотивами навчання ($r_{xy}=-0,384$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між пізнавально-прагматичними цілями та професійно-ціннісними мотивами навчання ($r_{xy}=0,463$ при $p\leq 0,01$); помітний прямий зв'язок між соціально-прагматичними цілями та утилітарними мотивами ($r_{xy}=0,478$ при $p\leq 0,01$).

Отримані у процесі діагностики дані узгоджуються із представленою типологічною моделлю навчального цілепокладання у ранньому юнацькому віці: в основі пізнавальних цілей – навчальні інтереси та настанови на особистісне зростання; пізнавально-прагматичні цілі вибудовуються на прагматичних інтересах та настановах на особистісне зростання; в основі соціально-прагматичних цілей – прагматичні інтереси та соціально-нормована поведінка; продукування формальних цілей навчання зумовлене навчальними інтересами та настановами на соціально-нормовану поведінку. Пізна-

вальні та пізнавально-прагматичні цілі детерміновані внутрішньою мотивацією, а соціально-прагматичні та формальні цілі – зовнішньою мотивацією щодо навчання. Слід зауважити на тому, що сформовані в учнів раннього юнацького віку типи навчального цілепокладання визначають типологічні групи старшокласників і вектор життєвих перспектив учнів 15-17 років, який розгортається у напрямку посилення психологічного простору, сприятливого для особистісного зростання старшокласників і послаблення простору їх соціального нормування (див. рис. 3).

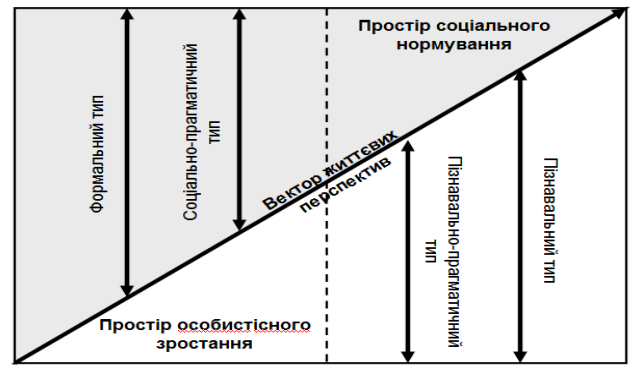

Рис. 3. Типологічні групи старшокласників за домінуючим типом навчального цілепокладання

Узагальнюючи емпіричні дані, зауважимо на поширеності типологічних груп учнів раннього юнацького віку за домінуючим типом навчального цілепокладання: пізнавальний тип характерний для 24,7% респондентів; пізнавально-прагматичний тип – для 31,7% старших школярів; соціально-прагматичний тип визначено у 32% опитаних; формальний тип навчального цілепокладання діагностовано у 11,7% учасників дослідження. Зважаючи на той факт, що в опитуванні взяли участь респонденти, які проживають у різних за чисельністю населених пунктах, зауважимо на виявлених відмінностях у поширеності типологічних груп серед старшокласників міста, районного центру, сільської місцевості. Так, серед міської молоді домінуючим є пізнавально-прагматичний тип (30,7% респондентів), а пізнавальний та соціально-прагматичний представлений майже в однаковій кількості (27,9% і 27,3% опитаних). Серед старших школярів районного центру та сільських шкіл провідна роль належить соціально-прагматичному типу (34,7% та 36,2% відповідно), другу за значущістю позицію займає пізнавально-прагматичний тип, а третю – пізнавальний тип. Формальний тип у різних груп опитаних представлений найслабше. Найвищі показники щодо кількості вихованців із пізнавальним та формальним типом притаманні міським учням, а найнижчі показники зазначених типів характерні для сільської місцевості. Узагальнені кількісні дані щодо типологічних груп зазначено у таблиці 3.

Таблиця 3. Розподіл типологічних груп серед старшокласників міста, районного центру та сільської місцевості

Тип навчального цілепокладання	Старшокласники, які проживають у місті	Старшокласники, які проживають в районному центрі	Старшокласники, які проживають у сільській місцевості
	n=319 У %	n=239 У %	n=196 У %
Пізнавальний	27,90%	23%	21,40%
Пізнавально-прагматичний	30,70%	31%	34,70%
Соціально-прагматичний	27,30%	34,70%	36,20%
Формальний	14,10%	11,7%	7,70%

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено: розвиток психологічної структури навчального цілепокладання у старшокласників визначається її ускладненням у напрямку поєднання пізнавальних і прагматичних цілей. Цілі навчання учнів 10-11 класів здебільшого детерміновані прагматизмом школярів, у зв'язку з чим домінуючу роль у структурі феномену відіграють пізнавально-прагматичні та соціально-прагматичні цілі навчальної діяльності. За домінуванням певного різновиду навчальних цілей формується відпо-

відний тип навчального цілепокладання. Емпірично виявлено тенденції учнів з пізнавальним типом навчального цілепокладання до підвищеного рівня життєвих перспектив та зниження рівня конкурентоспроможності старшокласників з формальним типом досліджуваного феномену.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з вивченням рівня сформованості здатності до навчального цілепокладання в учнів раннього юнацького віку різних типологічних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипова И. Г. Отношение к учебной деятельности старшеклассников и студентов как субъективная реальность. Автор. дисс. канд. психол. наук. Ростов-на-Дону, 2000. 23 с.
2. Круглик Е. Г. Развитие способности к целеполаганию подростков 15-17 лет // *Молодой ученый*. 2016. №20. С. 646-649.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, 2004. 352 с.
4. Мишаткина М. В. Формирование у старшеклассников потребности в определении смысла учебной деятельности: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2005. 190 с.
5. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В.А. Ядова. Л.: Наука, 1979. 264 с.
6. Ткаченко В. Т. Эмпирическая картина целеполагания в раннем юношеском возрасте // *Гуманитарні науки*. 2007. №2. С. 166-170.
7. Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии. Школа А. Н. Леонтьева / Под ред. А. Е. Войскунского, А. Н. Ждан, О. К. Тихомирова. М.: Смысл, 1999. 429 с.
8. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания. К.: Стило, 1997. 240 с.
9. Latham G, Locke E. Self-Regulation through goal setting // *Organizational behavior and human decision processes*. 1991. №50. P. 212-247.

REFERENCES

1. Antipova I. G. Attitude to the educational activities of high school students and students as a subjective reality. Author dissertation by candidate of psychological sciences. Rostov-on-Don, 2000. 23 p.
2. Kruglik E. G. Development of goal-setting ability of adolescents being 15-17 years old // *Young scientist*. 2016. No.20. P. 646-649.
3. Leontiev A. N. Activity. Consciousness. Personality. M.: Smysl, 2004. 352 p.
4. Mishatkina M. V. Formation of the need to determine the meaning of educational activity among high school students: dissertation by candidate of pedagogical sciences: 13.00.01. Volgograd, 2005. 190 p.
5. Self-regulation and forecasting of social behavior of a person / Under edition of V.A. Yadov. L.: Nauka, 1979. 264 p.
6. Tkachenko V. T. The empirical picture of goal setting in early adolescence // *Humanitarian science*. 2007. No2. P. 166-170.
7. Traditions and prospects of the activity approach in psychology. School of Academy of Sciences by Leontiev / Under edition of A.E. Voiskunsky, A.N. Zhdan, O.K. Tikhomirova. M.: Smysl, 1999.429 p.
8. Schwalb Yu. M. Psychological models of goal setting. K.: Stylos, 1997.240 p.

Typological model of educational goal-setting in senior school age

Yu. M. Schwalb, L. A. Opanasenko

Abstract. The article is devoted to the study of educational goal setting in senior school age. The authors state that at the age of 15-17 years this phenomenon goes beyond educational tasks and functions in the form of determining educational prospects. The study presents criteria for determining educational goals and identifies on their basis cognitive, cognitive-pragmatic, socio-pragmatic and formal types of educational goal setting. It is empirically established that each type is characterized by an appropriate psychological space for personal growth and building of life prospects.

Keywords: goal setting, educational goal setting, senior school age, cognitive goals, cognitive-pragmatic goals, socio-pragmatic goals, formal goals.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu